Savaimi visuomenė prieš totalitarinį režimą – Sąjūdžio ištakų tyrimai

„Sąjūdžio susikūrimas ir neįtikėtinai spartus virtimas masiniu judėjimu 1988 m. birželio–spalio mėnesiais atrodo lyg koks stebuklas ir to metų įvykių liudininkams, ir iš dabarties perspektyvos žvelgiantiems mokslininkams. Daugelis žmonių, gyvai atsimindami to meto įvykius, laiko juos įstabiausia savo gyvenimo patirtimi ir puikiai suvokia, kad nieko panašaus daugiau veikiausiai nebeteks patirti nei jiems, nei jų vaikams. Lietuvos istorijoje tai buvo precedento neturintis įvykis, atskleidžiantis neįtikėtiną mobilizacinę Lietuvos visuomenės galią, kuri dar labiau stebina prisimenant dabartines diskusijas apie silpną pilietinę visuomenę Lietuvoje. Nors parašyta jau ne viena Sąjūdžio istorija, iki šiol nėra įtikinamo paaiškinimo, iš kur sovietinėje Lietuvoje galėjo atsirasti kelių šimtų tūkstančių narių judėjimas, gebėjęs taikiai perimti valdžią ir sugriauti milžinišką represinį aparatą turintį režimą. “

Taip pradedamas grupės jaunų tyrinėtojų, sociologų ir istorikų, trejetą metų rengtas tyrimas, šiandien – jau monografija „Sąjūdžio ištakų beieškant: nepaklusniųjų tinklaveikos galia“. Įvadinėje knygos dalyje „Savaimi visuomenė prieš totalitarinį režimą?“ atskleidžiamos tyrimo prielaidos, teorinės ir metodologinės atramos ir formuluojamas tikslas: „Pripažindami, kad disidentų Lietuvoje buvo nedaug, mes tikimės sovietmečio Lietuvoje rasti savaimios visuomenės apraiškų, kurios galėtų paaiškinti Sąjūdžio fenomeną.“ Dėmesys sutelkiamas į 7–9 dešimtmečio visuomeninius sambūrius – nuo katalikiškojo pogrindžio, etnokultūrinio sąjūdžio iki Roko maršų per Lietuvą. Taip pat aptariami menininkų rateliai, mokslininkų klubai, žaliųjų ir paminklosaugininkų judėjimas kaip „ideologinei sistemai nepalankūs ar besipriešinantys dariniai“, savaimios visuomenės formos, grindžiamos „savarankiškomis piliečių iniciatyvomis“. Pereinant prie kito rūpimo objekto – Sąjūdžio istorijos tyrimų, jo ištakose gyvavę judėjimai metaforiškai įvardijami „nepažinta Sąjūdžio pramote“.

Kalbamės su politikos sociologe doc. Aine RAMONAITE, šio tyrimo iniciatore ir LMT remiamo projekto „Sąjūdžio fenomenas: pilietinio judėjimo tinklaveikos studija“ (LIT-1-29) vadove.

Kaip radosi šio projekto idėja? Per trejetą metų aprėpta labai daug sričių, įrašyti šimtai pokalbių su Sąjūdžio ir ankstesnių visuomeninių sambūrių dalyviais, atrasti nauji teoriniai modeliai... Iš esmės ėmėtės savo tėvų kartos gyvenimo modelio rekonstravimo?

Idėja brendo jau seniai, maždaug dešimt metų. Tiesiog norėjosi suprasti, iš kur atsirado Sąjūdis, kas įvyko. Dalis mano bendraamžių jau beveik neprisimena nei Sąjūdžio laikų, nei kas buvo prieš tai. O aš labai gerai atsimenu – paauglystėje man visa tai buvo labai svarbu. Yra tam tikrų giluminių pojūčių, kuriuos norisi suprasti, o kai kuriuos dalykus pačiai sau išsiaiškinti...

Pasiryžome šio darbo imtis ir supratę, kad jau nebegalima atidėlioti, nes išeina žmonės, kurie atsimena, ir dar po 20 metų paprasčiausiai tos medžiagos nebebus įmanoma surinkti. O šiuo metu dar galima užrašyti nuostabiai turtingų duomenų. Istorikai remiasi apčiuopiamais dokumentais, o daugelis dalykų, apie kuriuos šnekame mes – gal ne tiek Sajūdis, bet tam tikros sovietmečio savaimios visuomenės formos niekaip nebuvo dokumentuotos, tai specialiai buvo labai slepiama, ir visa tai dings, neliks net pėdsako.

Kita vertus, jau praėjo pakankamai laiko, kad atsirastų distancija, jau galima į tuos įvykius žvelgti mažiau emocingai, moksliniu žvilgsniu.

Knygos įvade rašote, kad norėjote naujai pažvelgti į Sąjūdžio gimimo istoriją – „atsakyti į klausimą, kaip tariamai pasyvioje ir atomizuotoje sovietinėje visuomenėje galėjo susikurti kelis šimtus tūkstančių narių turintis gerai organizuotas ir veiksmingas judėjimas – toks, kokį sunku būtų sutelkti net ir šiuolaikinių technologijų amžiuje.“

Savo tyrimuose „ideologinei sistemai nepalankius ar besipriešinančius darinius“ įvardijate savaimios visuomenės formomis. Kaip galėtumėte plačiau pakomentuoti, kas ta savaimi visuomenė?

Iš esmės tai nesovietinė visuomenė sovietiniame režime. Ta visuomenė, kuri gyveno truputėlį kitokį gyvenimą ir pati sau kūrė kitokią tvarką – gyvendama fiziškai sovietinėje tvarkoje, sugebėjo susikurti truputėlį kitokį savo pasaulį. Apibrėžimas būtų toks – tai kažkokie

Ainė Ramonaitė.

socialiniai dariniai, kurie buvo autonomiški ir kilo iš apačios. Nes totalitarinio (atskira diskusija, ar po Stalino jis buvo totalitarinis, ar posttotalitarinis), net ir posttotalitarinio režimo vienas iš pagrindinių išskirtinių bruožų – tai, kad socialumas kuriamas iš viršaus. Pavyzdžiui, autoritarinėse visuomenėse neleidžiama opozicija, yra cenzūra, bet visuomenė gali pati funkcionuoti kaip nori. O totalitarinėse visuomenėse socialumas yra svarbu (ne veltui – komunizmas), bet formuojamas jis iš viršaus. O mes matome, kad yra ir savaiminių tos visuomenės pavidalų, kurie formuojasi iš apačios. Jie automatiškai nepaklūsta ideologiniam režimo diktatui. Galbūt niekas anksčiau neatkreipė dėmesio, kad tie dariniai visiškai nebūtinai turi būti disidentiniai, t.y. kovojantys prieš sistemą. Jie galbūt visiškai nesiekė kovoti, pakeisti režimo, jie tik norėjo gyventi savo gyvenimą. Bet ir tai buvo labai pavojinga totalitariniam režimui. Nes, jei gyveni savo gyvenimą, tai kuri savo socialinę tvarką, taigi griauni totalitarinę tvarką, nes totalumas turi apimti viską. Manau, kad intuityviai sistema jautė, kad tai labai pavojinga ir todėl tokius darinius labai persekiojo.

Na, atrodo, kuo pavojingi, tarkim, folkloro ansambliai ar kokie hipiai – jie galbūt net antisovietinių šūkių nerašė. Bet, sovietinės sistemos akimis žiūrint, jie yra blogis, nes ištrūksta iš kontrolės. O kadangi jie – ne disidentai, ir net pilietine visuomene juos sunku pavadinti – koks čia pilietiškumas, jei jie negalvoja apie valstybę (na, pavyzdžiui, hipiai – kokia čia pilietinė visuomenė, daug kas sakytų), tai ir nematoma, nejaučiama tų dalykų svarba.

Knygoje pristatote dar socialistinio režimo laikais Lenkijos, Čekoslovakijos, Vengrijos opozicijos išplėtotą politinę mintį, akcentuojančią ne individo priešinimąsi sistemai, o individų bendruomenės gebėjimą kurti alternatyvą totalitarinei tvarkai, lenkų, čekų, vengrų pogrindžio intelektualų svarstymus apie „paralelinę visuomenę“, „alternatyvią visuomenę“ „antrąją kultūrą“. Pastebite, jog nei mūsų pogrindžio leidiniai, nei disidentai tiesioginių ryšių su jais, matyt, neturėjo. Ir rašant apie savaimios visuomenės formas Lietuvoje, šis kontekstas, atrodo, iki šiol nebuvo pasitelktas.

Kaip jį atradote? Ar kaimynai patys yra tuos dalykus apibendrinę?

Šiek tiek yra. Dar 1989 m. buvo išleista labai įdomi G. Skillingo knyga „Samizdat and Independent Society in Central and Eastern Europe“ ir keletas teminių sociologinių žurnalų, kur buvo kalbinami Vidurio ir Rytų Europos disidentai, sudėti jų interviu kartu su apibendrinimais. Tuo metu tais dalykais domėjosi Vakarų mokslininkai, dabar dėmesys atslūgęs. Bet Lietuvoje tie žurnalai neprieinami net per visokias „duombazes“. Kad galėtum tas knygas gauti, reikia važiuoti į kitų šalių bibliotekas, Lietuvoje jų tiesiog nėra.

Gerai net neprisimenu, kaip atradome tą disidentinę mintį, bet tikriausiai benarpliodami lenkų išvystytą pilietinės visuomenės idėją. Taigi ėmėme gilintis būtent į lenkų Solidarumo teoretikų mintis, nors ir tie šaltiniai Lietuvoje, deja, nėra lengvai prieinami. Daugiau žinome, kaip vakariečiai tai perpasakoja. Po to žiūrėjome, kas vyko kitose šalyse.

Supratome, kad pilietinės visuomenės sąvoka tinka lenkams, o mums – nelabai. (Galima net abejoti, ar Lenkijoje buvo totalitarinis, ar posttotalitarinus režimas – gal labiau autoritarinis. Nes pliuralizmo ten buvo gerokai daugiau palyginti su kitomis soclagerio šalimis.) Mano bandymas straipsnyje „Pilietinė visuomenė Lietuvoje?“ „Naujajame Židinyje-Aiduose“ (2010, Nr. 7–8) kalbėti apie pilietinę visuomenę sovietinėje Lietuvoje sulaukė daug atgarsių ir diskusijų. Pasirodė, kad apie tai kalbėti aktualu, bet iš savotiško nustebimo, kaip galima tokią sąvoką vartoti sovietmečio kontekste, matyti, kad mūsų pilietiškumo sąvoka turi kiek kitokią konotaciją ir truputėlį kitur kreipia mintis, tad jos atsisakėme ir ėmėme ieškoti lietuviško žodžio, kuriuo pasakytume tai, ką norime.

Matyti, kad čekų, lenkų ir vengrų disidentų kontaktai buvo intensyvesni, ir mintys buvo pakankamai

panašios, juntama bendra gija. Ir Lietuvoje tos nuostatos, man atrodo, buvo artimos, tarkim, Algirdo Patacko ir to meto, ir dabarties svarstymai idėjiškai labai panašūs, tik raiškos formos skiriasi – tai ne politinės filosofijos tekstai, o daugiau poetizuotos išraiškos. Akivaizdu, kad Tomas Venclova žinojo apie tuos dalykus, jo raštuose, 1987 metų laiškuose, yra minima ir paralelinė visuomenė, ir antroji visuomenė, bet tai gana vėlyvi laikai. Jis jau buvo emigravęs, o į Lietuvą tie dalykai, matyt, nelabai spėjo ateiti.

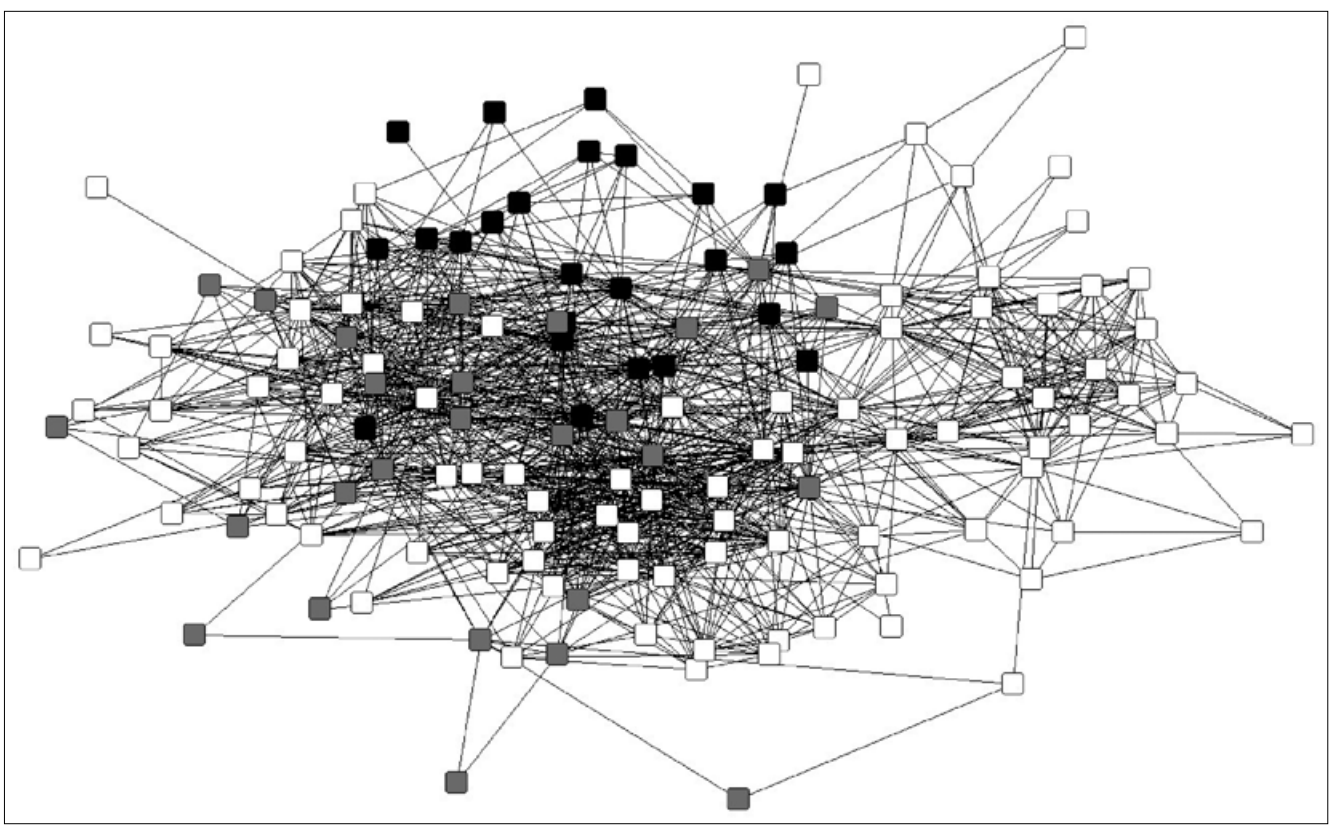
Mane labiau stebina nemenki to meto kontaktai su Vidurio, Rytų Europa, man keista, kad per pastaruosius 20 metų tos diskusijos Lietuvoje nebuvo, diskutuojama, bet tik savoje terpėje, kažkodėl nežiūrima, kaip analogiškos problemos svarstomos kitose šalyse....

Apie tai daug kalbėjomės su kolege Jūrate Kavaliauskaite, su kuria kartu kūrėme savaimios visuomenės ir viso projekto koncepciją: net jei kažkas skaitė ir matė tuos svarstymus, kodėl už jų neužsikabino? Nes pas mus pasipriešinimo klausimas automatiškai sutapatinamas su tautiškumo klausimu ir iš karto pereinama į kitą registrą. Visa kova, kad ir kokia ji būtų, prieš sovietinį režimą perinterpretuojama kaip kova prieš Imperiją. Plačiai šios temos neplėtojame, nes ji labai jautri. Bet kai paimi generolo Vaigausko čekistinį vadovėlį apie nacionalistinius kenkėjus (G. K. Vaigauskas, „Lietuvių nacionalistų kenkėjiška veikla ir kova su ja“, Maskva, 1986), tikrai juokinga: ten ir katalikiškojo pogrindžio atstovas, ir žygeivis, ir pankas priskiriami prie nacionalistinių buržuazinių kenkėjų. Buvo toks štampas – jeigu esi nepaklusnus sistemai, esi nacionalistas. Ir mes tais štampais kartais mąstome. Bet ar adekvatu įsivaizduoti, kad koks pankas ar hipis viską darė iš nacionalistinių paskatų?

Mes jokiu būdu nenorime paneigti tautiškumo, mes norime pasakyti, kad buvo ir kitų dalykų. Rytų, Vidurio Europoje buvo kiek kitaip, ten buvo jų valstybės, kova vyko būtent prieš totalitarinį režimą, todėl ten šitas aspektas labiau išgrynintas. O mūsų tų laikų dalyviai stereotipiškai kalba apie tautiškumą, bet kai jie nefilosofuodami šneka apie savo patirtis, matyti ir kiti akcentai – žmogaus orumo klausimas, gyvenimo toje iškreiptoje sistemoje klausimas, Vaclovo Havelo žodžiais, „gyvenimas tiesoje“. Tie egzistenciniai klausimai buvo ne mažiau svarbūs.

Tikriausiai sulauksime priekaištų, kad per mažai knygoje kalbame apie tautiškumą. Mes nenorime

Savaimios visuomenės tinklas iki Sąjūdžio (XX a. 7–9 deš.). Schemoje matyti savaimios visuomenės sambūrių tarpusavio ryšiai. Ryšys tarp sambūrių fiksuojamas tada, kai jie turi bendrų narių. Juodai pavaizduoti etnokultūrinio judėjimo sambūriai, pilkai – glaudžiai su etnokultūriniu judėjimu susiję sambūriai, baltai pavaizduoti kiti savaimiai visuomenei priskirti sambūriai – pogrindinės organizacijos, mokslininkų klubai, jaunimo roko subkultūros ir kt. Iš diagramos matyti, kad skirtingi savaimios visuomenės komponentai buvo labai glaudžiai susiję tarpusavyje ir kad etnokultūrinis judėjimas buvo vienas iš svarbiausių savaimios visuomenės branduolių ir svarbus tarpininkas tarp skirtingų jos komponentų.

1988 m. rugpjučio 23 d , Vilnius. Mitingas Vingio parke Molotovo-Ribentropo pakto pasirašymo metinių proga

sumenkinti jo reikšmės, tiesiog apie tai jau daug šnekėta. Visos Sąjūdžio istorijos tarsi savaime siejamos su tautiniu atgimimu – tauta miegojo, miegojo ir atbudo... Mes norime parodyti ir truputį kitus dalykus.

Visiškai pritariame ir Nerijai Putinaitei, ir Kęstučiui Girniui, jog buvo ir sovietinių tautiškumo formų. Atskirai reikėtų diskutuoti, kodėl tai buvo leidžiama, kiek tai buvo integrali sovietinės ideologijos dalis, ar tiesiog nebuvo įmanoma užgniaužti tautiškumo, kuris reiškėsi visur – ar choruose, ar dainų ir šokių ansambliuose... Ir, pagaliau, Justinas Marcinkevičius – jis turėjo milžinišką reikšmę, bet jis buvo leidžiamas, kad ir kaip ten būtų....

Matyt, tam reikėtų atskiro tyrimo. Ir visa tai įmanoma empiriškai ištirti, bet reikėtų kitos knygos – apie tapatybę, kas buvo vertybinė, ideologinė to meto savaimios visuomenės varomoji jėga.

Aišku, Sąjūdžio metais tapo visiškai akivaizdu, kad natūraliausias išsilaisvinimo iš režimo būdas – tautinės valstybės atkūrimas.

„Net praėjus daugiau kaip 20 metų po komunistinio režimo žlugimo gal dar aktyviau nei anksčiau tebėra keliamas normatyvinis klausimas, kas priešinosi totalitariniam režimui, o kas su juo kolaboravo. Ką apskritai reiškia priešintis totalitarinei tvarkai? Kaip tai įmanoma? Kur yra riba tarp pasipriešinimo ir prisitaikymo, tarp prisitaikymo ir kolaboravimo? Tai klausimai, ties kuriais nuolat susikryžiuoja skirtingas ideologines nuostatas ir teorinius požiūrius apie sovietmetį turinčių Lietuvos tyrinėtojų „ietys“, rašoma „Įvade“.

Išties įsiterpėte į jau nemenką tyrimų lauką, pastaraisiais metais nemažai svarstyta ir apie kultūrines sovietmečio iniciatyvas, susiformavę tam tikri vertinimai, bet Jūs ateinate su naujais duomenimis, nauja koncepcija ir pasiūlote kitą prieigą...

Iki šiol svarstymai vyksta labiau filosofinės diskusijos lygmeny, ar N. Putinaitė, ar K. Girnius, mąstydami apie tuos dalykus, remiasi savo patirtimi, bet empirinio tyrimo neatlieka. Istorikai šiuo metu daugiau tyrinėja sovietinio režimo funkcionavimo ypatumus. Tai labai įdomūs dalykai – tarkim, pradėta matyti, kad režimas nebuvo toks monolitinis, kaip teoriškai turėjo būti. Gal dėmesys krypsta į tą pusę todėl, kad daugiau išlikusių dokumentų, leidžiančių tai tirti. Bet

nepasakyčiau, kad būtų išaugęs domėjimasis nesovietine visuomene. Tiesa, antropologai atlieka fragmentiškus tyrimus. Pagal disciplinos metodologiją jiems ir pakanka fragmentiško įsijautimo į kažkokios subkultūros gyvenimą, bet visuminio vaizdo niekas nebandė parodyti.

Mes šio tyrimo ėmėmės iš dalies dėl savo naivumo... Iš pradžių dar nesuvokėme, kokio jis bus masto, atrodė, kad daugiau yra padaryta, ir galėsime remtis jau esamais, surinktais duomenimis. Pavyzdžiui, apie katalikiškąjį pogrindį yra rašyta, bet kitose srityse – nieko nėra, turi pats susirinkti visus duomenis, o po to bandyti kažkaip teoretizuoti. Jei būtume iš anksto suvokę visą darbų mastą, kažin, ar apskritai būtume išdrįsę tokio tyrimo imtis.

Iš viso paimta per 300 interviu, dauguma po valandą ar dvi, o kai kurie – net po 5 valandas. Apie 200 interviu daryta Vilniuje, Kaune, Klaipėdoje, daugiausia Vilniuje. Dar šimtas – iš provincijos, nes norėjome suprasti, kaip ten viskas vyko. O realiai dirbančių projekto dalyvių buvo aštuoni.

Vien interviu šifravimas – baisus darbas, beprotiškos apimtys. Įtraukėme į tą darbą studentus – daugiausia savanoriškais pagrindais arba kaip praktiką. Be jų niekaip nebūtume išsivertę.

Šis „Lituanistikos programos“ projektas pateiktas su pirmąja projektų banga, kai dar buvo manoma, jog pakanka skirti trigubai mažiau lėšų, nei prašoma. Vėliau tokios praktikos buvo atsisakyta, nes jei skiriama trečdalis pinigų, tada turi keisti pirminę idėją ir tai bus jau kitas projektas. Mums buvo skirta pusė prašomų lėšų, bet vis tiek norėjome padaryti, ką sumanę...

Tas mastas kelia džiugią nuostabą... Istorikai iš tiesų daugiausia remiasi rašytiniais šaltiniais, esamais dokumentais, Jūsų pagrindinis šaltinis – sakytinės istorijos duomenys, kurie dažnai subjektyvūs... Kaip rinkotės, su kuo kalbėtis, ar buvote iš anksto numatę tyrimo imtį, kiek žmonių apklausti?

Buvo galimos dvi Sąjūdžio istorijos tyrimo kryptys – žiūrėti, iš kur atėjo konkretūs sąjūdiečiai arba aiškintis potencialias Sąjūdžio ištakas, šaknis, žiūrėti, ar jos atvedė į Sąjūdį ar neatvedė, o jei nutrūko – tai kodėl? Tad vienu metu ėjome abiem keliais.

1989 m vasaris. Vilnius. Iškilmės Katedros grąžinimo tikintiesiems ir jos įšventinimo proga.

Pirmas didysis Sąjūdžio mitingas Vingio parke. Vilnius, 1988 m. liepa.

Pradėti tyrimą nuo Sąjūdžio aktyvistų lyg ir lengviau – yra žmonės, iniciatyvinė grupė, rėmimo grupių sąrašai... Bet to tikrai nepakaktų, tad mes pradėjome gilintis į pagrindines terpes, kuriose galėjo reikštis nepaklusnumas, ir jau remdamiesi sniego gniūžtės atrankos principu žiūrėjome, kur tie dalykai susikirs.

Paaiškėjo labai įdomių dalykų: kad yra nežinomų, Sąjūdžio istorijoje nematomų žmonių, kurie iš tiesų buvo labai svarbūs, bet vėliau į politiką nėjo, tai niekur ir nefigūruoja...

Dėl patikimumo... Stengėmės kiek įmanoma viską tikrinti ir naudotis visa prieinama medžiaga. Kai ką galima rasti net sovietinėje spaudoje, ypač vertingas šaltinis yra publikuoti dienoraščiai, bet tokių atvejų nedaug. Kadangi aš nesu istorikė, man tai buvo iššūkis ir visai naujas potyris. Esu daug dirbusi su kokybiniais interviu, bet jie turėjo visai kitą funkciją, o šiuo atveju labai svarbus faktologinis tikslumas. Vis dėlto mano išvada vienareikšmiška: jeigu žmonės yra gyvi, pasiekiami – paprastai kažkokios istorijos dalyvių yra ne vienas – ir jeigu įmanoma visus juos apklausti, tikrai susidėlioja labai tikslus vaizdas. Nes kalbiesi su kiekvienu atskirai ir gali jų duomenis lyginti. Jei matai, kad kažkas nesutampa, iš naujo skambini, perklausi ar ieškai papildomų šaltinių. Ir daugeliu atveju, esu įsitikinusi, faktologinio tikslumo mūsų tyrimuose ne mažiau nei istoriniuose tyrimuose, nes rašytiniai šaltiniai taip pat gali meluoti. Būdavo, kad vienas žmogus sunkiai prisimena detales, kitas nepasiekiamas arba miręs, bet jei faktas nepatikrintas, mes ir rašome, kad jis nepatikrintas. Visas atsirandančias intrigas stengėmės aiškinti išnašose, todėl jos labai gausios.

Spėčiau, kad vienas iš akstinų imtis šio darbo buvo metodo atradimas, nujautimas, kad yra būdas, kaip visus tuos duomenis sisteminti, apibendrinti...

Iš tikrųjų, tai galbūt reikėjo paminėti kaip vieną iš svarbių motyvų, kodėl pradėjome šį tyrimą. Po truputį brendo mintis, kad reikėtų jo imtis, bet visą laiką ieškai ir įrankių, kurie galėtų padėti. Iš pradžių tas ieškojimas pusiau pasyvus, bet stebi, kas vyksta aplinkui. Ir kaip tik į rankas pateko 2003 metais išleista Mario Diani ir Daugo McAdamo knyga „Social Movements and

Networks“, kur pristatomas naujas požiūris į socialinių judėjimų analizę – tinklaveikos perspektyva. Kai ją paskaičiau, supratau, kad čia tai, ko mums reikia. Ir ankstesnės socialinio kapitalo teorijos, atrodė, yra parankios, bet dar ne tai...

O tinklų teorija mums tikrai padėjo, nors tai pusiau teorija, pusiau metodologija – kai kas ją vadina paradigma. Tai tam tikra žiūros perspektyva, kuri atkreipia dėmesį ne tiek į žmones, žmonių savybes, bet į žmonių sąveikos specifiką. Tas pats žmogus kitoje socialinėje terpėje gali būti visiškai kitoks. Mes tai žinome intuityviai, patys pastebime, yra ir gausybė patarlių – „Su kuo sutapsi, toks ir pats tapsi“, bet kaip tai moksliškai tirti? Įprasta žiūrėti į žmogų tik kaip į asmenį, tarsi jis būtų atskirtas, autonomiškas, arba į sistemą, tokią kaip politinis režimas. Bet gali būti kažkokios socialinės mikrostruktūros, kurios veikia žmonių elgesį. Kaip tyrinėti tas sąveikas? Tinklų analizė duoda tam tikrus įrankius. Jie padeda ir susisteminti duomenis, nes be metodologinių instrumentų ar net konkrečių programų nebuvo įmanoma aprėpti tos gausos, žmogaus galvoje tiek informacijos jau nesilaiko....

Tad dar prieš rašydama projektą žinojau, kad mums aktuali tinklaveikos perspektyva. Projekto metu išmokome, kaip sisteminti ir analizuoti duomenis, pasitelkus socialinių tinklų analizės metodologinius įrankius, įvaldėme specialias tinklų analizei skirtas kompiuterines programas.

Knygoje aptariate daug savaimios visuomenės formų arba socialinių tinklų – etnokultūrinį sąjūdį ir katalikiškąjį pogrindį, roko muzikos, menininkų ir mokslininkų sambūrius, ekologinį ir paminklosauginį judėjimus. Kokia išvada – kuris iš jų buvo labiausiai mobilizuojantis socialinį judėjimą, ar galima išskirti kurį nors iš jų kaip dariusį didžiausią įtaką, galbūt daugiausia aprėpiantį.

Reikėtų žiūrėti, kokiu metu – Sąjūdžio laikotarpiu ar anksčiau, nes akivaizdu, kad gal net iki 1987 metų tinklų santalkos centre, drįsčiau sakyti, buvo etnokultūrinis judėjimas. Nes jis turėjo ryšį su katalikiškuoju pogrindžiu, kuris buvo mažesnės apimties, mažiau žmonių apimantis, bet galbūt stipresnis idėjiškai, kita vertus, etnokultūrinis judėjimas turėjo išėjimą į mokslininkų, menininkų tinklus.

Delegatų palydos Vilniaus Kalnų parke į TSRS liaudies deputatų suvažiavimą. 1989 m. gegužė. *Vytauto Daraškevičiaus nuotraukos.*

Ne veltui Rasos šventėse (1967–1969 metais buvo tas pakilimas), man atrodo, susirinkdavo vienoje vietoje visa nesovietinė Lietuva. Besikurianti Ramuva sugebėjo tų dviejų terpių žmones sujungti į vieną, tai buvo centruojantis taškas.

Bet jau 1987 m. situacija truputėlį pasikeitė, nes pradėjo rastis naujų formų – žaliųjų, paminklosaugos judėjimas ir labai daug visokių diskusijų klubų. Ir svorio centras labiau pasislinko į mokslininkų, menininkų terpę. Žiūrint į savaimios visuomenės visumą galima matyti tam tikrus jos lygmenis – slaptas lygmuo, pogrindis, etnokultūrinis judėjimas – jau viešesnis, o menininkų, diskusijų klubai – visai legalūs. Viešesniems judėjimams lengviau, nes jie turi išėjimą į platesnius visuomenės sluoksnius... Vis dėlto katalikiškojo pogrindžio lyderius Lietuvoje mažai kas žinojo, daugumai nieko nesakytų tos pavardės, tad jiems sukurti Sąjūdį būtų labai sudėtinga.

Mūsų tinklų analizė rodo, kad ilgainiui centriniais veikėjais (kalbant ne apie žmones, o apie socialinius darinius) tapo vadinamasis Filosofų klubas „Žinijos“ draugijoje (vėliau, kai juos iš ten išmetė, rinkęsis Dailininkų sąjungos patalpose) ir ypač „Talkos“ klubas, žaliųjų judėjimas. Iš esmės Filosofų klubas ir „Talkos“ klubas tapo jungiamosiomis grandimis, kur visų keliai susikerta. Etnokultūrinio judėjimo jaunoji karta gražiai įsitraukė į paminklosauginį judėjimą. Tai net vizualiai galima parodyti tinklų paveiksle, identifikuoti, kur buvo centras ir kur jis vėliau pasislinko.

Man įdomu, kad šis tinklaveikos metodas akivaizdžiai ir objektyviai parodo etnokultūrinio sąjūdžio ir krikščioniškojo pogrindžio sąsajas – abipusį pralaidumą...

Aš net drįsčiau tai vadinti simbioze. Iš bendro vaizdo matyti, kad krikščioniškasis pogrindis ir etnokultūrinis judėjimas buvo labiau susiję nei kiti savaimios visuomenės elementai. Jie vienas kitam buvo reikalingi. Tarkime, katalikiškojo judėjimo atstovas Petras Plumpa tiesiogiai suformulavo, jog etnokultūrinis judėjimas suprato, kad be ryšių su katalikiškuoju pogrindžiu jis neturi vertybinės dimensijos, kad jam reikia tų sąsajų norint įgauti aiškesnį giluminį, vertybinį stuburą. Kita vertus, iš visos medžiagos akivaizdžiai matyti, kad katalikiškajam pogrindžiui labai reikėjo etnokultūrinio judėjimo, nes tai buvo labai svarbi platesnė terpė, kurioje įmanoma normaliau egzistuoti – gyventi pogrindyje tikrai sunku, ne taip, kaip partizanų bunkeriuose, bet psichologiškai – panašiai. Tiesiog trūko terpės, kurioje galėtum jaustis tarp savų. Ir tas savųjų ratas – ne keli žmonės, kai nežinai, kuris iš jų infiltruotas saugumietis, bet terpė, kuri morališkai, vertybiškai tau priimtina ir kur tu gali gerai, linksmai, nesusigūžęs pavakaroti. Juk negali 50 metų lindėti vien apkasuose, turi ir gyventi. Katalikiškojo pogrindžio žmonės prisimena ir Rasos šventes, jiems nekilo problemų, kad tai gal pagoniška šventė ar kad jos ritualai ne visai dera su katalikiškais, nes buvo pojūtis, kad esi tarp savų.

Neseniai teko kalbėtis su Birute Gučaite, kuri yra sesuo vienuolė. Ji tikina, kad etnokultūriniame judėjime nedalyvavo, nes jis buvo pagoniškas, bet čia pat pasakoja, koks svarbus yra liaudies dainų dainavimas – kad jis išgrynina sielą taip pat kaip ir malda. Ir A. Patackas, ir kiti yra tai sakę. Moralinio kodekso lygmenyje tie judėjimai buvo labai panašūs, nes abiejuose galiojo tos pačios taisyklės, sakykim, mokėjimas švęsti be alkoholio... Labai daug gražių pasakojimų, kaip žmonės apstulbdavo, pirmą kartą susidūrę su ta negėrimo kultūra – išvažiuoja į žygį, ir niekas negeria... Kaip taip gali būti? Ir ekologiška laikysena gamtos atžvilgiu, pagaliau, dvasinis solidarumas – Punios sutartyje parašyta, kad turistas turistui yra draugas... Atrodo, kas čia tokio, bet sovietiniame kontekste, kur sąmoningai buvo siekiama visuomenės atomizacijos, vertybinis bendrumas tarp šių judėjimų žmonių buvo unikalus. Bendra laikysena sovietinio režimo atžvilgiu ir moralinės normos buvo aukštesnio lygmens jungiamoji grandis, ir konfliktai dėl religijos lemiamu momentu nueidavo į antrą planą. Būdavo tų ginčų, bet vis dėlto jie buvo antraeiliai. Matome, kad bendrų renginių, bendrų veiksmų buvo daug, ir jų lyderiai netgi konfliktuodami bendravo, palaikė ryšius.

Tokio bendrumo nematome, tarkim, tarp hipių ir etnokultūrinio sąjūdžio. Antisisteminė nuostata gal buvo ir panaši, bet moralinės nuostatos jau kitos. Jeigu esi hipis, turi vyną gerti, o čia – negerti... Iškyla moralinės dilemos, sunku vienu metu būti ir ten, ir čia. Bet buvo ir jungčių, tarkim, „Atgaja“ jau vėliau tapo įdomia etnokultūrinio judėjimo ir roko kultūros jungtimi...

Pabaigai norėčiau klausti asmeniškai – apie tėvų kartą. Kiek pasiryžimui imtis tokio tyrimo gali turėti įtakos tiesioginė iš namų atsinešta patirtis? Šiame tyrimų lauke nesi naujokė...

Iš tiesų į Sąjūdį aš buvau įsitraukusi nuo pat vaikystės, tad jaučiuosi tos istorijos dalyvė, o ne stebėtoja iš šalies. Negalėčiau to pasakyti apie visus projekto dalyvius. Antropologijoje daug diskutuojama apie tai, ar gali savo visuomenę tyrinėti, ar turi tirti svetimas visuomenes.

Mano tėvai, paskaitę skyrių apie etnokultūrinį judėjimą, pasakė, kad turėjo ateiti nauja karta, kad tai aprašytų, nes jie patys negalėtų taip savęs matyti. Mane tai kiek nustebino. Nemanau, kad čia kartos klausimas, manau, kad tai platesnės matymo perspektyvos klausimas. Kai kurias išvadas gali padaryti tik pamatęs bendrą vaizdą,

bet nė vienas dalyvis, net ir būdamas pačiame judėjimo centre, tos visumos nematė, ir iš principo negalėjo matyti, neturėdamas mūsų metodologinių įrankių.

Man ši patirtis labiau padėjo, nei trukdė. Daugelį dalykų intuityviai jaučiau, tik reikėjo patikrinti, ar duomenys leidžia tuos nujaučiamus dalykus patvirtinti, išaiškinti... Svarbu tą pojūtį turėti, nes žmonės, nesusidūrę, tarkim, su etnokultūriniu judėjimu, kai kurių dalykų gali ir nepastebėti – jei tau šis judėjimas nesuvokiamas ir svetimas, tai net negirdi, ką žmonės sako. Tarkim, daugelis mano draugų nesuvokia, kuo dainų ir šokių ansambliai skiriasi nuo folkloro ansamblių... Žinoma, galima tas pačias išvadas padaryti remiantis tik duomenimis, bet reikia ir intuicijos, subtilios pagavos. Manau, kad man buvo nepalyginti lengviau. O jeigu būtų kokio šališkumo, manyčiau, kolegos būtų pastebėję ir atitaisę tuos dalykus.

Man tai buvo ir savo šaknų pažinimas. Žmonės ieško savo genealoginių šaknų, o man tai buvo ne giminystės, o savo kultūrinių šaknų paieškos. Tai labai svarbus variklis.

O kaip apibūdintum savo tėvų veiklą?

Jie buvo rimtai įsitraukę į etnokultūrinį judėjimą, nepriklausomai vienas nuo kito. Vien jų susipažinimo, atkreipimo vienas į kitą dėmesį faktas labai iškalbingas – važiuojant į kalnų žygį, traukinyje vienas pradėjo dainuoti dainą, o kitas nustebo, kad ir jis tą dainą moka. Tuo metu dar nedaug kas senąsias autentiškas liaudies dainas mokėjo – tik etnokultūrinio judėjimo dalyviai. Tad ir pirmą kartą matydamas žmogų, kuris jas dainuoja, supranti, jog tai yra tavo rato žmogus. Juk ne kiekvienas žygis buvo žygeiviškas – buvo ir sportinio turizmo, ne visada susitinki su dvasiškai artimais žmonėmis. Tėtis buvo pažįstamas su Veronikos Povilionienės kompanija, lankydavosi Vilniaus miesto Ramuvoje. Mama labiau įsitraukė į Universiteto ramuvą. Po to jie abu dalyvavo Mokslų akademijos etnografiniame ansamblyje, ir aš nuo 3 metų ten vaikščiojau į repeticijas. Vyskupas Jonas Boruta yra mano krikštatėvis, nors tėtis tuo metu nežinojo, kad jis buvo ir „Katalikų bažnyčios kronikos“ redaktorius, tiesiog draugas, kolega... O Birutė Gučaitė – krikštamotė. Mano tėvai nebuvo tiesioginiai katalikiškojo pogrindžio dalyviai, bet daugelis tų žmonių buvo jų pažįstami. O Sąjūdžio metais, žinoma, visi mitingai...

Knyga jau pasirodė, o koks visos sukauptos medžiagos likimas – duomenų bazė, interneto puslapis? Ar numatyta, kaip tas didžiulis įdirbis toliau skleisis?

Svarstom, ką daryti toliau, nes medžiagos sukaupta šimtą kartų daugiau, nei mes panaudojome. Net į knygą sudėjom ne visas tinklų sąveikos iliustracijas, nes daug kas atsiremia ir į technines galimybes, labai daug kas liko nepaskelbta.

Prie sukauptos interviu medžiagos sutvarkymo, archyvavimo dar daug reikėtų dirbti. Vien susisteminti visą turimą medžiagą – milžiniškas darbas, o dar nemažai žmonių, kuriuos norėtųsi apklausti. Taip pat rūpi surinkti ir visur kitur išsisklaidžiusius interviu su tais žmonėmis.

O norint visą medžiagą publikuoti, reikėtų visus metus vien su ja dirbti – tekstus dar reikia baigti šifruoti, po to redaguoti. Archyvą sutvarkysime, bet viešinimo dalykai reikalauja daug ką aptarti. Pirminė naivi idėja buvo visą interviu medžiagą sudėti į internetinę laikmeną ir laisvai platinti... Bet, kai kaupi duomenis savo darbui – viena, o kai jais pradeda naudotis kiti – iškyla daug sudėtingų problemų, kurių mes, deja, nesame išsprendę.

Šiuo metu kuriame ir DVD, nes kai kuriuos žmones filmavome. Į jį sudėsime pagrindinių Sąjūdžio narių pokalbius ir pagrindinių tos savaimios visuomenės dalyvių interviu ištraukas...

Sėkmės darbuose ir dėkoju už pokalbį.

Parengė Saulė MATULEVIČIENĖ

Spontaneous Society against the Totalitarian Regime – Research of ‘Sąjūdis’ Origins

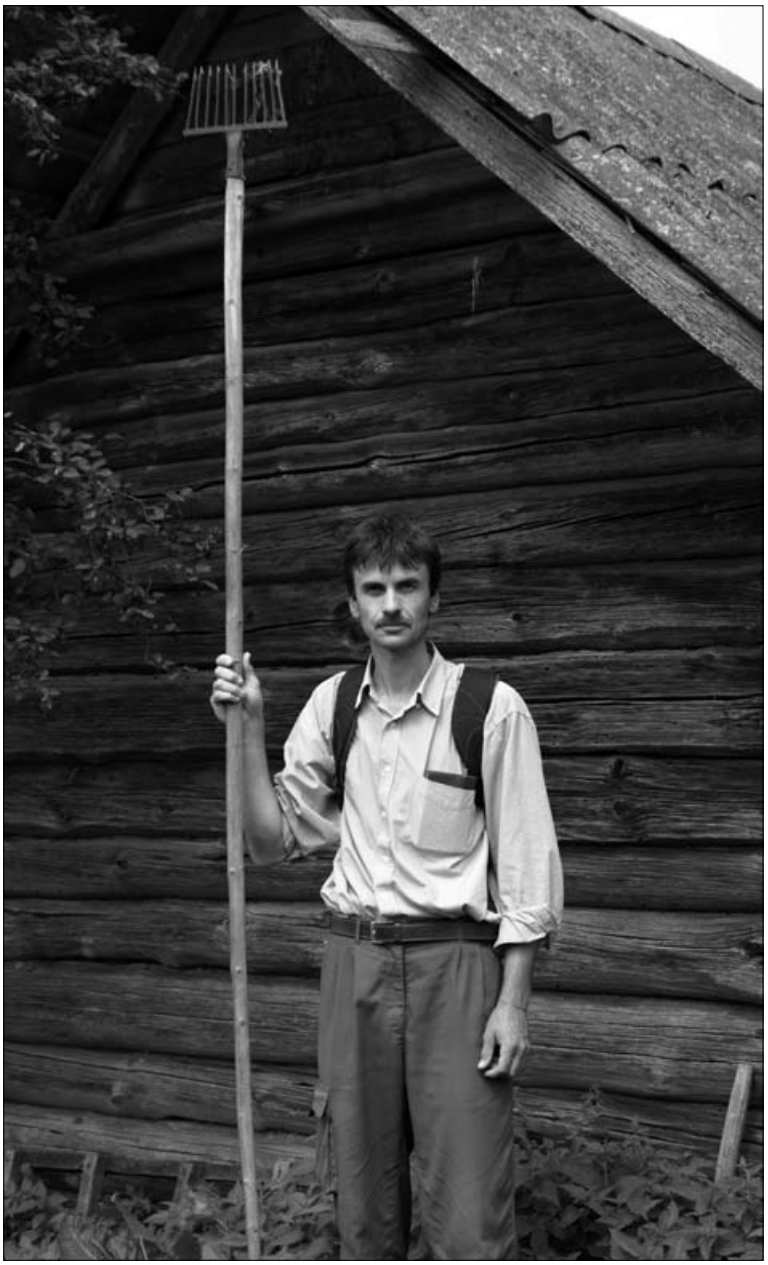
The political historian, Ass. Prof. Ainė RAMONAITĖ, talks about the aims, development and results of the three year research project „The Phenomenon of ‘Sąjūdis’: Network Analysis of Civic Movement” (Nr. LIT-1-29). A group of historians and sociologists researched the origins of the Lithuanian reform movement: networks such as ethno-cultural movement and the Catholic underground, rock music, artistic and academic groups, ecological and heritage movements as well as the history of setting up ‘Sąjūdis’ initiative groups. Research draws on empirical data such as oral history (300 conversations recorded with the most active members of the ‘Sąjūdis) and uses the political thought developed in soviet Poland, Czechoslovakia, and Hungary. The latter insists that informal communities of individuals are capable of offering an alternative to the totalitarian regime. The network interaction approach is used to analyse the movement of social networks.

The conclusion is made that the most prominent and the most mobilising was the ethno-cultural movement, that was closely linked with the Catholic underground. Later, members (social networks rather than individuals) of the so called Philosophers Club such as the Bee club and the Lithuanian Green movement came into prominence. The project was funded by the Research Council of Lithuania

Ėjimo pėsčiomis būtinumas

2011 m. Valstybinė Jono Basanavičiaus premija – archeologui dr. Vykintui Vaitkevičiui

2011 m. lapkričio 23 d. minint tautos patriarcho Jono Basanavičiaus 160-ąsias gimimo metines Valstybinę Jono Basanavičiaus premiją „už kūrybinę, mokslinę ir šviečiamąją veiklą etninės kultūros srityje, už etninės kultūros tradicijų puoselėjimą“ Lietuvos premjeras Andrius Kubilius įteikė Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto vyresniajam mokslo darbuotojui, archeologui dr. Vykintui Vaitkevičiui. 1992 m. Kultūros ministerijos įsteigta premija, kasmet skiriama Lietuvoje ir užsienyje gyvenantiems lietuviams už reikšmingiausius pastarųjų metų darbus, susijusius su etninės kultūros puoselėjimu, tyrinėjimu, bei kūrybinę ir mokslinę veiklą, šiemet buvo įvertintas jauniausias ir jau dvidešimt devintasis per visą jos teikimo istoriją laureatas.

Gervėčių ekspedicijos akimirka (Didieji Jokintonys, Astravo r.).
Evelinos Simanavičiūtės nuotrauka

Iškilmių išvakarėse, lapkričio 22 d., Signatarų namuose vyko ramesnis ir jau tradiciniu tampantis renginys – naujojo „pateptojo“ pristatymas visuomenei ir žiniasklaidai bei pokalbis su ankstesniųjų metų premijos laureatais. Nors ir gerą valandą stačiomis, bet jauku buvo pajusti atnaujintų istorinių Signatarų namų atmosferą, susipažinti su ant sienų „budinčiais“ muziejinę vertę turinčiais žemėlapiais, faksimilėmis, fotografijomis. O pašnekesys vyko vadinamajame J. Basanavičiaus kambaryje, inkrustuotame jo asmeniniais daiktais, leidiniais, vizualine ir ikonografine medžiaga. Ir gerai, kad nusistovėjo įprasta premijos įteikimo vieta – Lietuvos nacionalinis muziejus ir kad „basanavičiukų“ „čėsnis“, anot Kristijono Donelaičio, vyksta istorijos pulso nepraradusioje kultūrinėje erdvėje. Juolab kad tai ir instituciškai motyvuota, kaip akcentavo muziejaus direktorė Birutė Kulnytė, – 1918 ir 1919 m. atsikuriant Lietuvos valstybei būtent pirmasis Nepriklausomybės aktą pasirašęs signataras ir tautiečių pripažintas patriarchas J. Basanavičius buvo pirmasis steigiamo valstybės (dabartinio Nacionalinio) muziejaus direktorius.

Ir ką gi – lyg sraunus lygumų krašto upokšnis gurgėjo V. Vaitkevičiaus garbei surengtas pokalbis. Po moderatorės B. Kulnytės įžangos žodį „ėmė“ Kultūros ministerijos Regionų kultūros skyriaus vedėja Irena Seliukaitė, kuri teigė, kad V. Vaitkevičių pažįstanti nuo Kraštotyros draugijos laikų, kai jis buvęs kuklus studentukas, bet jau su aiškiai nužymėtomis veiklos gairėmis – fiksuoti ir tirti sakralinius kraštovaizdžio kultūros objektus: alkvietes ir kitas šventvietes, apie kurias dar beveik niekas buvo negirdėjęs. „Jis priklauso tiems dabar retiems jauniems lietuviams, kurie pėsčiomis ir rinkdami medžiagą pažįsta Lietuvą. Toks krašto vietovių, istorijos ir kultūros pažinimas šiais laikais tampa prabanga. O prieš porą dešimtmečių ieškoti šventviečių, nei daugumos archeologų, nei istorikų dar nepripažintų vertais dėmesio kraštovaizdžio elementais, buvo įsitikinusio savo misija žygeivio, kraštotyrininko ir tyrinėtojo

Neries ekspedicijos akimirka. Mokslininkų įgula įveikia Molynės rėvą. Verkšionys, Vilniaus r. 2007 m. *Vykinto Vaitkevičiaus nuotrauka.*

užsispyrimas. Juk toji istorijos ir senosios kultūros dalis buvo giliai panirusi pelkėse, raistuose, tarp miškų, krūmų ir brūzgynų. Jei ne V. Vaitkevičiaus atsidavimas, vargu ar dabar turėtume Žemaitijos ir Rytų Aukštaitijos šventviečių sąvadus, juolab kad archeologijos moksle jos buvo ,,balta dėmė". O dabar ne tik tarp kolegų istorikų ir archeologų, bet ir tarp etnologų, folkloro specialistų, mitologų tapęs pripažintas, jis ypač vertinamas už kompleksinį arba tarpdalykinį požiūrį į tyrimų objektus.

Įspūdingas V. Vaitkevičiaus interesų, darbo krypčių, inicijuotų ar vadovautų akcijų, ekspedicijų, knygų ir įvairiausio pobūdžio publikacijų sąrašas. Pavyzdžiui, puikus kultūrinę ir istorinę atmintį gaivinantis žygis Nerimi nuo aukštupio iki Kauno ir leidinio parengimas, taip paminint grafo Konstantino Tiškevičiaus plaukimo Nerimi 150-ąsias metines. O jau iki tol, nemaža dalimi paskatintas Neries regioninio parko kultūrologės Idos Stankevičiūtės iš vietinių gyventojų surinktos medžiagos ir įžvalgų, buvo ėmęsis nagrinėti daugialypį mitologinį, kultūrinį, pasaulėžiūrinį Neries fenomeną, kuris, manau, dar slepia nemažai daug kam netikėtų paslapčių. O užgyventas ekspedicijos turtas – ne tik vertinga tyrimų rezultatų knyga, bet ir 150 spaudos lankų gudiškai užrašytos ir iššifruotos įvairaus pobūdžio medžiagos Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto rankraštyne. Akivaizdu, kad iki šiol niekas taip kompleksiškai nėra atskleidęs Neries regiono kraštovaizdžio raidos kaip valstybės istorijos dalies. O kur dar kitos archeologinės, tautotyrinės ekspedicijos, sakralinių paminklinių objektų paieška ir dokumentų kaupimas, pranešimų rengimas konferencijoms, rimtas prisidėjimas prie lituanistinių duomenų skaitmeninimo programos ,,Aruodai" ir kt. O kokie verti dėmesio tarsi laisvalaikiu parengti leidiniai – ,,101 įdomiausia Lietuvos vieta" (kartu su geologu Valentinu Baltrūnu), ,,Lietuvos kelių atlasas" (suregistruoti ne tik keliai, bet ir kur ką iš kultūros paveldo objektų pamatyti), ir ką tik knygynuose pasirodžiusi tarsi pradėtosios serijos tąsa – knyga ,,Lietuva. 101 legendinė vieta" apie neeilinius sakralinius objektus – šventvietes, alkakalnius, piliakalnius (kartu su žmona Daiva Vaitkevičiene). Ir tai toli gražu ne visi jo pasiekimai ir darbai darbeliai. V. Vaitkevičių neabejodama laikau archeologijos ir visos mūsų tautinės kultūros pašauktuoju ir išrinktuoju."

Naujasis J. Basanavičiaus premijos laureatas kuklindamasis trumpai aptarė savo veiklą. ,,Be draugų ir bendraminčių paramos daugelio darbų būčiau nenuveikęs. Be to, kalbant apie mano pasiekimus neužsiminta apie nepadarytus darbus ir klaidas... Noriu akcentuoti, kad ankstyvuoju duomenų kaupimo laikotarpiu itin svarbus man buvo keliavimas pėsčiomis. Norėjosi pakeliauti ir pabūti vienam, neskubant pasigėrėti gamta ir į kraštovaizdį įsiterpusiais kultūros paveldo objektais, šventvietėmis, kurios tapo pagrindine mano tyrinėjimų tema. Vėliau supratau, kad vienas lauke – ne karys, ėmiau ieškoti ir rasti daugybę sąjungininkų, su kuriais galėjome užsimoti didesniems darbams, be to, ilgainiui ir keliavimo, ir medžiagos fiksavimo būdai įvairėjo, universalėjo. Žvalgant kultūros paveldo objektus, šventvietes, renkant medžiagą, įgijus būtinų įgūdžių bendraujant su daug galinčiais

Susitikimas su Lietuvos partizanų rėmėjų Sajų dukra Stanislava Sajūte-Kemzūriene (Balandiškis, Radviliškio r.). 2010 m. *Skirmanto Kižio nuotrauka.*

Prisikėlimo apygardos štabo bunkerio archeologiniai tyrinėjimai. Daugėliškių miškas, Raseinių r. 2010 m. *Vykinto Vaitkevičiaus nuotrauka.*

papasakoti žmonėmis pamažu radosi specifinis, sunkiai apibūdinamas pojūtis – nuojauta, kur ir ko ieškoti, kaip užmegzti dalykinius ir žmogiškus ryšius su neeilinės patirties pateikėjais. Svarbu ir edukacija – matau didelę prasmę dėstydamas ir dalykiškai bendraudamas su studentais Klaipėdos universitete. Svarbu ne tik mokslinis pažinimas, bet ir pilietinė atsakomybė.

Buvo paminėtos mano darbo kryptys. Viena iš jų – Neries istorinė ir kultūrinė svarba tyrinėjant baltų dvasinę kultūrą. Juk ši upė – vietinių žmonių ir kasdienio gyvenimo, ir kultūros dalis, ir simboliška, kad Neris (Vilija) prasideda kitos valstybės – Baltarusijos – teritorijoje. Nuo jos šiek tiek nutolusiuose Gervėčiuose ekspedicijos metu susitikome su lietuvybę išlaikiusiais ir jau asimiliuotais vietiniais žmonėmis, kurie iš tikrųjų yra mūsų tautos dalis. Nors kai kurie iš jų kalba slaviškai, bet jų pavardės ir pasaulėjauta – lietuviškos, tiksliau, baltiškos kilmės. Dėl dramatiškos istorijos jie tarsi atskilo nuo tautos kamieno, bet niekur nedingo. Jie – reali mūsų etninio paveldo savastis.“

Keletu įžvalgų pasidalijo ir 1990 m. Nepriklausomybės akto signataras Romualdas Ozolas: „1963 m. su Česlovu Kudaba pervažiavom baltais Baltarusijos vieškeliais (net nekalbant apie jų ankstesnę priklausomybę). Atrodė, kad ten – tikroji Lietuva. Tose kalvose, atrodo, tegalėjo gimti tai, kas vėliau istorijoje įsikūnijo.

Jei kartu su Norbertu Vėliumi nebūčiau patyręs kelių kompleksinių ekspedicijų, nors prisiliestinai, neįklimpstant, kaip klimpo Norbertas, būčiau daug ko nesuvokęs.

Brandžia galva su Jono Trinkūno Romuva pavyko pereiti per Dūkštų ąžuolynus, paneriais ir kt. vietomis, – jei ne tai, daugybė dalykų mano galvoje būtų susidėstę kitaip. Būčiau padaręs dar daugiau klaidų nei esu gyvenime padaręs. Todėl suprantu jaunų žmonių akcentavimą – svarbu valstybės patikimumas, etninis saugumas daug duoda.“

Pasisakė 2009 m. J. Basanavičiaus premijos laureatas profesorius Stasys Skrodenis: „Džiugu, kad vyksta kompleksiniai tyrimai, nes tai nauja ir svarbu. Tik ne visi pripažįsta tas naujoves. Gerai, kad teiginių apie šventvietes kas nors iš „baltųjų namų“ neuždraudė spausdinti. Aš tokioje situacijoje atsidūriau sovietmečiu išvertęs suomio mokslininko veikalą „Europiečių šaknys“, kuriame persipina archeologija, genetika ir lingvistika (buvo anglų, vengrų, estų vertimai), o vienas archeologas uždraudė spausdinti, nes knyga neatitiko Rimutės Rimantienės ir kt. pažiūrų. Bet pavyko išspausdinti. Gerai, kad einat į priekį, leisdami unikalias knygas (pavyzdžiui, apie Nerį). Dabar lyg pereinamasis laikotarpis – tai aiškėja iš šių dienų pozicijų. Gražu ir gera, kad atnaujinantys darbai yra reikšmingi. Kaip ir atsinaujinantis, 2012 m. 200 m. jubiliejų paminėsiantis Dionizo Poškos muziejus, todėl džiugu,

kad premija patenka į geras, darbščias rankas, atitenka karštai širdžiai.“

2007 m. J. Basanavičiaus premijos laureatas, Lietuvos kraštotyros draugijos pirmininkas, profesorius Libertas Klimka: „V. Vaitkevičius nėra klasikinis archeologas, jį ne taip dažnai pavyks pamatyti su kastuvu. Jis daug keliauja, ir aš jį labai suprantu… Tikslas – tautos dvasinis pasaulis, jo susiformavimas. Pamatai. Kompleksiniai tyrimai baltų mitologiją ir religiją ir išryškina, leidžia ją suvokti naujai. Tai svarbiausia jo darbuose.

Patyręs, kad ir jaunas, jis turi gerų įžvalgų ir jau pasakė tvirtą savo žodį, kai reikėjo pasiekti, kad šventvietės būtų pripažintos kaip nauja paminklų rūšis. Disertacijoje jis padėjo metodinį pagrindą, iš jos susiklostė ir kiti darbai. Belieka palinkėti, kad šventvietėmis apimtų ir likusią Lietuvos dalį, gal ir etnines lietuvių žemes? Juk medžiagos turi kalnus, jo archyvas milžiniškas.

O kodėl mes renkamės Signatarų namuose? Gal J. Basanavičiaus laureatų reikalas būtų burtis čia dažniau, kad būtų girdimas jų tvirtesnis žodis, reakcijos į įvairias valstybės gyvenimo aktualijas? Tuo būtų svaresnis ir premijos statusas. Juk greitai švęsime atkurtos Lietuvos valstybės šimtmetį, o darbų padaryta ir daug, ir… ne visi.

Šioje salėje matome Jono Basanavičiaus paminklo maketą, tegu jis mums dažniau primena, kad Vilniuje iki šiol jam dar nėra paminklo.

Puiku, kad gražiai tvarkoma Ožkabalių sodyba įgaus žymiai gražesnę išvaizdą ir statusą, bet jo idėjos mokyklose ir visuomenėje dar nepakankamai skleidžiamos.

Turime pasidžiaugti šią vasarą išleista Vilniaus Vytauto Didžiojo gimnazijos protokolų knyga. Tai buvo pirmoji lietuviška gimnazija vokiečių okupacijos metais, ir J. Basanavičius kaip privačią šią gimnaziją steigė savo vardu. Nežinomi, netyrinėti, visuomenei nepateikti istorijos puslapiai. Dar daug turime paveldo, kurį būtina aktualinti.“

***

Lapkričio 23-ąją, per premijos įteikimo iškilmes pristatydama laureatą, Irena Seliukaitė pastebėjo, kad kaip reta rekomendacijos J. Basanavičiaus premiją skirti V. Vaitkevičiui buvo ne tik išsamios, bet ir labai neformalios, nuoširdžios. Nenorėdami šio fakto nutylėti, kaip įdomius gyvenamojo laiko liudijimus pateikiame ir porą iš penkių Kultūros ministerijos Kultūros ir meno tarybai adresuotų rekomendacijų (be formaliųjų nuorodų ir kreipinių).

Dr. Vykintas Vaitkevičius – žinomas Lietuvos etninės, priešistorės kultūros tyrinėtojas ir puoselėtojas, nuo pat mokslinio darbo pradžios kryptingai, intensyviai ir sėkmingai dirbantis įvairiose mokslo srityse.

Ryškiausias V. Vaitkevičiaus įdirbis pastebimas Lietuvos kultūrinės antropologijos srityje. Mokslininko darbuose atsispindi išsamūs senųjų baltų šventviečių, priešistorės ir istorinių laikų laidosenos papročių, etnologijos, mitologijos, folkloro ir kultūrinio kraštovaizdžio tyrimai. Pastarieji tyrimai yra vykdomi ne tik dabartinės Lietuvos teritorijoje, bet ir už jos ribų – visur, kur tik gyventa lietuvių. Kultūrinės antropologijos srityje ypač išryškėja senųjų Lietuvos šventviečių tema, kurios pagrindu mokslininkas yra išleidęs du leidinio „Senosios Lietuvos šventvietės“ tomus, skirtus Žemaitijos ir Aukštaitijos regionams (rengiami tomai ir likusiems Lietuvos regionams). Iki šiolei niekas taip nuosekliai ir sistemingai senųjų šventviečių temos neanalizavo. Didelis mokslininko nuopelnas tas, kad jis išryškino senųjų Lietuvos šventviečių religinę, socialinę ir istorinę reikšmę, pateikė apie jas sistemingos informacijo, susistemino gamtinius ir kultūrinius ypatumus. Tiriant šventvietes analizuojama įvairiapusė mokslinė informacija apie visas šventviečių rūšis, tipus, šventvietės tiriamos laikui bėgant besikeičiančio kulktūrinio kraštovaizdžio fone. Šie V. Vaitkevičiaus moksliniai tyrimai yra kompleksiniai, nes pasitelkiami archeologijos, etnologijos, istorijos, kalbos bei folkloro šaltiniai. Tik taip dirbdamas mokslininkas pasiekė reikšmingų rezultatų. V. Vaitkevičiaus gilaus įdirbio dėka dabar tapo aišku, kad dauguma senųjų Lietuvos

Gervėčių ekspedicijos akimirka. Skaitmeninamas parapijos bažnyčios archyvas. 2010 m. *Daivos Vaitkevičienės nuotrauka.*

Gervėčių ekspedicijos dalyviai. Rimdžiūnai, Astravo r. 2011 m. *Arūno Baltėno nuotrauka.*

šventviečių yra saviti atskirų priešistorės kultūrų ir baltų genčių paminklai. Šie tyrimai svarbūs ir tuo, kad atskleidė baltų religijos sampratos bruožus remiantis sakraliųjų statusą turinčiomis kraštovaizdžio detalėmis. Tai ir yra mokslininko novatoriškumas. Lietuvos senųjų šventviečių de jure pripažinimas ir įtraukimas į šiuolaikinės lietuvių archeologijos sampratą yra didelis nuoseklaus mokslininko darbo pasiekimas.

Be to, mokslininkas vykdo kompleksinius Lietuvos etninių žemių tyrimus: suorganizavo etnokultūrines (Neris ir jos krantai. Konstantino Tiškevičiaus keliais po 150 metų, kompleksinė ekspedicija Gervėčių krašte, ekspedicijos Lietuvos kunigaikščio Algirdo palaidojimo vietoje), archeologines (Bajorų sakralinės laidojimo vietos, Rytų Lietuvos pilkapynų tyrinėjimai), istorinio kultūros paveldo išaiškinimo (Lietuvos partizanų žeminių tyrimai) ekspedicijas ir publikavo jų metu sukauptą medžiagą.

Labai ryški ir kita – kultūrinė, mokslinių tyrimų viešinimo, sklaidos – V. Vaitkevičiaus veikla. Mokslininko iniciatyva sudarytas elektroninis lituanistikos šaltinių sąvadas ,,Aruodai''. Organizuojami kasmetiniai prof. Marijos Gimbutienės skaitymai, sakytinės istorijos šaltinių archyvavimas, vykdoma nekilnojamojo ir nematerialaus Lietuvos kultūros paveldo vertybių paieška, apskaita bei apsauga. Jo moksliniai, kultūriniai tyrimai atsispindi gausioje ir įvairiapusėje publikuojamoje medžiagoje (...). Tyrinėtojo darbai žinomi ne tik Lietuvos, bet ir užsienio mokslinėje spaudoje.

V. Vaitkevičiaus etnokultūrinės, mokslinės, visuomeninės veiklos rezultatai yra labai reikšmingi tolesnei Lietuvos etninės kultūros plėtotei. Todėl manau, kad dr. V. Vaitkevičius yra vertas būti pagerbtas Valstybine Jono Basanavičiaus premija.

Prof. habil. dr. Algirdas Girininkas,
Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto vyriausiasis mokslo darbuotojas

Jei bandyčiau išskirti, kas, mano požiūriu, reikšmingo per pastaruosius du dešimtmečius įvyko lietuvių etninės (prigimtosios) kultūros tyrimuose, vienu pirmųjų minėčiau Vykintą Vaitkevičių. Laikau jį vertą Valstybinės Jono Basanavičiaus premijos.

Humanitarinių mokslų daktaras V. Vaitkevičius kaip mokslininkas susiformavo jau nepriklausomo Lietuvos gyvenimo metais, nors neabejotinai išėjo savitą lietuvių etninės humanistikos mokyklą, ypač sietiną su Norberto Vėliaus ir Gintaro Beresnevičiaus asmenybėmis. Kaip archeologas,

plataus spektro istorikas, V. Vaitkevičius į etninę (prigimtąją) kultūrą pažvelgė naujai, kompleksiškai, derindamas skirtingų sričių perspektyvas: archeologinę, istorinę, kalbos mokslo, tautosakos, mitologijos, kultūrinio kraštovaizdžio. Itin netikėta (ir neabejotinai svarbu) tai, kad šis lietuvių prigimtosios kultūros tyrėjas iš naujo atskleidė praktinių tyrimų, stebėjimų svarbą, ėjimo pėsčiomis *būtinumą. Taip dar sykį išvedė etnologiją iš skaityklų, kabinetų. Ir įrodė, kad Lietuvoje dar yra aiškiai žmonių jaučiamų šventviečių, šventomis laikomų pušų, kad gyva tebėra kalba su mirusių protėvių patirtimi, kad senos dainos bent nuotrupa dar gali liudyti jos gyvavimo laiką, arealą. Kad gyvybingesniam supratimui labai svarbios sąsajos tarp papročių, kasdienio gyvenimo, kalbėjimo, reagavimo. Kad ir pats tyrėjas yra prigimtosios kultūros reprezentantas.*

Labai vertinu V. Vaitkevičiaus kultūrinio kraštovaizdžio stebėjimus, tyrimus, bandymus juos aprašyti, tarsi keliant iš giliai – tai pasiekiama tik archeologo žvilgsniui ir patirčiai – ir kartu susiejant su kasdienio gyvenimo veiksmais.

Manau, kad V. Vaitkevičius yra itin artimas pačiai Jono Basanavičiaus tradicijai. Jaučia prigimtojo pasaulio žavesį, slaptį, yra to pasaulio veikiamas, traukiamas. Nebijo rizikuoti skelbdamas savo mintis, vis prie jų grįždamas, motyvuodamas naujais stebėjimais ir tyrimais.

Verta Vykintą Vaitkevičių pagerbti Jono Basanavičiaus premija.

Viktorija Daujotytė-Pakerienė,
Vilniaus universiteto profesorė,
humanitarinių mokslų habilituota daktarė

***

Į sveikinimus Vykintas Vaitkevičius atsakė netradiciškai – perskaitė keletą pastabų, minčių, suvokimų ir įžvalgų, pasižymėtų ekspedicijų dienoraščių paraštėse.

Kaip suvokti kultūros turtų trapumą? *Pakeliui į Karaliaus Šulinį marcinkoniškė Onutė Grigaitė man parodė kelis, galbūt keturis, galbūt šešis, virgininio varpenio stiebelius. Tai ypač retas augalas. Tai buvo galbūt vieninteliai stiebeliai visoje Lietuvoje. Tas nedidelis augalas turi vaistinių ir daugelį kitų neišmatuojamų savybių. Jis, be jokios abejonės, priklauso kultūros laukui. Tame Čepkelių gamtinio rezervato kampelyje aiškiai supratau, kad mūsų lietuvių tautos turtai yra tokie pat trapūs kaip tie žolės stiebeliai.*

Kaip suvokti mūsų tautos atminties gylį? *Manęs nepaliko nuostaba klausantis mosėdiškės Julijanos Bieliauskienės pasakojimo. Kiekvieno jos žodžio, kuriais ji piešė prieš du šimtus metų keliu pro jų, jos tėvų ir senelių sodybą vaikščiojusio Simono Daukanto paveikslą. Kaip rengtasi, kaip eita, kaip Daukanto linguota, kur sėdėta ir kas kalbėta. Kaip reikia branginti atminimą, kad šimtmečiais sustingdytų laiką! Kokia gili gali būti tautos atmintis!*

Kaip pamatyti visumą? *Pravažiuodamas pro vieną iškiliausių Žemaitijoje Mingėlos ąžuolą, išvydęs ant greta stovinčios trobos slenksčio sėdintį žmogų, negalėjau nesustoti. Negalėjau atsispirti – ir neklydau. Tai buvo šventvietės dalis. Tai buvo Jonas Mingėla, palikuonis tų Mingėlų, kurie ten gyveno šimtmečiais ir saugojo ąžuolą. To žmogaus – Mingėlos – gyvenimų neįmanoma atskirti nuo Mingėlos*

Bajorų (Elektrėnų sav.) archeologinės ekspedicijos dalyviai. 2009 m. *Vykinto Vaitkevičiaus nuotrauka.*

Vykintas Vaitkevičius premijos įteikimo iškilmėse.
Dainiaus Labučio (ELTA) nuotrauka.

ąžuolo istorijos. Šaknimis ir šakomis suaugę šeimos ir medžio likimai, toji visuma yra neskiriama ir nedaloma.

***Atrasti žodį ir kalbą**. Prieblandoje, leidžiantis saulei, prastai įžiūrėjau stoviniuojančių Vilhelmo ir Bronislavos Jučių veidus. Galbūt tai, kad prastai mačiau jų veidus, leido įsiklausyti, kaip jie kalba, kaip renka žodžius, kaip vietoje būdvardžių pasitelkdami aibę palyginimų iš savo gyvenimų patirties išreiškė savo jausmus ir pažiūras į pasaulį. Manau, kad atidžiai klausydamas ne tik to, apie ką kalbama, bet ir kaip tai pasakoma, atradau kalbos pasaulį.*

Gervėčių vasaros ekspedicijoje iš Broniaus Vaičiulio išgirdau žodį, kurio nėra Didžiajame lietuvių kalbos žodyne. Žodžio oliauti, t. y. nerti vandenyje ir po akmenimis susidariusiose olose ieškoti žuvų, nėra net ir minėto žodyno papildymų kartotekoje. To jausmo – atrasti dar vieną lietuvių kalbos žodį – iki tol niekada nebuvau patyręs. Ir tariau sau – jei galima atrasti nežinomą žodį, turbūt galima dar kartą atrasti ir lietuvių kalbą?

***Peržengti ribą.** Žodis iš Rimdžiūnų kaimo žmogaus kalbos, piliakalnis Obolcuose už dviejų šimtų kilometrų į rytus nuo Vilniaus, sakmė apie meškas ir jų šventę, išgirsta Sosenkos kaime. Šie ir daugelis kitų Baltarusijoje vykusios ekspedicijos atradimų nepalieka jokios abejonės, kad privalu dirbti ir Lietuvoje, ir už jos ribų, toli nuo valstybinės sienos. Privalome peržengti ribą ir suvokti, kad tauta neišsitenka Lietuvos žemėlapyje.*

***Fiksuoti ar tirti?** Pavasarį pasinėrus į šventų pušų paieškas Žemaitijoje klausimas – fiksuoti ar tirti? – iškilo visu aštrumu. Dabar esu įsitikinęs, kad daugelį kartų svarbiau yra suvokti ir įsisąmoninti, kad fiksacijos reikia imtis tada, kai jau aišku, kur turi būti sutelktas dėmesys ir kurios iš detalių yra pačios svarbiausios. Atsidėjus tyrimams nemažiau svarbu juos išgyventi, dirbti visa širdimi, negailint fizinių jėgų ir dvasinių pastangų.*

***Sutelkti dėmesį**. Šviesus ir nuoširdus pašnekovas Vidmantas Mašanauskas nedidelėje Lekėčių klėtelėje po vienu stogu, regis, sutelkė visą Lietuvos istoriją. Kas gali būti nuostabiau, kas dar labiau galėtų branginti krašto istoriją, jeigu ne jo žmonės? Nesvarbu, koks yra muziejaus plotas, daug svarbiau, kad jis turi šeimininką, svarbu taip sutelkti dėmesį, būti kruopščiam ir atidžiam, kad pro akis nepraslystų nė menkiausia detalė. Neabejoju, kad visos jos krašto istorijos paveiksle yra labai svarbios.*

***Saugoti, bet dalintis**. Neužtenka rūpintis kultūros paveldo vertybių kaupimu ar saugojimu. Lygiai taip pat, kaip išsaugoti, svarbu šiais turtais dalintis. Už prigimtą norą, už teisėtą prašymą pažinti visose krašto vietose esančius objektus nieko nėra svarbiau. Privalu dalintis – tame slypi ir saugojimo prasmė.*

***Atrasti prigimtą**. Lietuvių tautos prigimtis tebėra neaprašyta ir dažnai nepažini, nesiduodanti aprašoma. Sodinti medį, praustis rasa, penėti žaltį… Kaip svarbu nesupainioti jausmų, kaip svarbu įsiklausyti ir girdėti, pajusti, kas prigimta. Tvirtai tikiu, kad lietuvių tauta gali atgimti savo prigimtyje, prisiliesti prie šaknų ir jas išsaugoti.*

Parengė Juozas ŠORYS

The Necessity to Walk

Juozas ŠORYS introduces the 2011 winner of the state Jonas Basanavičius Prize, the archaeologist Dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, who won the award for the integrated research of (among others) the old Lithuanian places of worship, rich cultural activity and monographs. The article features his speech made on the occasion of collecting the Prize which is structured round several essential remarks made in the note margins during field research. This highly unusual, especially topical and sensitive speech was met with a lot of enthusiasm as it responded to the expectations of the academic community as well as the educated society at large. In short, Vaitkevičius' motto is as follows: it is crucial to realise the fragility of the cultural heritage; understand the depth of the national memory; rediscover the national language; register only having understood what matters; research not formally, but with an emotionally intelligent grasp of the object of research; preserve, but be generous in sharing the outcomes of your research; discover what you are born into, uncover your own roots.

Iš baltų mitinio vaizdyno juodraščių: AUŠRINĖ (ir VAKARINĖ)

Dainius RAZAUSKAS

Straipsnio objektas – deivė Aušrinė, Aušrinė žvaigždė baltų religijoje ir mitologijoje. Tikslas – remiantis šaltiniais (šiuo atveju – bene vien tautosaka) bei tyrinėtojų darbais, apžvelgti mitinį Aušrinės įvaizdį ir su Aušrinė žvaigžde susijusius tikėjimus bei papročius. Straipsnis seka ankstesnius, skirtus žvaigždei, meteorui bei kometai baltų mitologijoje. Metodai – aprašomasis, struktūrinis ir iš dalies lyginamasis. Išvados: nors istoriniuose šaltiniuose neminima, Aušrinė baltų religijoje, mitologijoje bei papročiuose vaidina gana svarbų vaidmenį. Iš kai kurių dainuojamosios, sakytinės bei smulkiosios tautosakos žinių atkuriamas gana ryškus suasmenintos Aušrinės – deivės Aušrinės vaizdinys.

Prasminiai žodžiai: Aušrinė, dangiškoji šeima, dangaus šviesuliai, baltų mitologija

Žvaigžde laikoma planeta Venera lietuvių vadinama: *Aušražvaigždė*, *Aušrìnė (žvaigždė)*, *Aũšrinė*, *Aušrinėlis*, *Aušrinukė*, *Aušros žvaigždė*, *Auštrinė žvaigždė*, *Rytinė, Rytmetinė, Rykmetinė (žvaigždė)*, *Rytų žvaigždė*, taip pat *Vakarė*, *Vakarinė (žvaigždė)*, *Vakarų žvaigždė* LKŽ1, 513, LKŽ17, 990, 996; LKŽ20, 1023; VškDŠG, 20; VškŽK, 333.

Tyrinėtojai linkę manyti, kad Aušrinė ir Vakarinė lietuvių tradicijoje laikytos skirtingomis žvaigždėmis. J. Balys: „Mūsų liaudis Aušrinę ir Vakarinę laiko dviem atskirom žvaigždėm“ BlTD, 15; P. Dundulienė: „Žiloje senovėje Aušrinę ir Vakarinę žmonės laikė dviem skirtingomis žvaigždėmis“ DndK, 47; J. Vaiškūnas: „Dar ir dabar tik nedaugelis žino, kad Aušrinė ir Vakarinė yra vienas ir tas pats šviesulys“ VškDŠG, 20; (VškŽK, 333). Tačiau originaliuose tekstuose suasmenintos jos, kaip matysime, nuolat gretinamos, o kitąsyk atstoja ir keičia viena kitą ar net yra tiesiog tapatinamos, pavyzdžiui: *Aušrinė rytą ilgiausia matyt i vakare pirmiausia pasirodo* (Geistarai, Vilkaviškio r.) LKŽ1, 513; *Tamsi naktis jau sutemo, Aušros žvaizdė patekėjo* (iš M. Slančiausko surinktos tautosakos) LKŽ20, 1034; *Vakarinė ir Aušrinė – itoj pati* (Armoniškės, Varanavo r., Gardino sr., Baltarusija) LKŽ17, 996. Užtat laikyti Aušrinę ir Vakarinę griežtai skirtingomis žvaigždėmis, o juolab skirtingais lietuvių mitologijos personažais negalima.

Istoriniai šaltiniai apie lietuvių deivę Aušrinę tyli, ir sužinome apie ją tik iš **tautosakos**. Ar ne pirmąsyk ją aptinkame L. Rėzos surinktose „Lietuvių liaudies dainose“ (1825 m.), būtent:

1) „Mėnesio svodba“: *Mėnuo saulužę vedė* / *Pirmą pavasarėlį.* // *Saulužė anksti kėlės,* / *Mėnužis atsiskyrė.* // *Mėnuo viens vaikštinėjo,* / *Aušrinę pamylėjo.* // *Perkūns, didžiai supykęs,* / *Jį kardu perdalijo.* // *Ko saulužės atsiskyrei?* / *Aušrinę pamylėjai?* / *Viens naktį vaikštinėjai?* RzD1, 93: Nr. 27; KlvD, 334: Nr. 140; Ltvn, 180: Nr. 12; LTsR, 48; LTs1, 175: Nr. 186; (LM1, 410; MžlSD, 133; DndPL, 129);

2) „Aušrinė“: *Aušrinė svodbą kėlė,* / *Perkūns pro vartus įjojo,* / *Ąžuolą žalią parmušė.* // *Ąžuolo kraujs varvėdams,* / *Apšlakstė mano drabužius,* / *Apšlakstė vainikėlį.* // *Saulės dukrytė verkiant* / *Surinko tris metelius* / *Pavytusius lapelius…* RzD1, 221: Nr. 62; KlvD, 334: Nr. 141; LTsR, 49; LTs1, 176: Nr. 187; (DndPL, 129);

3) „Saulė“: *…Miela Saulyte, Dievo dukryte,* / *Kas rytais vakarėliais* / *Prakūrė tau ugnelę?* / *Tau klojo patalėlį?* // *Aušrinė, Vakarinė:* / *Aušrinė ugnį prakūrė*, / *Vakarinė patalą klojo…* RzD1, 283: Nr. 78; KlvD, 335: Nr. 144; LTsR, 51; LTs1, 177: Nr. 188;

4) „Avatė prapuolusi“: *O vakar vakaraty* / *Prapuolė mano avatė.* / *Ai, kas gelbės ieškoti* / *Mano vienturtę avatę?* // *Išėjau pas Aušrinę,* / *Aušrinė atsiliepė:* / *„Aš anksti ryt Saulelei* / *Turiu prakurti ugnelę“.* // *Išėjau pas Vakarinę,* / *Vakarinė atsiliepė:* / *„Aš vakarais Saulelei* / *Turiu klot patalėlį“…* RzD1, 291: Nr. 81; KlvD, 334–335: Nr. 142; (КрκВГ, 131); LTsR, 50; LTs1, 177: Nr. 189.

Aušrinė čia pasirodo dviejuose mitiniuose kontekstuose. Pìrma – dangiškose vestuvėse (Mėnulio su Saule arba savo), dalyvaujant Perkūnui. Antrojoje iš pateiktų dainų paminėta Saulės dukrytė, matyt, yra ta pati Aušrinė, juoba kad žvaigždės apskritai, kai jos personifikuojamos, laikomos Mėnulio ir Saulės vaikais: pasak J. Balio, „Plačiai mūsų liaudyje yra randamas tikėjimas, kad Saulė ir Mėnulis sudaro vedusių porą: Mėnulis yra vyras, Saulė – žmona. Jų duktė yra Aušrinė, o kartais sakoma, kad ir visos žvaigždės esą jų vaikai“ BlTD, 8; panašiai A. Vyšniauskaitės duomenimis, liaudyje dažnai „teigiama, kad *Saulė ir Mėnulis yra vyras ir žmona, jie*

labai dažnai pykstasi. O jų duktė yra Aušrinė“ VšnsPP, 120; (DndPL, 128).[1]

Añtra – Aušrinė pasirodo kaip Saulės patarnautoja, ryte prakurianti jai ugnį, o vakare, Vakarinės vardu, klojanti patalą. Beje, ir kitose lietuvių dainose patalą kloja būtent duktė motinai, ir dargi panašiomis aplinkybėmis – atsisakydama talkinti prašytojui: *...Šėkelis pavyto* / *Žirgelis sužvingo:* / *Vai, ar negirdėjai,* / *Mano mergužėle?* // *Girdėte girdėjau –* / *Laiko neturėjau:* / *Senai motinėlei* / *Patalėlį klojau* BsOD2, 67: Nr. 246, o tai netiesiogiai patvirtina ir ketvirtosios iš pateiktųjų dainos autentiškumą, ir Aušrinę esant Saulės dukrą. Straipsnyje „Apie lietuvių liaudies poeziją“ L. Rėza dar pateikia vokiškai užrašytą lietuvių liaudies dainos falsifikatą, kuris tačiau įdomus tuo, kad liudija Aušrinę galėjus būti įsivaizduojama (nes falsifikavimas vis dėlto remiasi atitinkamais vaizdiniais) dainuojančia ir skambinančia (kanklėmis?); pagal pažodinį vertimą į lietuvių kalbą: „Kas dainuos devynias dienas, / Mums grojant ir šokant? / Aušrine, tu moki dainuoti, / Tau tai pavyks, / Skambant tavo stygoms, / Aidą atmuša visi miškai“ RzD2, 347. Vienoje latvių pasakoje ir tikrai *Saules meita nākusi dziedādama pār jūru* „Saulės dukra atėjo dainuodama per jūrą“ ŠmLPT7, 14: Nr. 1.2.

Didelį įspūdį L. Rėzos dainos padarė T. Narbutui, kuris tačiau, jas savo „Lietuvių mitologijoje“ (1835 m.) perspausdinęs ir aptaręs, jokių įdomesnių išvadų nepadarė NrbLM, 187–193; taip pat A. Kirkorui КркВГ, 131, P. Kukolnikui LM1, 237 ir kt. Nors vėliau L. Rėzos pateiktų dainų autentiškumu buvo abejojama, manoma jas, ar bent kai kurias iš jų, esant pramanytas (taip, pavyzdžiui, teigė A. Briukneris LM1, 490) arba latvių kuršininkų kilmės (A. R. Niemis, J. Balys ir kiti NmLR, 297–300; BlR1, 23–24; BlR2, 179; LrkP, 129–134), vis dėlto, A. Jonyno žodžiais, „jose atsispindi kai kurie lietuvių mitologijos elementai, siekią labai senus laikus“ LTs1, 19. O panašius Aušrinės santykius su Mėnuliu ir Saule aptinkame neabejojamo autentiškumo tiek sakytinėje, tiek dainuojamojoje lietuvių tautosakoje (nekalbant apie plačias paraleles artimose ir tolimose tradicijose LrkP, 131–134; ИвнТпрСЯМ, 136; HdrMDL, 25–36; КрпНЗН, 75–77). Štai J. Balio pateikti „pora prozinių užrašymų iš naujųjų laikų [tarpukario]: a) *Pasakoja, kad kitados Saulė ir Mėnuo labai gerai gyveno. Jie eidavo drauge pasivaikščioti ir viens kitą mylėjo. Vieną kartą Mėnuo išėjo pasivaikščioti vienas ir susitiko Aušrinę. Saulė ant Mėnulio labai užpyko, todėl vos Mėnulis pasirodo, Saulė pasislepia* (Dusetos); b) *Šiaip jie gyvena geruoju, bet kai Mėnulis pradeda vilioti Aušrinę, Saulė supyksta ir jį apleidžia. Jis vienas likęs klaidžioja visą tamsią naktį* (Aukštadvaris)“ BlTD, 9; be to, „Viename užrašyme iš Aluntos apyl. sakoma: *Vakarinė Saulei patalą kloja ir laškon guldo. Naktį Saulė miega, Aušra [Aušrinė?] jai paslūgavoja ir patalą atkloja. Aušrinė Saulę budina iš miego, sakydama: „Gana tau, močiut, miegot, metas keltis“. Tada Saulė kelias ir sako: „Jau čėsas keltis, – matai, kaip Mėnesėlis pavargo, net išblyško“.* Deja, – apgailestauja J. Balys, – šio užrašo autorius mokytojas yra tautosakos dalykuose nelabai patikimas, tad galėjo ir savo ‘pagražinimų’ pridėti“ BlTD, 15. Vis dėlto mums svarbiausia, kad po visais „pagražinimais“ tebebūtų matyti tikras mitinis turinys. Vėlgi pasak J. Balio, „Kai kurios mūsų dainos prasideda labai įdomiai: *Oi teka bėga Vakarinė žvaigždelė,* / *Visų žvaigždelių pasikviesdama.* / *O tik ji nekvietė tamsiojo (šviesiojo) Mėnulio…*“ (užr. Seirijuose 1937 m.) BlR1, 26: Nr. 9; BlLTS1, 101; BlLKŠ, 10; (DndPL, 130). Arba štai Valkininkuose 1936 m. užrašyta daina: *Vakarinė žvaigždelė* / *Visą dangų išvaikščiojo:* / *Visą dangų išvaikščiojo* / *Ir pas Mėnulį sustojo.* / *Oi Mėnuli, oi tėveli,* / *Aš šią naktį tai dėl tavęs;* / *Aš šią naktį tai dėl tavęs,* / *O jau rytoj dėl Saulelės…* BlLTS1, 100; (DndK, 74; DndPL, 130) (pažymėtina, jog Vakarinė čia į Mėnulį kreipiasi „tėveli“, taigi yra jo duktė). Daina žinoma ir Rytų Lietuvoje, kur Vakarinės vietoje eina Ryto žvaigždė, taigi Aušrinė: *Toj žvaigždelė rytmetėlė* / *Visų dangų išvaikščiojo;* / *Visų dangų išvaikščiojo,* / *Prie mėnulio sustojo:* / *Oi, mėnuli, mėnulėli,* / *Oi aš nūnai tai prie tavį;* / *Oi aš nūnai tai prie tavį,* / *O jau rytoj prie saulałės* TD4, 133: Nr. 344; LTsR, 47. Trečiosios ir ketvirtosios iš pradžioje pateiktų dainų vaizdiniams atliepia posmas, užrašytas Klabinių k., Aluntos v.: *Vakarinia lovų kloja,* / *A Aušrinia Saula kėla,* / *Kai Saulutia miega,* / *Mėnuo pilniavoja* BlR1, 24. O vienoje Z. Slaviūno pateiktoje sutartinėje Aušrinė Saulei renka vietą (praleidžiant priegiesmį *dobiliau* ir pakartojimus): *...Saulelė tekėjo… Žvaigždelės lydėjo… Atsigrįžk, Saulele… Beg visos žvaigždelės… Visos, kaip ne visos… Da vienos nėra… Žvaigždelės rytinės… Kur buvai, žvaigždele… Kur tu uliavojai…Buvau, ašan buvau… Rinkau Saulei vietelę…* SlvS2, Nr. 845; LTs1, 297–298: Nr. 302; (DndK, 71).

Iš **tyrinėtojų**, išryškinant deivės Aušrinės įvaizdį, bene daugiausiai nuveikė A. J. Greimas. Jo manymu, pirmoji iš pradžioje pateiktų L. Rėzos dainų „vaizduoja lyg ir meilės istorijos epilogą. O prasideda jinai, turbūt, su Aušrinės gimimu. Viename pasakojime Mėnuo aiškinasi, kodėl jis dvi nakti ir dvi dieni ant dangaus nepatekėjęs: *O tei del to,… kad ant svieto tokioj ir tokioj karalystėj iš biedno stono užgimė tokia graži panelė, kaip dar ant svieto niekur niekados negimė. Ir aš todel teip užsižiūrėjau ing aną ir todel neužtekėjau* [DvPSO, 204: Nr. 60]. Kitame tekste jau ne Mėnuo, o Saulė, *nežibėjusi par tris dienas*, pasiaiškina: *Graži karalaitė užgimė, ir aš užsižiūrėjau minučikę* [DvPSO, 88: Nr. 13], arba, kitame variante, *Vidury marių yra mergiotė, vardu Alena. Ana ažu mani daug gražesna ir*

skaistesna, tai aš ažsižiūrėjau ir nepaspėjau tris dienas užtekėt [$_{LTR\ 10a/68}$]. Visi šie tekstai sutinka dėl vieno dalyko: naujai atsiradusi mergina yra grožio karalaitė […]. Dar vienas variantas klausimą stato kiek kitaip, jam rūpi, kodėl saulė išvis nusileidžia vakarais. Atsakymas: *Delto, kad mariose yra kita merga už mane galingesnė. Kai ji vakare išsikelia iš marių, aš tada turiu nusileisti* [$_{LTR\ 10b/157}$]. Matome, kaip, iš vieno varianto pereinant prie kito, mūsų gražuolės portretas pamažu išryškėja: ‘graži panelė’ virsta į ‘gražią karalaitę’, ‘gražesnę ir skaistesnę’ už Saulę; ši marių karalaitė pasirodo esanti net galingesnė už Saulę, dar daugiau – ji dangaus skliaute manifestuojasi naktinio švytulio pavidalu. Mums atrodo, kad taip aprašytos Marių mergos identifikacija su Aušrine yra neabejotina“ $_{GrmTAB,\ 131–132}$ (atitinkama pasaka žinoma latvių $_{ŠmLPT7,\ 68–70:\ Nr.\ 1.22}$). Remdamasis originalia lietuviška pasaka „Saulė ir vėjų motina“, 1889 m. užrašyta Skujinės k., Kauno aps. (joje minima *pana ant marių salos, turi dvarą, su tokiais plaukais, kaip saulė*, kad net vienas tos „panos“ plaukas *atspįsta iš marių… kaip žvaigždė didžiausia*, o herojui patariama: *Užsisėsk ant jos, kaip ant arklio, apsivyniok plaukus ant rankų. Ji sakys: „Leisk mane! Kad neleisi, prapuls žemė, pasidarys marės“. Sakyk: „Aš ant tavęs išplauksiu“*; taip pat minimas tos *panos bulius su trims karviums*, kuris kas vakarą plaukia *par mares į aną pusę*, o pabalnotas virsta arkliu, kuriuo galima joti *marėmis geriau, kaip žeme*, ir kuris galiausiai pasirodo besąs „panos“ užkerėtas brolis $_{DvPSO,\ 309–313:\ Nr.\ 99}$), taip pat kai kuriomis „rasą“ menančiomis mįslėmis (kaip antai: *Varė pana tulukus* [teliukus] *ir pametė raktukus. Mėnuo rado, saulė pakavojo*; *Ganė pana teliukus ir pametė rakčiukus. Kai saulė užtekėjo, rakčiukai atsirado* $_{LTs5,\ 464:\ Nr.\ 5513,\ 5514}$), A. J. Greimas daro išvadą Aušrinę turėjus savo bandą ir galėjus pasireikšti „jūros kumelės“ pavidalu; galų gale, pasak jo, įvairios deivės Aušrinės apraiškos atitinkančios skirtingus elementus, ar sferas: antropomorfiškas pavidalas, „merga“ – žemę, žvaigždė – dangų (orą), kumelė – vandenį $_{GrmTAB,\ 135–138}$. Negana to, „Aušrinė yra, lietuviškos mitologijos rėmuose, du kartu gimstanti dievaitė – pirmąjį kartą marių gelmėse, nelyginant iš jūros putos kilusi Afroditė, o antrąjį kartą savo spindėjimu pasirodanti dangiškame dievų pasaulyje“ $_{GrmTAB,\ 241}$.

Gal paminėtinas ryšium su Greimo įžvalgomis ir priežodis (užrašytas vieninteliu variantu) *Kai aušrinė sykiu su saule užtekės, tai jautis žolės priės*; priežodis paaiškintas, esą „Senovėje laiką spręsdavo iš žvaigždžių“ $_{LPP1,\ 246:\ Nr.\ 886;\ LTs5,\ 380:\ Nr.\ 5281}$ (žr. žemiau), bet jame vėlgi matome kartu Aušrinę (juoba atitinkamam santyky su Saule) ir jautį.

Greimo rekosntrukcijas lyginamąja prasme patvirtina atitinkami rusų pasakų vaizdiniai. Vienos pasakos herojus Jonas Jautaitis (*Иван Быкович*) svetimoje karalystėje pagrobia tokią „auksaplaukę karalaitę“ (*царицу золотые кудри*; „karaliene“ versti netinka, nes herojus plaukia jai pirštis ir galiausiai ją veda): *Вот плывут они день другой; вдруг ей сделалось грустно, тяжко – ударила себе в грудь, оборатилась звездой и улетела на небо* „Štai plaukia jie dieną kitą; staiga jai pasidarė graudu, slogu – trenkė sau į krūtinę, pavirto žvaigžde ir nulėkė į dangų“; tuomet vienas iš Jono Jautaičio neaprastų pagalbininkų *сделался сам звездою, полетел на небо и стал считать звезды; одну нашел лишнюю и ну толкать ее! Сорвалась звездочка с своего места, быстро покатилась по небу, упала на корабль и обернулась царицею золотые кудри* „pats pasivertė žvaigžde, nulėkė į dangų ir ėmėsi skaičiuoti žvaigždes; viena rado per daug ir kad ims ją stumti! Nutrūko žvaigždelė iš savo vietos, greitai nuriedėjo dangumi, nukrito į laivą ir pavirto auksaplauke karalaite“ $_{АфHPC1,\ 235:\ Nr.\ 137}$. Čia ir jautis (herojus – jaučio sūnus), ir marios (plaukia laivu iš tolimos karalystės), ir karalaitė aukso spalvos plaukais, pavirstanti žvaigžde ir vėl atvirstanti karalaite. Kitoje pasakoje ji, vardu Neatsižiūrimoji Gražuolė (*Ненаглядная Красота*), gyvena *в золотом царстве, по конец свету белого, где солнышко восходит* „aukso karalystėje už baltojo pasaulio krašto, kur saulelė teka“; arba štai *приезжает он на край света, где красное солнышко из синя моря восходит. Смотрит, а по синю морю плывет Василиса-царевна в серебряной лодочке, золотым веслом попихается* „atvyksta jis [herojus] į pasaulio kraštą, kur skaisti saulelė iš mėlynųjų marių pateka. Žiūri, o mėlynosiomis mariomis plaukia karalaitė Vasilisa sidabriniu laiveliu, aukso irklu pasiirdama“ (šiap jau „karalaitė Vasilisa“ yra pleonazmas, nes pats Vasilisos vardas pažodžiui reiškia „Karalaitė“, gr. *βασίλισσα*); kitame pasakos variante ji pavadinta *царевна Елена-краса, золотая коса* „karalaitė gražuolė Elena, aukso kasa“ $_{АфHPC1,\ 362–363:\ Nr.\ 157;\ 425,\ 505:\ Nr.\ 169}$. Čia dar ir jauno mėnulio „sidabrinis laivelis“, tas pat, kuriuo Saulė plaukia per požeminius nakties vandenis. Pagaliau dar vienoje pasakoje ji pavadinama *Марья Моревна, прекрасная королевна* „skaisčiausioji karalaitė Maria Mariūtė“ $_{АфHPC1,\ 377:\ Nr.\ 159}$, t.y. Maria Mariõs (Jūros) dukra, tiesiogiai susiejant Marijos vardo trumpinį *Марья* (lie. *Marià*) su jūros pavadinimu *море* (lie. *marià*, *mãrė*). Dėl aptartų lietuviškųjų ir rusiškųjų pasakų vaizdinių tarpusavio ryšio (skolinimosi ar substratinės giminystės) nesiimsime spręsti.

M. Gimbutienė irgi pritarė Greimo rekonstrukcijoms ir dar pateikė mįslę (užr. 1935 m. Rimšėje, Ignalinos r.),

kurioje Aušrinė stačiai pasirodo kaip panelė, sėdinti danguje ant aukso krėslo, o kartu su ja vėlgi minima rasa: *Aušta dienelė, danguj raselė. Sėdi panelė ant aukso krėslelio* GmbB, 165; GmbDD, 111; (GmbBM8, 34). Greimo rekonstrukcijas, nors ne visai aiškiai perpasakodama, pripažino ir P. Dundulienė DndK, 48, 49; DndPL, 139–140, 141–142.

Verta atsižvelgti dar į tokias „rasą“ menančias ir, matyt, Aušrinę turinčias omeny mįsles: *Panelė karolius pabėrė*; *Mergelė, į pirtį eidama, karolius paberia, o išeidama susirenka*; *Vaikščiojo mergelė po pievą ir išbarstė perlus, Mėnulis matė, niekam nesakė, Saulė kėlės ir surinko*; *Vaikščiojo panelė po pievelę ir išbarstė aukso perlus. Mėnuo matė – nepasakė, saulė kėlėsi ir surinko*; *Ėjo panelė, pametė perlus. Mėnulis matė, bet nesakė, o saulė surinko*; *Ėjo naktį, pametė sidabro sagtį, mėnulis rado, saulė pagavo* LTs5, 463: Nr. 5505, 5506, 5510, 5511; GrgLLM, 18: Nr. 79, 77; BlSLK, 87: Nr. 30, 31; *Ėjo panelė per lieptus ir pateriojo raktus. Mėnas pažibino, Saulelė pagavo* Dvn68, 373: Nr. 71 ir pan. Prielaidą čia esant Aušrinę iš dalies patvirtina atitinkami mįslių vaizdiniai, aptinkami baltarusių dainoje, XIX a. viduryje užrašytoje (nelabai taisyklingai) buvusioje Vilniaus gubernijoje: *Пара, жонки, дамой ищи, пацерала Зара ключи* / *Кала пастаци идучи а з Месяцом гуляючи* / *А с Соуниньком и гуляючи* / *А узойдзище ясне зорки, азнайдзище ключи дзвонки…* „Laikas, moterys, namo eiti, pametė Aušra (Aušrinė?) raktus, / Palei barą eidama, su Mėnuliu vaikštinėdama, / Su Saulele vaikštinėdama, / Patekėkit, šviesios žvaigždės, raskit skambius raktelius“ КркВГ, 212: Nr. 21 (Aušrinę čia esant leidžia įtarti tai, kad blr. *зара* „aušra“, *Зараніца* „Aušrinė“ ir *зорка* „žvaigždė“ yra tos pat šaknies žodžiai, skiriami vien priesagomis, o Aušra ir Aušrinė neretai netgi suplakamos į vieną dvigubu vardu *Зара-Зараніца* ar pan. БМ, 181–182; juoba kad Aušra su Aušrine iš dalies painiojamos ir lietuvių mitologijoje). Kaip matyti, daina patvirtina ir dviprasmiškus Mėnulio santykius su Aušrine ir Saule. Galima net būtų spėti, kad pradžioje minėtos lietuvių mitologinės dainos ir mįslės yra vientiso mitinio pasakojimo skeveldros, kurių pirmykštės vienovės atšvaitas kaip tik ir išliko šioje baltarusių dainoje. (Rusų mįslės irgi patvirtina čia pasirodant būtent Aušrinę: *Заря заряница, красная девица, к (по) (круг) церкви (по миру) ходила, ключи обронила, месяц видел, солнце скрало* „Aušra aušrinė (Aušrinė), graži (raudona) mergelė, į (po) (aplink) cerkvę ėjo (po pasaulį vaikštinėjo), raktus pametė, mėnuo matė, saulė pavogė“; *Заря заряница, красная девица, по лесу ходила, ключи обронила, месяц видел – не сказал, солнце увидало – подняло* „Aušra aušrinė, graži (raudona) mergelė, po mišką vaikštinėjo, raktus pametė, mėnuo matė – nepasakė, saulė pamatė – pakėlė“; *Заря заряница, красная девица, врата запирала, по полю гуляла, ключи потеряла, месяц видел, солнце скрало* „Aušra aušrinė, graži (raudona) mergelė, vartus užrakino, po lauką vaikštinėjo, raktus pametė, mėnuo matė, saulė pavogė“ ir pan. ХдВ3, 99: Nr. 1178.а, в, д; (Дл4, 628).)

Aušrinę primenanti mergelė minima ir kai kuriose kitose pasakose, kaip antai 1886 m. užrašytoje Raseinių apylinkėse, kurioje saulei leidžiantis iš marių iškilo, saulės spindulius gaudydama, *pana tokia graži*, toliau pavadinta *saulės mergaite* DvPSO, 78: Nr. 8; o štai kitoje (ATU 707), užrašytoje Tilžėje 1868 m., karalius sutinka *merga[i]tę su a[u]ksa plaukais*, kurią veda, ir paskui, *karalienei dukrytę ja[u]ną, gražią, kai sa[u]lės dukterį, susilaukus*, ši dargi pasirodo turinti *tris a[u]ksa žvaigždes už ausies* BsLPĮ1, 200–202; (VlVA, 120). Auksaplaukė *karalienė*, pagimdžiusi dukrą, gražią kaip *saulės dukterį*, akivaizdžiai yra pati Saulė, vadinasi, žvaigždėmis pasipuošusi karalienės Saulės dukra yra karalaitė. O antrojoje iš pradžioj pateiktų Rėzos dainų, kaip matėme, „Saulės dukryte“ pavadinta Aušrinė. Taigi Aušrinė yra „karalaitė“ (pažymėtina, kad Aušrinę menanti rusų pasakos Vasilisa irgi yra būtent „Karalaitė“). Be to, kadangi *karalaitė* ir *karaliūnė* yra sinonimai LKŽ5, 258, 260, tai ar tik ne ta pati pasakų karalaitė Aušrinė bus ir L. A. Jucevičiaus aprašyta deivė Karaliūnė. Pasak jo, „šiuo vardu mūsų žmonės vadina būtybę, valdančią dangaus šviesulius. Tai esanti jauna mergina, neregėtai graži, jos galvą dabinanti saulė, ji nešiojanti žvaigždžių prisagstytą apsiaustą, susegtą ant peties tam tikra sege su mėnuliu vidury. Jos šypsena – tai ryto aušra, ašaros – tai deimantai“ LM1, 172; JcvR, 78–79. Šią Karaliūnę esant Aušrinę neabejoja M. Gimbutienė LM3, 213, P. Dundulienė DndK, 48; DndPL, 139. Išties, plg. mįslių „panelės“ pabertus rasos perlus vietoj Karaliūnės deimantų; taip pat verta dėmesio kitos pasakos (ATU 550) *pana ant marių – saulė kaktoj, o mėnuo pakaušij*, kuri taip *verkė, kad jos deimanto ašaros byrėjo kaip žirniai* BsLPĮ4, 313, 315: Nr. 154. Reikia pasakyti, kad apsisiautusi dangų simbolizuojančiu mėlynu apsiaustu su žvaigždėmis, ant peties prisegtu žvaigžde (o gal ir mėnuliu?), lietuvių tradicinėje skulptūroje vaizduojama Mergelė Marija UrbM1, 29–31; UrbM2, 299–307, „dangaus karalienė“ ir „marių žvaigždė“, suėmusi savin, be kita ko, ir deivės Aušrinės įvaizdį (žr. toliau).

Taigi Aušrinė – dangiškoji gražuolė, Mėnulio meilužė, Saulės konkurentė, nors kartu gal ir Saulės tarnaitė (prakuria jai ugnį, kloja patalą, renka vietą), ir net Saulės dukra (BlR1, 30–31), galbūt gražiai dainuojanti. M. Gimbutienės duomenimis, žemėje „pirmą kartą besibučiuojančius sužadėtinius turėjo matyti Aušrinė“, todėl ji esanti „meilės deivė“ GmbB, 165; GmbBM8, 34; GmbDD, 111, tuo primenanti antikines Afroditę bei Venerą. Todėl ir žemės berneliui

ji yra archetipinis mylimosios bei trokštamos nuotakos provaizdis, kaip kad E. Gizevijaus apie 1840 m. girdėtoje ir perpasakotoje lietuvininkų dainoje: „vargšas bernelis, neturįs namų nei turto, žirgo nei žemės, nesiskundžia ir neniurna: mėnuo jam tėvelis, saulutė močiutė, tvirti žalieji ąžuolai broleliai, šviesios žvaigždelės seselės. Vieno tik jis pavydėtų turtingiems berneliams: mergelės. Betgi ir tos esama, jis atranda ją, o ši ištikimai atsilygina už meilę: tai Aušrinė!“ (nors kiek vėliau Gizevijaus pateiktoje atitinkamoje dainoje užtinkame ne Aušrinę, o Aušrą) Ltvn, 91, (184–185). Kitąsyk dainoje gali būti *Aukštam danguj aušrinėlė –* / *Tai mano sesulė*, o ne mergelė (mergelė tąsyk *– Prie šalelės šveitri šoblia*) SbAED, 141: Nr. 74.

Papildomais duomenimis bei argumentais Greimo rekonstrukcijas parėmė N. Vėlius VlVA, 118, 119–122, 127. Sulig struktūralistine N. Vėliaus interpretacija, Aušrinė yra dangiškasis binarinių opozicijų mediatorius: „Danguje priešpriešą *naktis–diena* atitinka *mėnulis–saulė*, nes mėnulis šviečia naktį, o saulė – dieną. Vidurinysis šios priešpriešos narys, be abejo, yra Venera – Vakarinė ir Aušrinė, kuri vakare pirmiausia pasirodo, o ryte vėliausiai prapuola, tarsi sujungia naktį su diena, mėnulį su saule“ VlBP, 37. Nors Aušrinė, kaip matėme, iš tikrųjų ne sujungia, bet išskiria Saulę ir Mėnulį, tokia interpretacija vis dėlto iš esmės neprieštarauja Aušrinės, kaip Saulės ir Mėnulio tarpusavio santykių dalyvės, mitologijai ir, be to, įgalina šią teoriškai apibendrinti bei abstrahuoti.

I. Kraševskis 1847 m. bene pirmasis yra iškėlęs astronominę Aušrinės santykių su Mėnuliu ir Saule interpretaciją: „Gal dėl to, kad ji pasirodo dar prieš saulę, kad būna danguje kartu su mėnuliu, ji davė pagrindą išlikusiam religinėje giesmėje padavimui […] apie Aušrinės vestuves, į kurias įsiveržęs Perkūnas trenkia žalią ąžuolą ir iš jo ištrykšta kraujas“ LM1, 193 (2-oji iš minėtų Rėzos rinkinio dainų). P. Dundulienė astronominę interpretaciją pritaikė mėnulio perskėlimo pusiau vaizdiniui (1-oji iš minėtų dainų) ir esmingai pagrindė jį tautosaka: „Paprastai šitaip būna tuo metu, kai Mėnulis leidžiasi, o Saulė teka. Liaudyje sakoma, kad tada Saulė sugavo Mėnulį, myluojantį Aušrinę, ir už tai jį nudaužė. Tas laikas vadinamas *padaužais*“ DndPL, 130. „Apie Druskininkus aiškinama, kad Saulė supykusi ant Mėnulio už neištikimybę, pagriebusi kardą ir perkirtusi jam veidą“ DndK, 73. Autorės duomenimis, „Seirijų parapijoje, Monkūnėlių k., kai, Saulei tekant, Mėnulis leidžiasi, sakoma: *Šįryt Saulutė Mėnulį nudaužė už tai, kad jis meilės ryšiais suartėjo su Aušrine*“ DndPL, 129. „*Padaužų* terminas ir jo identiškas supratimas išliko Perlojos, Matuizų (Varėnos r.), Daugų (Alytaus r.) ir kitose Dzūkijos vietose. Ypač įdomių žinių randame Marcinkonių apylinkėse. Kai Mėnulis leidžiasi, o Saulė teka, sakoma, kad *Saulė sugauna Mėnulį su Aušrine* ir įvyksta *padaužai*. Saulė jį apdaužanti, dėl to Mėnulis pasislepiąs. Gervėčių apyl. sakoma: *Saulė pagauna mėnulį* arba: *Saulė užtinka Mėnulį su Aušrine*“ DndPL, 130; (DndK, 72–73). Panašiai iki pastarųjų laikų, J. Vaiškūno duomenimis, sakoma, jog Saulė Mėnulį *daužo*, *atdaužia*, *atkerta*, *atima*, *dalina*, *pagauna*, *pagriebia*, *užgriebia*, *užtinka*, *užkabina*, *pamato* ir t.t. VškML, 161; VškDŠG, 13–14; pavyzdžiui, Griškabūdžio apylinkėse (Šakių r.), užrašyta: *Tada delčia, kai Saulė matosi su Mėnuliu. Kada Saulė teka, Mėnulis da būna nenusileidęs. Kada Saulė pagriebia Mėnulį, tai nuo tos valandos prasideda delčia* VškDŠG, 13 ir pan.

Pateikėjos iš Kražių teigimu apie Aušrinę, *Sulig Mienuliu lakstydava ana i tap i tap* VškŽK, 335. P. Dundulienės apibendrinimu, „Aušrinės ir Vakarinės pasirodymas iš ryto ir vakare sudarė pagrindą liaudies vaizdiniuose jungti jas su Saule ir Mėnuliu. Šios planetos padėtis ir kelias dažnai siejamas su Mėnuliu, todėl lietuvių liaudis sakydavo, kad Aušrinė ir Vakarinė – Mėnulio žvaigždės. Jos einančios priešais Mėnulį ir rodančios jam kelią. Kai nėra danguje Mėnulio, Aušrinė ir Vakarinė eina Mėnulio keliu (Zodiaku). Vakarinė dar buvo vadinama Žvėrine žvaigžde, nes, jai šviečiant, esą žvėrys išeiną iš savo guolių į medžioklę“, pagaliau „Vakarų Lietuvoje ji kartais buvo vadinama Geležine dėl savo blizgėjimo“ DndK, 47–48; DndPL, 139; (VškLŽŽ, 37).

Jau pastaraisiais laikais pateikėja iš Griškabūdžio Vakarinę pavadino *Laimės žvaigždute* ir paaiškino: *...labai aš jaučiuosi laiminga, kai aš tą žvaigždutę pamatau… kažkas tai yra ypatingo ta Vakarinė žvaigždutė* VškDŠG, 20. O štai Girnakalnių k. Vievio apylinkėse užrašytame užkalbėjime (sakomame pamačius jauną mėnulį) Aušrinės prašoma palaiminimo: *Jaunas mėnuo, Aušros (aukso) žvaigžde, palaimink mano gyvenimą* DVtLU, 246: Nr. 389.

Aušrinė – skaisti, ryški žvaigždė (Valkininkai, Varėnos r.) LKŽ20, 1021, be to, *Aušrinė už kitas žvaigždes didesnė* (Kupiškis) LKŽ1, 513; Griškabūdžio apylinkėse ji „apibūdinama kaip *didelė*, *didesnė*, *stambesnė*, *labai didelė*, *didžiausia*, *šviesi* arba *šviesesnė už kitas*“; panašiai „sakoma, kad Vakarinė yra *aiški* ir nejuda, nemirga kaip kitos žvaigždės“ VškDŠG, 20; Kražių apylinkėse apie Aušrinę ir Vakarinę sakoma, kad jos ne tik šviesesnės, bet ir *mažiau mirksėdavo, baltesnės tokios* VškŽK, 333. *Vakarinė spind už visas kitas žvaigzdes šviesiausiai* (F. Kuršaičio žodynas) LKŽ17, 996. Todėl nenuostabu, kad dar ne taip seniai žmonės, būdavo, *Pagal žvaigždes žino valandas – jau vakarinė žvaigždė, jau rytinė* (Panemunis, Rokiškio r.); *Žvaigždelę sekdavo rytinę – laikrodžio nebuvo* (Kupreliškis, Biržų r.); bet svarbiausia, kad Aušrinė žvaigždė pranašavo aušrą, rytą: *Va, jau žvaigždė (aušrinė) užšvietė, jau auš* (Pivašiūnai,

Alytaus r.) LKŽ20, 1021. Griškabūdžio apylinkėse, pasak J. Vaiškūno, „pagal ją, kai nebuvo laikrodžių, orientuotasi laike: Aušrinei patekėjus, *jau rytas*; *jau netoli rytas*; *rytas greit jau bus*; *rytas bus*; *kai Aušrinė teka, tai 4 val. ryto*. Jai pasirodžius: keldavosi, eidavo *į pirtį linų kult*, linų minti“; N. Savickienė iš Viliūšių k. papasakojo: *Kai keldavo be laikrodžių, tai jau gaidgystė. Tai keldavo ir žiūrėdavo į Aušrinę žvaigždę. Kada Aušrinė matyt, jau laikas kelt*; žinoma, *Vasarą tai nereikia, nes jau vasarą trumpa naktis. Žiemą, tai tada jau žiūrėdavo, kai naktys ilgos*; taigi *Pažiūri, kiek aukštumo Aušrinė… Sakydavo, sieksnis, o, aukštumo jau sieksnis – tai jau laikas kelt. O, jau tik lig žemės sieksnis yra. Iki žemės, kol Aušrinė prieš rytą nusileidžia, prieš švitimą jinai nusileidžia. Kol Aušrinė nusileis, tai dar daug, gali daug ką nuveikt. Daugiausia tai gruodį, tai labai stebėdavo, lapkritį tai ne taip* VškDŠG, 20, 26: Nr. 17. Ir Kražių apylinkėse „Pamatę Aušrinę, jau keldavosi, nes po jos pasirodymo netrukus jau *žara jemas*. Bernai tokiu metu dumdavo iš panų, nes prieš saulės tekėjimą jau reikėdavo išeiti į laukus ir pradėti dalgį kalti. Pagal Aušrinę mokėta ir kelią susirasti: *Rytmetinė žvaigždė mane nuvesdavo puikiai prie karvių. Jeigu jinai matyt danguj, niekada nenuklysdavau nuo tako. [Karvių] aptvaras buvo į šiaurės rykmečius. Tai aš jau nenuklysdavau*“ VškŽK, 334. Čia galima prisiminti ir Strazdą: *Pasvydo, pasvydo,* / *Aušros žvaigždė pasvydo, pasvydo,* / *Ir gaidelis pragydo, pragydo* StrzR, 19, 52. J. Balio apibendrinimu, „Pagal Aušrinę seniau mūsų ūkininkai pradėdavo ir baigdavo darbo dieną: kai Aušrinė užteka, tuoj bus diena, jau laikas keltis, o Vakarinei nusileidus, laikas eiti gulti. Kai užteka Vakarinė prieš šventą dieną, nebegalima daugiau dirbti, nes jau šventa“ BlR2, 27; BlLTS2, 51; BlTD, 15. Aušrinei patekėjus, darbus pradėdavo ir baltarusiai БМ, 183. Antai Polesėje XX a. pradžioje užrašyta: *Зарніца, гэто тая вельмі ясная зорка, што свеціць раненько перэдаднем. Яна будзіць людзей і заве іх на работу* „Aušrinė – tai ta labai ryški žvaigždė, švytinti anksti prieš dieną. Ji budina žmones ir šaukia juos į darbą“; savo ruožtu *Вечарніца – вячэрняя зорка, каторую Бог пасылае агледзець землю, пакуль наступіць цемень ночы* „Vakarinė – vakarinė žvaigždė, kurią Dievas siunčia apžvelgti žemę, prieš stojant nakties tamsai“ СржпПЗ, 31: Nr. 24, 25. Paminėtinas šiuo atžvilgiu prūsiškasis Aušrinės žvaigždės pavadinimas *deynayno* < **deinainā* „rytinė“ < *deinā* „diena“, nes jos pasirodymas žymėjo prasidedant dieną (plg. lie. *diẽnyti*, *dienóti* „aušti, švisti“) ТпрПЯ1, 318; MžPKEŽ1, 188; lietuviškai vardas skambėtų **dienainà (žvaigždė)*.

Vakarinė kartais dar vadinta *Šabasine* arba *Šabine* žvaigžde. Štai V. Bakučio apie Raseinius 1888 m. užrašytas pasakojimas: *Yra Vakarinė žvaigždė, kuri po saulės nusileidimo baltai šviečia, žiba. Nu, tei sako seniejai, kad ta žvaigždė yra šabasinė, yra ana esanti žydų, bo žydai švenčia subatą par dieną, ligi kolei ant vakaro pamato jau tą žvaigždę. O kada jau pamato, tada atšvenčia. Teipo, sako, ir po smerčio, sako, visiems žydams kitoniškos šviesos anims nebus, kaip tiktai ta žvaigždė žibės par amžius* DvPSO, 163: Nr. 44; (LKŽ14, 388). O apie Griškabūdį ligi pastarųjų laikų „pasakojama, kad Vakarinę labai garbinę žydai. Šabinei pasirodžius, žydai nieko nebedirbdavo, uždarydavo parduotuves, švęsdavo: *Šabinė žvaigždė pirmoji vakaro žvaigždė, Vakarų žvaigždė. Kai šeštadienį Šabinė pasirodydavo, žydas jau nebedirbdavo*; J. Vaiškūno nuomone, „galima įtarti, kad po ‘žydo’ stereotipu slypi ir lietuvių pagoniškas paprotys, pasirodžius Vakarinei, mesti visus darbus. L. Grigas iš Gailinių k. prisiminė, kaip vienas senukas, pasirodžius Vakarinei žvaigždei, sakydavo: *Baikit darbus, jau vakaras*“ VškDŠG, 20, (26–27: Nr. 19).

Su Aušrine kartais minimas jos Tarnaitis. Pagal jųdviejų tarpusavo santykį spėjami būsimi metai, kaip štai V. Bakučio 1888 m. užrašytame pasakojime: *Aušros žvaigždė – kuri pirm saulės spindulio užteka. Ir tą seniejai labai daboja, bo ana visados, ta žvaigždė, užteka su savo tarnaičiu. O jei tarnaitis pirmiau užteka anos ir eina sau užtekėjęs pirmiau tos žvaigždės, nu, tei seniejai gaspadoriai sako: „O tei bus geri metai jau!“ Gaspadorius turės eiti paskui šeimynos savo (ieškos jos samdyti, brangi bus). Ale kad pamato pirmiau Aušrinę, o paskui Tarnaitį einant, tada džiaugias visi gaspadoriai: „Nu, tei garbė Dievui, jau tiktai šeimyna turės ir mums pasiklonioti, ne vis mes jims kloniosmės!“* DvPSO, 163: Nr. 44; (VlVA, 119, 128; DndK, 49). J. Balio žodžiais, „Aušrinė esanti ne viena, o su tarnu. Tai kita šviesi žvaigždelė, netoli Aušrinės. Kartais pirma einanti pati Aušrinė, kartais – tarnas. *Jei pati aušrinė eina pirma, tai bus blogi metai: tarnai seks paskui gaspadorius ir prašys, kad tik priimtų, bus ir už mažą algą. Jei pirma eina tarnas, o pati Aušrinė paskui, tai bus geri metai: gaspadoriai eis paskui tarnus, mokės geras algas, kad tik būtų* (Girkalnis). Pagaliau ir Aušrinė tapo sukrikščioninta: ji atsiradusi Kristui gimus ir rodžiusi kelią Trims Karaliams arba ji reiškianti Mariją, paimtą į dangų“ BlR2, 27–28; BlLTS2, 51; BlTD, 15. Dar pastaraisiais laikais Kražių apylinkėse J. Vaiškūno užrašyta, jog „Vakarinė pasirodanti ne viena, o su savo palydovu. Tas palydovas – tai *tokia maža žvaigždikė šalia jos būdavo. Mažytė mažytė, mažesnė negu kad paprastos žvaigždės ant dangaus yr*“; savo ruožtu, jei *didžiuoji žvaigždie ein [pirma mažosios], tai puons turies an darbininku viršu; kada ana pirma ein, biedniuoks genas* VškŽK, 334–335. A. J. Greimas Tarnaitį laiko Aušrinės karvių [= žvaigždžių?] piemeniu, kasryt genančiu jas „per mares (dangų) į ganyklas“ GrmTAB, 139.

M. Gimbutienės įsitikinimu, jis atitinka latvių aušrinės žvaigždės vyriškos lyties personifikaciją Ausekli [GmbB, 165; GmbBM8, 35; GmbDD, 112]. P. Dundulienės nuomone, Aušrinės Tarnaitis esąs Merkurijus [DndK, 49]. Tokią galimybę spėja ir J. Vaiškūnas [VškLŽŽ, 38].

Tame pačiame V. Bakučio užrašytame pasakojime toliau sakoma: *Nu, o kurį metą nepasirodo Aušrinė žvaigždė ir nepateka, nu, tei seniejai sako: „Kada ana jau leidosi į vakarus už vandenų didelių, teip ten yra baisios didelės raganos pri tų vandenų marės ir tyko su savo maišu tą žvaigždę Aušrinę pagauti ing savo maišą. O kad kuriai raganai pasiveda pagauti besileidžiant į mares, teip ta ragana tą Aušrinę žvaigždę laikanti pas savęs tame maiše cielus metus. O kada jau ištrūksta panevalia iš to maišo, tada vėlei sau pateka ir iš naujo eina savo keliu“* [DvPSO, 163–164: Nr. 44; (DndPL, 140)]. Pasak J. Vaiškūno, „taip seniau turėjo būti aiškinamas Aušrinės dingimas iš rytinio dangaus beveik šeštadaliui metų“; jis pateikia ir pastaraisiais laikais Griškabūdžio apylinkėse užrašytą to pat pirminio mito liekaną: *Man rodos, kad raganos buvę pagrobę Aušrinę, nes ji buvo graži. Nežinau, kaip pagrobė, ale ji ištrūko iš tų laumių… ne iš laumių, o iš raganų. Ištrūko ir pakilo į dangų. Ir mums šviečia ištrūkusi* [VškDŠG, 20, 26: Nr. 18].

Viena iš pagrindinių lietuvių Aušrinės krikščioniškųjų transformacijų, kaip jau buvo užsiminta, yra Marija, suėmusi daugelio lietuvių moteriškųjų deivių įvaizdžius, šiuo atveju – būtent Mergelė Marija arba Marija, paimta į dangų ([BlTD, 15; GmbB, 165; GmbBM8, 34; GmbDD, 111]). Pvz.: *Kaip išpuolei iš dangaus, tu gražyji aušros žvaizde* („Clavis Germanico-Lithvana“, 1673–1701 m.); *Aš pradėjau giedoti: sveika, aušros žvaizdė šviesi* (Žadikiai, Mažeikių r.) [LKŽ20, 1034]. Griškabūdžio apylinkėse iki šiol „sakoma, kad Aušrinė tapo prilyginta Marijai, nes buvo giedama *Sveika, Aušros žvaigžde šviesi*“ [VškDŠG, 20]; panašiai Kražių apylinkėse [VškŽK, 334] ir kitur. Strazdo žodžiais: *O Maria!* / *Auszras źwayzdi wadinta* [StrzG, 54]. Į tai ypač dėmesį atkreipė R. Brūzgienė: „Apskritai šv. Mergelės apdainavimui giesmėse skiriami patys poetiškiausi posmai. Jai *ant galvos gražiausia uždėta žibanti karūna žvaigždėta*, jos rūbai raudoni, *auksu perlais išdabinti* […]; ji *už saulę gražesnė ir už mėnesį szviesesnė*; *skaisti, graži aprėdyta,* / *Mėnesiui pilnam lyginta*. Beje, ar tai, kad grožio superlatyvą čia išreiškia mėnuo, nėra užuomina į jo ‘tikimą’ Aušrinei, kitaip sakant, ar tai nėra Mėnulio ir Aušrinės mitinių vestuvių atspindys? Juoba rasime strofų, tiesiogiai rodančių mitinę situaciją, kai Mėnulis užmiršta patekėti, užsižiūrėjęs į Saulės dukrą (kitame variante – į gražesnę mergelę, sukeliančią Saulei pavydą): *Temsta saulė nuo szviesybės,* / *Prieš Tavo, Pana, gražybes,* / *Temdin žvaigždės veidą savo,* / *Kad netur szviesybės Tavo.* / *Saulės rūbais aprėdyta*, / *Karuna žvaigždėmis pinta,* / *Mėnuo puikus galvą savo* / *Pametė po kojų Tavo*“ [BrzgKG, 29; (BrzgML, 23)]. Plg. ir liaudiškas rytines maldas, primenančias užkalbėjimus, kuriose senieji mitiniai Aušrinės vaizdiniai nebeatskiriamai sumišę su krikščioniškaisiais Mergelės Marijos: *Aušta dzienelė, dungun zarelė, sedzi panelė un auksa krėslelia, turi vaikelį in grynų kelelių…*; o ypač: *Austrinė žvaigždelė, šviesybė dėl smerties užlaikyta, kuri Poną Jazų pienu valgydino. Nuok Adomo prasdėjo smertis vajavotis. Sėdi Panelė Švenčiausia un aukselio krėslo… kas šią maldelę atkalbės ing trimi kartami, nei ugnelėj nedegs, vandenėly neskęs, nogla smertimi nemirs, nor an žemės numirs – danguj karaliaus an amžių amžinųjų. Amen* [TD4, 183: Nr. 469, 470; (DndK, 50)]. (Plg. aukščiau mįslę *Aušta dienelė, danguj raselė, sėdi panelė ant aukso krėslelio* ir kt.) Be kita ko, šie krikščioniškose giesmėse pasirodantys senieji Aušrinės įvaizdžiai savo ruožtu patvirtina tiek kai kuriuos abejotus turimus apie ją duomenis, tiek atitinkamas teorines rekonstrukcijas. Savo ruožtu, L. H. Grėjaus manymu, saulėleidį menančiuose liaudies dainų vaizdiniuose pasitaikanti „Marija turbūt yra […] krikščioniškasis Veneros, kaip Vakarinės, pakaitalas“ [LM2, 136]. Ar tik ne todėl deivė Aušrinė ir nepateko į istorinius šaltinius, kad jau buvo „prisidengusi“ Marijos veidu?

Žinoma, kitąsyk „aušros žvaigždės“ paminėjimai lietuvių autorių krikščioniškuose tekstuose gali būti ir visai nesusiję su ikikrikščioniškąja religija, kaip kad Daukšos „Postilėje“ (1599 m.): *Noprosnai* [veltui] *būtų užgimęs [Kristus] ant to pasaulio, jei vėl dvasioje mūsų kaip aušros žvaigždė neužtekėtų* [LKŽ20, 1034] (plg. 2 Pt 1.19; Apr 2.28; 22.16). Nors vis dėlto, kadangi Aušrinė pranašauja aušrą, tai ir tokiuose krikščioniškuose įvaizdžiuose galima įtarti „ištirpus“ visiškai neprieštaraujančias jiems atitinkamas lietuvių Aušrinės ypatybes.

J. Balio duomenimis, „Kartais Vakarinė pasirodanti su šluotele ar uodega, tai reiškią pavojų, karą ar badą, mirsią daug žmonių: *Šluos jau dabar žmones* (Žemaitija)“ [BlTD, 15]; antai *Prieš pasaulinį karą* [Pirmąjį] *buvo vakarinė žvaigždė su rykšte* (Žygaičiai, Tauragės r.) [LKŽ11, 610]; tačiau čia Aušrinė rasi bus supainiota su kometa.[2]

Vardo etimologija. Vardas *Aušrìnė* visiškai skaidrus – tai būdvardis, padarytas iš žodžio *aušrà* su priesaga *-inis,-ė* ir žymintis būtent *aušrinę žvaigždę* [SmSEJL, 36; (ZnkLKI2, 91)], plg. *Aušros žvaigždė (žvaizdė)* [LKŽ1, 513]; lygiai taip pat *Vakar-inė (žvaigždė)* padaryta iš žodžio *vakaras* (bene pirmasis iš mokslininkų tai aiškiai pasakė A. Šleicheris [LM1, 231]). I. Kraševskio teigimu, nežinia kuo grįstu, Aušrinė ir Vakarinė esą seniau vadinta *Auszta* [LM1, 208], t.y. *Aušt̀a*.

Vardynas. Iš vietų, susijusių su Aušrine bei Aušrinės kultu, bene reikšmingiausias yra *Aušrinės kalnas*, *Aušrinkalnis* ar stačiai *Aušrinė* ties Kaltinėnais, Šilalės r., ant kurio garbinta deivė Aušrinė; juoba kad apie jį užrašyta keletas iškalbingų pasakojimų, iš kurių pirmasis (užr. 1973 m.) tiesiog kartoja vienos iš pradžioje pateiktų Rėzos dainų vaizdinius, tuo darsyk iš pagrindų patvirtindamas jų autentiškumą (taip pat minėtą Aušrinės palaiminimą ir kt.): *Un to kalna senų senovėj žmonys melsdavos, Aušrinei aukas degydava, iš jos laimės prašydava. Kai pradėdava aušti, čia nusileisdava Aušrini žvaigždė i palaimindava maldininkus. Ji buvo didelia graži. I pamati jin Mėnesis, i pradėji kas rykmetį žiūrėti į anun. O patekėjus Sauli pamati Mėnesį bemylūjint Aušrinę. Ka parpyka, kam jos pats užmirša sava pačią i svetimai meilinas, i pasiunti Perkūną. Tas ka trinki mėnesiū par galvą i paverti į delčią. Tap i pasibengi nalaiminga anų meili. Vistyk Aušrini aplunka tan mūsų kalną, apšvyt jin, ka malonu žiūrėti* DVVtND, 175; (VVtŠŽ, 395–396; VVtA, 40); ir *Kad kas unksti, da pryš aušrą, atsikeldava, pamatydava visą tun kalną apšvystą* VVtŠŽ, 396. Kitame panašaus pobūdžio pasakojime, užrašytame 1975 m., *švintes rykmetį, da saulei nepatekėjus, balta pasirėdžiusias jaunas mergikes susedava unt Didžiosias Aušrines i šokdamas, dainiūdamas sutikdava tekunčią saulę* DVVtND, 176; VVtŠŽ, 396; VVtA, 40. O 1995 m. dar: *Aušrinkalnis iš tų dievų tikėjima, sakė, kad Saulės tekančios ieškodava ten ir palika Aušrakalnis…* VVtŠŽ, 396 (taigi Aušrinė čia maišoma su Aušra). Ryšium su Aušrine ir jos Tarnaičiu įdomu tai, kad rytinė ir šiaurinė kalvagūbrio dalys vadinamos atitinkamai Didžiąja ir Mažąja Aušrine arba – Aušrine ir Aušrinuku VVtŠŽ, 395.

Esama ir dviejų kaimų, vardu *Aušrìnė*, vieno Raseinių, kito Varėnos r. LATŽ, 18; VtŽ, 34; (VVtŠŽ, 396) (prie pastarojo minimos senovės kapavietės, galbūt ritualinės paskirties akmenų krūsnys ŠnLS, 173); dar žinoma dauba *Aušrìndaubė* Žygaičiuose, Tauragės r., ir krūmai, pelkė *Aušrìnė*, *Aušrìnės pėlkės* ties Žarėnais, Telšių r. LVŽ1, 241.

Senesniuose šaltiniuose paliudytų asmenvardžių nei pavardžių nėra, šiuolaikinis moters vardas *Aušrìnė* – naujas LVK, 67, (36).

LITERATŪRA: BlR2, 27–28; GrmTAB, 113–184; GmbB, 165; GmbBM8, 34–35; GmbDD, 111–112; DndK, 47–50; DndPL, 138–142; BrsnRŽ, 63 = ME2, 273.

NUORODOS:

1. RAZAUSKAS, D. Iš baltų mitinio vaizdyno juodraščių: Žvaigždė. Iš: *Liaudies kultūra*, 2010, Nr. 6, p. 6–19.
2. RAZAUSKAS, D. Iš baltų mitinio vaizdyno juodraščių: Meteoras ir Kometa. Iš: *Liaudies kultūra*, 2011, Nr. 2, p. 8–11.

SANTRUMPOS:

BlLKŠ = Jonas Balys. Lietuvių kalendorinės šventės: Tautosakinė medžiaga ir aiškinimai. Vilnius: Mintis, 1993.
BlLTS1–2 = Jonas Balys. Lietuvių tautosakos skaitymai, I–II. Tübingen: Patria, 1948.
BlR1–5 = Jonas Balys. Raštai, I–V. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998–2004.
BlSLK = Suvalkiečių liaudies kūryba Amerikoje: Antologija / Surinko ir suredagavo Jonas Balys. Silver Spring: Lietuvių tautosakos leidykla, 1989.
BlTD = Jonas Balys. Tautosaka apie dangų. Sodus, Michigan: J. J. Bachunas, 1954.
BrsnRŽ = Gintaras Beresnevičius. Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas. Vilnius: Aidai, 2001.
BrzgKG = Rūta Brūzgienė. Kantičkinių giesmių liaudiškumas // Liaudies kultūra, 1997, Nr. 5.
BrzgML = Rūta Brūzgienė. Muzika XIX a. Lietuvoje // Naujoji Romuva, 1998, Nr. 3 (523).
BsLPĮ1–4 = Lietuviškos pasakos įvairios / Surinko Jonas Basanavičius, I–IV. Vilnius: Vaga, 1993–1998.
BsOD2 = Ožkabalių dainos / Surinko Jonas Basanavičius, II. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
DndK = Pranė Dundulienė. Lietuvių liaudies kosmologija. Vilnius: Mokslas, 1988.
DndMR = Pranė Dundulienė. Senovės lietuvių mitologija ir religija. Vilnius: Mokslas, 1990.
DndPL = Pranė Dundulienė. Pagonybė Lietuvoje: Moteriškosios dievybės. Vilnius: Mintis, 1989.
Dvn68 = Dieveniškės. Vilnius: Vaga, 1968.
DvPSO = Pasakos, sakmės, oracijos / Surinko Mečislovas Davainis-Silvestraitis. Vilnius: Vaga, 1973.
DVtLU = Lietuvių užkalbėjimai: gydymo formulės / Parengė Daiva Vaitkevičienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2008.
DVVtND = Daiva Vaitkevičienė, Vykintas Vaitkevičius. Naujojo Daugėliškio padavimai // Tautosakos darbai, V (XII). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.
GmbB = Marija Gimbutienė. Baltai priešistoriniais laikais: Etnogenezė, materialinė kultūra ir mitologija. Vilnius: Mokslas, 1985.
GmbBM8 = Marija Gimbutienė. Baltų mitologija 8 // Mokslas ir gyvenimas, 1989, Nr. 8.
GmbDD = Marija Gimbutienė. Senovės lietuvių deivės ir dievai. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2002.
GrgLLM = Menu mįslę keturgyslę: Lietuvių liaudies mįslės / Paruošė K. Grigas. Vilnius: Vaga, 1970.
GrmTAB = Algirdas Julius Greimas. Tautos atminties beieškant; Apie dievus ir žmones. Vilnius: Mokslas–Chicago: Algimanto Mackaus knygų leidimo fondas, 1990.
HdrMDL = Jean Haudry. Le mariage du dieu Lune // Baltistica, XXXVI(1). Vilniaus universiteto leidykla, 2002.
KlvD = Prūsijos Lietuvių dainos / Surinko ir pridėdamas anas per Rėzą, Nesselmann'ą, Dr. Sauerwein'ą bei kitus rinktas arba sutaisytas dainas išleido savo paties kašta Vilius Kalvaitis. Tilžėje, 1905; Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1998.
LATŽ = Lietuvos TSR administracinio-teritorinio suskirstymo žinynas, II. Vilnius: mintis, 1976.
LKŽ1–20 = Lietuvių kalbos žodynas, I–XX. Vilnius, 1956–2002.
LM1 = Lietuvių mitologija / Sudarė Norbertas Vėlius, I. Vilnius: Mintis, 1995.
LM3 = Lietuvių mitologija / Sudarė Norbertas Vėlius ir Gintaras Beresnevičius, III. Vilnius: Mintis, 2004.
LPP1 = Lietuvių patarlės ir priežodžiai, I / Parengė Kazys Grigas ir kiti. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2000.
LrkP = Nijolė Laurinkienė. Senovės lietuvių dievas Perkūnas kalboje,

tautosakoje, istoriniuose šaltiniuose. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996.
LTR = Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas (nurodoma rankraščio numeris).
LTs1 = Lietuvių tautosaka, I: Dainos / Medžiagą paruošė V. Barauskienė, B. Kazlauskienė, B. Ugінčius. Vilnius, 1962.
LTs5 = Lietuvių tautosaka, V: Smulkioji tautosaka, žaidimai ir šokiai / Medžiagą paruošė K. Grigas. Vilnius: Mintis, 1968.
LTsR = Lietuvių tautosakos rinktinė / Ats. redaktorius E. Korsakas. Vilnius, 1954.
Ltvn = Lietuvininkai: Apie Vakarų Lietuvą ir jos gyventojus devynioliktajame amžiuje / Vertė Vytautas Jurgutis, paruošė Vacys Milius. Vilnius: Vaga, 1970.
LVK = Kazimieras Kuzavinis, Bronys Savukynas. Lietuvių vardų kilmės žodynas / 4-asis papildytas leidimas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005.
LVŽ1 = Lietuvos vietovardžių žodynas, I: A–B. Lietuvių kalbos institutas, 2008.
ME2 = Mitologijos enciklopedija, II. Vilnius: Vaga, 1999.
MžlDS = A. Mažiulis. Dusetų krašto statyba ir jos papročiai // Gimtasai kraštas, 1937, Nr. 1(13).
MžPKEŽ1 = Vytautas Mažiulis. Prūsų kalbos etimologijos žodynas, I. Vilnius: Mokslas–Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1988.
NmLR = Aukusti Robert Niemi. Lituanistiniai raštai: Lyginamieji dainų tyrinėjimai / Sudarė ir iš suomių kalbos vertė Stasys Skrodenis. Vilnius: Džiugas, 1996.
NrbLM = Teodoras Narbutas. Lietuvių tautos istorija, I: Lietuvių mitologija. Vilnius: Mintis, 1998.
RzD1–2 = Liudvikas Rėza. Lietuvių liaudies dainos, I–II. Vilnius, 1958–1964.
SbAED = Atbėga elnias devyniaragis: Rožės Sabaliauskienės tautosakos ir etnografijos rinktinė / Sudarė ir parengė Pranė Jokimaitienė, Norbertas Vėlius. Vilnius: Vaga, 1986.
SlvS2 = Sutartinės: Daugiabalsės lietuvių liaudies dainos / Sudarė ir paruošė Z. Slaviūnas, II. Vilnius, 1959.
SmSEJL = Wojciech Smoczyński. Słownik etymologyczny języka litevskiego. Wilno: Universytet Wileński, 2007.
StrzG = Antanas Strazdas. Giesmės svietiškos ir šventos (faksimilinis leidinys). Vilnius: Vaga, 1991.
StrzR = Antanas Strazdas. Raštai. Vilnius, 1957.
ŠmLPT7 = Latviešu pasakas un teikas / Pēc Anša Lercha-Puškaiša un citiem avotiem sakopojis un rediģējis prof. P. Šmits, VII. Rīgā, 1931.
ŠnLS = Emilis Šneideris. Liškiavos senovė // Gimtasai kraštas, 1934, Nr. 3–4.
TD4 = Tautosakos darbai / Spaudai paruošė Dr. J. Balys, IV. Kaunas, 1938.
UrbM1 = Skaidrė Urbonienė. Švč. Mergelė Marija tradicinėje lietuvių liaudies skulptūroje ir papročiuose // Liaudies kultūra, 1998, Nr. 4.
UrbM2 = Skaidrė Urbonienė. Švč. Mergelės Marijos vaizdavimas tradicinėje lietuvių liaudies skulptūroje // Nuo kulto iki simbolio (Senovės baltų kultūra 6). Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2002.
VlVA = Norbertas Vėlius. Velnias ir Aušrinė // Lietuvos mokslas, 1994, II/1(2).
VlBP = Norbertas Vėlius. Senovės baltų pasaulėžiūra: Struktūros bruožai. Vilnius: Mintis, 1983.
VškDŠG = Jonas Vaiškūnas. Žinios apie dangaus šviesulius Griškabūdžio apylinkėse // Liaudies kultūra, 2009, Nr. 5.
VškLŽŽ = Jonas Vaiškūnas. Lietuvių liaudies žinios apie žvaigždes // Romuva, 1997, Nr. 3.
VškML = Jonas Vaiškūnas. The Moon in Lithuanian Folk Tradition // Folklore, 32. Tartu, 2006.
VškŽK = Jonas Vaiškūnas. Apie žvaigždes Kražių apylinkėse // Kražiai. Vilnius–Kaunas: XXI amžius, 1993.
VšnsPP = Angelė Vyšniauskaitė. Pagoniškosios pasaulėžiūros atspindžiai kaimo kultūroje // Ikikrikščioniškosios Lietuvos kultūra: Istoriniai ir teoriniai aspektai (Senovės baltų kultūra 2). Vilnius: Kultūros ir meno institutas, 1992.
VtŽ = Vietovardžių žodynas / Parengė Aldonas Pupkis, Marytė Razmukienė, Rita Miliūnaitė. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2002.
VVtA = Vykintas Vaitkevičius. Alkai: baltų šventviečių studija. Vilnius: Diemedis, 2003.
VVtŠŽ = Vykintas Vaitkevičius. Senosios Lietovos šventvietės: Žemaitija. Vilnius: Diemedis, 1998.
ZnkLKI2 = Zigmas Zinkevičius. Lietuvių kalbos istorija, I–VI. Vilnius: Mokslas–Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1987.
АфНРС1 = Народные русские сказки А.Н. Афанасьева / Подготовка текста, предисловие и примечания В.Я. Проппа, I. Москва, 1958.
БМ = Беларуская міфалогія: Энцыклапедычны слоўнік. Мінск: Беларусь, 2004.
Дл4 = Владимир Даль. Толковый словарь живого великорусского языка, I–IV. Москва, 1982.
ИвнТпрСЯМ = Вячеслав Всеволодович Иванов, Владимир Николаевич Топоров. Славянские языковые моделирующие семиотические системы (Древний период). Москва: Наука, 1965.
КркВГ = А. Киркор. Этнографический взгляд на Виленскую губернию // Этнографический сборник, издаваемый императорским русским географическим обществом, III. Санктпетербург, 1858.
КрпНЗН = Ю. А. Карпенко. Названия звездного неба. Москва, 1985.
СржпП3 = А. К. Сержпутоўскі. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў. Мінск: Універсітэцкае, 1998.
ТпрПЯ1–5 = Владимир Николаевич Топоров. Прусский язык: Словарь, I–V: A–L. Москва: Наука, 1975–1990.
ХдВ3 = И. Худяков. Великорусские загадки // Этнографический сборник, VI. Санктпетербург, 1864.

From Rough Copies of the Baltic Mythic Imagery: THE MORNING STAR

Dainius RAZAUSKAS

The article aims at describing the Morning Star (Lith. *Aušrinė*) from the mythological point of view, or, in other words, to present the mythological data on the Morning Star featuring in the historical sources of the Baltic religion and folklore. This article follows the previous ones on the Star, the Meteor and the Comet. The data on the Morning Star is absent from the historical sources of the Baltic religion and mythology, but it is rich in the folklore as of the beginning of the 19th century. As a mythological being, namely a goddess, *Aušrinė* is the illegal lover of the Sun's husband Moon, who was later punished by the thunder-god Perkūnas and divided by him in two (a mythological parallel of the corresponding astronomical phenomenon). As a result, *Aušrinė* plays the role of the goddes of love in the Lithuanian mythology.

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas,
Antakalnio g. 6, LT-2055 Vilnius,
el.p. liaudies.kultura@llkc.lt; dainius@llti.lt

Gauta 2011-09-29, įteikta spaudai 2011-12-12

Tautinio kostiumo kilmė ir prasmė

Teresė JURKUVIENĖ

Straipsnio objektas – nacionalinio (tautinio) kostiumo kaip specifinės, simbolinę prasmę turinčios aprangos formavimosi procesas. Tikslas – atskleisti nacionalizmui būdingų idėjų rinkinį, XIX – XX a. pagrindusį naują požiūrį į tradicinius liaudies drabužius, pavertusį juos modernios nacionalinės kultūros dalimi.

Prasminiai žodžiai: nacionalinis kostiumas, tautinis kostiumas, nacionalinė valstybė, nacionalinė kultūra

Nacionalinis (tautinis) kostiumas priskirtinas materialiems objektams, kuriems teikiama simbolinė prasmė pranoksta praktinę funkciją. Simbolinė paskirtis verčia modeliuoti kostiumą, palankiai pristatantį nacionalinę kultūrą. Jis konstruojamas kaip aprangos rūšis, kuriai privalomos estetinės charakteristikos ir programiškai teikiamas meno kūrinio statusas. Tautinis kostiumas kaip taikomosios dailės kūrinys simbolizuoja tautą bei valstybę. Kaip žmogaus apranga jis yra asmeninės tapatybės dalis ir simbolis: jungtis tarp individualiai išgyvenamos ir kolektyvinės tautinės tapatybės.

Nacionalinio kostiumo samprata atitinka tam tikrą pasaulio viziją, pagal kurią žmonija „natūraliai“ yra padalyta į tautas – skirtingas istorines bei kultūrines bendruomenes. Tautinis kostiumas vizualiai patvirtina šį susiskirstymą. Jis suvokiamas kaip nacionalinės kultūros produktas, atspindintis tautai būdingą pasaulėžiūrą ir nacionalinį charakterį, liudijantis istorinės kultūros tęstinumą bei gyvybingumą. Tautinio kostiumo samprata yra paremta kertinėmis nacionalizmo ideologinėmis nuostatomis, būdingomis specifinėms nacionalinės kultūros formoms, ir susieta su nacionalizmui artimomis istorijos interpretacijomis.

Tautinio kostiumo sampratos ir materialaus objekto atsiradimas glaudžiai susijęs su nacijos ir nacionalinės valstybės formavimusi. Nacionalinės aprangos idėja sinchroniškai iškilo tuo pačiu metu ne vienoje šalyje, iš Europos, kurioje atsirado, paplito visame pasaulyje. Tautinių kostiumų „atradimo“ ir jų dėvėjimo kultūros klostymasis įvairiose Europos šalyse buvo tęstinis procesas. XIX a. pirmojoje pusėje žinomi keli skirtingi nacionalinių kostiumų naudojimo ir populiarinimo atvejai. Antrojoje šio amžiaus pusėje tokios aprangos samprata sparčiai plito, kol XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje tautinis kostiumas jau buvo suvokiamas kaip vienas įprastų nacijos simbolių, reikalingų kiekvienos šalies kultūrai.

Straipsnyje pristatomos idėjos, XIX a. leidusios vieno (paties žemiausio) luomo aprangą – tradicinius valstiečių drabužius – naujai įprasminti kaip nacionalinį kostiumą, kurį vilkėti tapo garbinga kiekvienam tautos nariui.

Kostiumas kaip vietovės, regiono, tautos ir nacionalinės valstybės simbolis

Nacionalinio (tautinio) kostiumo samprata buvo pradėta modeliuoti remiantis unikalių („vietinių“) aprangos formų geografija. Dauguma dabar egzistuojančių kostiumų, laikomų tautiniais, pavadinimu yra tiesiogiai susieti su teritorija – nuo valstybės arba etnografinio regiono iki konkrečios vietovės – kaimo ar miestelio. Alternatyvaus pobūdžio pavadinimais tautiniai kostiumai su teritorija siejami netiesiogiai – per tautinės arba etninės grupės įvardijimą.

Vietovės svarba tautinio kostiumo sąvokai paaiškinama teritorijos vaidmeniu apibrėžiant tautą ir teritorijos reikšme nacionalinės valstybės koncepcijai. Tautos arba etninės grupės ryšys su gyvenamąja vietove gali būti laikomas pirmine geografinės galios išraiška. Tai ne tik žemės ploto bei jo išteklių valdymas, bet ir galia kurti įvairias teritorijos sampratas, atspindinčias bendruomenių reikmes ir vertybes. Tam tikra apribota teritorija vienu metu gali būti istoriniu, gamtiniu, kultūriniu, politiniu, ekonominiu ar simboliniu fenomenu, ir visos šios dimensijos gali būti panaudotos konstruojant teritorijos sampratą. Jan Penrose teigimu, tautinėms grupėms būdingas ryšys su teritorija formuojasi apimdamas keletą asmenine bei kolektyvine patirtimi ir emocijomis grindžiamų aspektų: 1) teritorijos yra suvokiamos ir pristatomos kaip natūralus Žemės padalijimas; 2) ryšiai tarp specifinių žmonių grupių, užimančių teritoriją, taip pat laikomi „natūraliais“, ir ši bendrystė laikoma stipresne už bet kokią kitą, saistančią žmones, ir „pririšančia“ juos prie gimtinės arba protėvynės; 3) dauguma žmonių turi tiesioginę ir asmeninę „prisiriši mo“ prie tam tikrų vietų patirtį; 4) tautų ir etninių grupių emocinis ryšys su ypatingomis vietomis stiprinamas per istoriją, atmintį ir mitus.[1]

Teritorijoje formuojasi specifinė joje gyvenančios bendruomenės kultūra, turinti istorinį tęstinumą ir sąlygojanti jai priklausančių individų etninį charakterį. Teritorijos svarba ypač išauga ir konkretizuojasi su *tautinio idealo* iškėlimu, nacionalizmo – tam tikrų veiksmų programos jam pasiekti – atsiradimu ir jo įgyvendinimu, kai sukuriamos nacionalinės valstybės. Tautinio idealo įgyvendinimas reikalauja solidarumo, pagrįsto žemės valdymu,[2] o nacionalinė valstybė savo ruožtu kuria naciją.[3] Nacionalizmas pakeitė teritorijos reikšmę nuo geografinės kultūrinio identiškumo išraiškos į fundamentalios bazės, apibrėžiančios asmenų ir grupių identitetą. Nacionalinės valstybės teritorija, užuot reiškusi vieną iš tautą apibūdinančių dimensijų, tapo svarbiausiu ją apibrėžiančiu veiksniu.[4]

Moderniai valstybei teritorija svarbi praktiniu požiūriu, nes jos ribos nužymi administracines bei jurisdikcijos ribas. Turint galvoje bendra istorija grindžiamos kultūros svarbą, nacijai priklausanti žemė turi būti „užvaldyta“ ne tik administraciniu požiūriu, bet ir kultūriškai. Įtvirtinant specifinę kultūrą, nacijai priklausanti žemė „užvaldoma“ įprasminant vietinę gamtą, folklorą ir papročius, pavyzdžiui, atrenkant kraštą arba atskiras jo teritorijas simbolizuojančius augalus, paukščius, žvėris, sureikšminant vietinių papročių bei folkloro duomenis. Teritoriją „užvaldyti“ taip pat padeda savita, tik tam kraštui būdinga (t.y. nacionalinė) architektūra, nacionalinių formų (arba bent turinio) monumentai ir kiti vizualūs ženklai, tarp kurių patenka ir gyventojų apranga. Tokiu būdu kostiumas, susijęs su teritorija, kurią tauta arba etninė grupė laiko teisėtai sava, tampa nacijos simboliu. Kaip ir dauguma tautai būdingų simbolių, nacionalinės aprangos idėja buvo išauginta iš tikros, geografiniais ir etniniais savitumais pasižyminčios aprangos, vilkėtos valstiečių – sėsliausio, labiausiai su gyvenamąja teritorija susaistyto gyventojų sluoksnio.[5] Daugelis valstiečių kartų šimtmečiais nekeitė gyvenamosios vietos. Kai kurie valstietiškos kultūros reiškiniai turėjo ypač akivaizdžias lokalias atmainas, o universalumu ir variantų įvairove iš jų išsiskyrė išeiginiai kostiumai.

Daugelyje Europos valstybių XVIII ir XIX a. sandūroje tik valstiečiai vilkėjo „vietiniais“, kitur neaptinkamais drabužiais. Aristokratijos ir miesto gyventojų rūbai tuo metu sparčiai vienodėjo: įsibėgėjo pramonės perversmas, intensyvėjo tarptautinė prekyba, formavosi elitinės mados centrai, gausėjo madų žurnalų, jie pasiekdavo vis atokesnes gyvenvietes ir vis platesnius gyventojų sluoksnius. Nuo XIX a. pradžios elitinės mados geografiniai skirtumai reiškėsi nebe tiek atskiroms valstybėms, kiek mados centrams (didiesiems miestams) ir provincijai būdingais niuansais. Šią pakitusią tendenciją atspindėjo kostiumo knygos,[6] kuriose geografinius XIX a. Europos šalių aprangos skirtumus buvo imta perteikti rodant liaudies kostiumus.[7]

Litauerinnen in alter Tracht
(etwa 14.—16. Jahrhundert)

Lietuvių moterų XIV–XVI a. drabužiai.

Geografinė izoliacija, ribojanti kostiumo dėvėjimo arealą, vos tik pradėjus valstiečių kostiumus pastebėti, kolekcionuoti ir tyrinėti, laikyta vienu iš esminių veiksnių, nulemiančių unikalios aprangos susiformavimą. Ne tik gamtinės kliūtys – salos, kalnų slėniai, upės ar dykvietės, bet ir civilizacijos bei kultūros objektų geografija: keliai ir svarbiausi nusistovėję atskirų teritorijų traukos centrai – bažnyčios, prekyvietės, krašto administracijos įstaigos – formavo sąlygiškai uždarus, viskuo apsirūpinančius teritorinius darinius, kurių ribas valstiečiai, sudarantys vietinių gyventojų daugumą, retai peržengdavo. Susiklostę specifiniai gyventojų aprangos bruožai didele dalimi buvo paaiškinami gamtiniais teritorijos ypatumais ir jos istorija, todėl geografinis liaudies kostiumų fiksavimo ir sisteminimo principas buvo parankus ir natūralus.

Seniausia „vietinių“ kostiumų ikonografija, pradėjusi gausėti XVIII a., susideda iš įvairaus tikslumo ir apibendrinimo laipsnio atvaizdų. XIX a. „vietinių“ kostiumų lokalizavimas, jų piešiniai ir aprašymai, įsivyraujant pozityvizmo pasaulėžiūrai ir vystantis istorijos bei etnografijos mokslams, darėsi tikslesni ir išsamesni. Leidėjams ir tyrinėtojams vis tikslinant ir plečiant žinias apie istorinius bei egzotiškų kraštų rūbus, suteikiant joms daugiau mokslinio pagrindo, į bendrą tiriamų objektų srovę pateko ir Europos tautų liaudies drabužiai. XIX a. pasirodė pirmieji specialūs „vietinių“ kostiumų leidiniai, iš pradžių tęsę „kelionių knygų“ tradiciją.[8] Apie XIX a. vidurį romantinis susidomėjimas liaudišku kostiumu pranoko paprasto smalsumo ir gėrėjimosi „vietinės“ kultūros apraiškomis rėmus. Nacionalizmas, E. Gellnerio apibūdinimu, pirmiausia yra politinis principas, kuris teigia, kad tauta ir valstybė arba nacijos etninės ribos ir valstybės žemėlapis turi sutapti.[9] 1864 m. išleistas pirmasis Danijos kostiumų rinkinys – dailininko F. C. Lundo 31 litografija[10] – jau vertintas kaip nacionalinės valstybės įvaizdžio perteikimo per „vietinį“ kostiumą bandymas. Pirmuosius liaudies kostiumų piešinius F. C. Lundas nupiešė danų gyvenamoje Šlezvig-Holšteino teritorijoje, kai dėl jos 1848–1850 m. buvo kariaujama su Vokietija. Po karo juos išleido, papildęs piešiniais iš kitų Danijos vietovių, tuo būdu prisidėdamas prie vizualaus valstybės užimamos teritorijos įforminimo.

„Vietinis“ kostiumas, iškilęs kaip geografinė kategorija ir kaip ypatinga valstiečių (liaudies) apranga, į „nacionalinio kostiumo“ sąvoką, apimančią tautinį, dažnai ir politinį, apsisprendimą, išaugo XIX a. nacionalizmui vystantis kaip ideologijai ir kuriantis nacionalinėms valstybėms. Ideologiniu „vietinės“ aprangos įprasminimu rūpinosi nacionalinių ir kultūrinių sąjūdžių veikėjai, išsilavinę asmenys, dažniausiai priklausantys aukštesniesiems visuomenės sluoksniams. Todėl natūralu, kad liaudies aprangos kaip tautinio simbolinio kostiumo naudojimas prasidėdavo ir kurį laiką tęsdavosi miestuose.[11] Tradicinis kostiumas tautinio kostiumo statusą įgydavo pirmines sąsajas su konkrečia vietove pakeitus kitokio pobūdžio priklausomybe, akcentą perkėlus į etninę vilkinčiojo kilmę (arba apsisprendimą). Tiksli kostiumo kilmės vieta šiuo pirmuoju laikotarpiu buvo mažiau svarbi negu tiesiog pats faktas, kad ta vieta yra tautai priklausančioje teritorijoje.

Nacionalizmo stiprybė reiškėsi gebėjimu formuoti pageidaujamus idėjinius ir praktinius ryšius tarp kultūros reiškinių ir politinės geografijos objektų.[12] Tautinio kostiumo ryšiai su nacijos gyvenama teritorija taip pat buvo peržiūrėti ir atnaujinti arba sukonstruoti iš naujo, atsižvelgiant į buvusiojo laiko poreikius. Tautinio kostiumo kaip aprangos, būdingos visai tautai, prasmė jo paplitimą darė pageidautiną visoje nacionalinėje teritorijoje. Kostiumo ir teritorijos ryšys naujai konstruotas keliais skirtingais būdais. Priklausomai nuo kiekvienos tautos ar etninės grupės išgyvenamo laikotarpio realijų buvo pasirenkami dvejopi nacionalinės teritorijos „užvaldymo“ per tautinį kostiumą metodai. Pirmuoju atveju buvo naudojamas visai nacijai ir visai teritorijai bendras tautinis kostiumas, antruoju – kaip tautinius siekiama naudoti visų nacionalinės teritorijos vietovių kostiumus.

Vienintelio, visai nacionalinei teritorijai bendro kostiumo modelio kūrimas ten, kur jis apskritai vyko, buvo retesnė alternatyva. Jis būdingas mažai gyventojų (pavyzdžiui, Islandija) arba ploto (Farerų salos) turinčioms valstybėms ir nacijoms, kurių liaudies kostiumas taip pat neturėjo ryškesnių regioninių skirtumų.[13] Didesnės tautos šį metodą dažniau naudojo laikotarpiu, kada nacionalinio kostiumo samprata buvo tik pradėjusi formuotis, kai aktualesnė buvo tautos vienybės raiška (pavyzdžiui, Norvegijoje XIX a. pab., Lietuvoje XX a. pr.).

Antrojo metodo šalininkams būdingas programinis požiūris kad kiekvienos lokalios vietovės kultūra vienodai svarbi. Tai ideologinis nacijų lygiavertiškumo principo perkėlimas į valstybės arba etninės teritorijos vidų, reikalaujantis, kad tautinį kostiumą turėtų kiekvienas struktūrinis nacionalinės teritorijos vienetas. Todėl siekiant jų tinklu „padengti“ visą šalį buvo sudaromas „vietinių“ kostiumų žemėlapis. Kuriant jį išryškėdavo vietovės, neturinčios tokios aprangos. Apie XIX a. vidurį ir vėlesniu laiku kiekvienoje Europos valstybėje buvo teritorijų, kuriose tradicinė apranga nebedėvėta: tai buvo aplink didžiuosius miestus susidarę plotai ir kitos anksti didžiojo pramonės perversmo paveiktos teritorijos, kuriose ir žemiausių socialinių sluoksnių gyventojai perėjo prie bendrųjų europinių madų.[14] Tautiniai kostiumai tokioms teritorijoms galėjo būti pritaikyti dviem būdais. Pirmuoju – reikalingas kostiumas buvo sukuriamas, kaip modeliu pasinaudojant kitų vietovių kostiumais. Antruoju – rastas būdas, leidęs apibendrinti didesnius teritorinius junginius apimančius plotus su jau nustatytais liaudies kostiumais. Etnografai liaudies kostiumus sistemino remdamiesi jų tipologiniu panašumu etnografinio regiono teritorijoje. Tautinio kostiumo kūrėjams liaudies kostiumų suskirstymas regionais leido konstruoti tipizuotus regioninius modelius. Etnografinio regiono apibrėžimas buvo ypač patrauklus, nes apėmė ir teritorinį, ir istorinės kilmės aspektą. XX a. tautinių kostiumų kūrimas ir sisteminimas pagal etnografinius regionus buvo labiausiai paplitusi, daugelyje šalių naudota praktika.

Per kostiumo kūrėjus dominančius istorinius laikotarpius administracinis, politinis ir etninis žemėlapis galėjo būti išgyvenęs ne vieną pasikeitimą. Todėl liaudies kostiumui ir jo pagrindu sukurtam tautiniam kostiumui galėjo būti priskiriamos ne tapačios teritorijos. Tautinio kostiumo, simbolizuojančio tam tikrą vietovę arba regioną, sukūrimas išreiškė ir pretenzijas į tą žemę kaip integralią nacionalinės valstybės dalį.[15] Kita vertus, reikmė turėti tautinius kostiumus, „atstovaujančius“ kiekvienam valstybės teritorijos dariniui, kilo ne tik iš nacionalizmo ir tautinių kostiumų kūrėjų programinių nuostatų, bet ir iš eiliniams valstybės piliečiams būdingų tapatybės paieškų. Perfrazuojant E. Gellnerio pasakymą, kad „turėti tautybę nėra neatskiriama žmogaus savybė, bet dabar ji ėmė atrodyti tokia esanti“[16], tautinio kostiumo buvimas, tokią aprangą atradus, pradėjo atrodyti normalus kiekvienos vietovės požymis, o jo nebuvimas – pasitaikantis, bet nemalonus, nepalankių istorinių aplinkybių nulemtas padarinys.

Liaudies kostiumo tipų paplitimo arealų nustatymo ir tikslinimo darbai, Europos šalyse prasidėję paskutiniaisiais XIX a. dešimtmečiais, vyko visą XX a. ir vis dar yra tęsiami.[17] „Vietinių“ kostiumų paplitimo arealų tikslinimas drauge didino ir skirtingų liaudies kostiumų variantų kiekį. 1805 m. E. Maaskampas rašė, kad „nedidelį žemės plotą užimančiuose Nyderlanduose aprangos skirtumai yra didesni ir daugiau leidžiantys spręsti apie žmonių prigimtį ir būdą negu visuose kituose Europos kraštuose.“[18] Šiuo metu matyti, kad didelis Nyderlanduose aptiktų kostiumų kiekis ir atitinkamai kiekvieno jų paplitimui tenkanti mažesnė teritorija tebuvo kruopštesnės, negu kitur tuometinėje Europoje, fiksacijos padarinys. Kita vertus, po to, kai kurioje nors šalyje sukuriami tautiniai kostiumai ir jais „užpildoma“ nacionalinė teritorija, tolesni liaudies kostiumų tyrinėjimai nebūtinai naudojami tikslinant tautinių kostiumų geografiją arba tai daroma ne iškart. Pavyzdžiui, Lietuvoje XX a. penktuoju – šeštuoju dešimtmečiais, palyginti su ketvirtuoju, vyko tautinių kostiumų skirstymo arealais regresas.[19]

XX a. antrojoje pusėje teritorijos „užvaldymo“ per kostiumą užduotis nebebuvo tokia aktuali kaip šio amžiaus pradžioje – iš esmės vienokie ar kitokie tautiniai kostiumai jau simbolizavo kiekvieną valstybę ir – jeigu to norėta – kiekvieną jos geografinį darinį. Tautinių kostiumų geografijos tikslinimo bei siaurinimo tendencija daugumoje Europos šalių išryškėjo tik nuo XX a. septintojo dešimtmečio, kai kilo nauja domėjimosi tradicine liaudies kultūra kaip atsvara modernizacijos atneštam pasaulio unifikavimui ir žmogaus ryšio su gamta trūkinėjimui banga. Nuo septintojo dešimtmečio pradėta

Lietuvių moterų XVI–XVII a. drabužiai.

ypač vertinti tautinius kostiumus, lokalizuotus kiek galima siauresniame areale. Ši raidos tendencija nepažeidė tautinio kostiumo kaip nacijos simbolio sampratos, tačiau juo vilkinčio asmens santykis su geografinėmis kostiumo charakteristikomis patyrė pokyčių. Brandžios modernybės sąlygomis asmens tapatumo ieškojimai vyko tarp lokalumo ir globalumo polių dialektikos.[20] Tiksliai lokalizuotas – parapijos, kaimo ar miestelio tikslumu – tautinis kostiumas šalia bendresnės „nacionalinio simbolio“ funkcijos atspindėjo ir simbolizavo labai individualų asmens ryšį su „šaknimis“ – gimtąja arba kilmės vieta, o kartais ir su kita vietove, pasirinkta dėl asmeninių priežasčių.

Tautinis kostiumas kaip nacijos vienybės ir lygybės simbolis

Tautinio kostiumo kaip tautą vienijančios egalitarinio pobūdžio aprangos įvaizdis susidarė palaipsniui.

Kol tradicinis liaudies kostiumas (kuris yra savas tik valstiečiui iš konkrečios vietovės) įgavo tautinio kostiumo (kuris yra savas bet kuriam asmeniui, priskiriančiam save tautai) prasmę, turėjo įvykti kai kurie jo sampratos pokyčiai. Visų pirma, valstiečio kostiumas atsikratė negatyvių reikšmių ir buvo pripažintas kultūros objektu. Šis gana sudėtingas, kelių pakopų sąmonės lūžis vyko ir aukštesniuosiuose, išsilavinusiuose visuomenės sluoksniuose, ir – kiek vėliau – pačioje valstietijoje. Antra, buvo peržiūrėti ir atmesti arba įteisinti kaip nacijos simboliai „vietines“ formas turintys kitų luomų drabužiai.

Valstiečių drabužiai XIX a. pirmojoje pusėje, o Rytų Europoje ir ilgiau, turėjo žemiausio luomo aprangos prasmę. Patraukliais juos pradėta laikyti tik keičiantis bendram požiūriui į liaudies kultūrą. Romantinis sąjūdis, nors esmingai ir nesirūpino tautiškumu, pateikė mąstymo ir įvertinimo modelius etnokultūrinio tautiškumo supratimui konsoliduoti, garbinti ir eventualiai naujai supolitinti.[21] Tautiškumo bruožams ryškėjant eita tautos personifikacijos link. Vienas iš poslinkių buvo bajoriškos *garbės* sąvokos vartojimo lauko išplėtimas. Ši feodalinio mentaliteto žymė buvo perkelta į tautos lygmenį, tokiu būdu ir *tautai – garbės subjektui* galėjo būti priskirtas „specifinis pašaukimas“ pasaulio istorijoje ir dabarties gyvenime.[22]

Nuo XVIII a. pabaigos daugiausia Vokietijos intelektualų dėka buvo formuojamas valstiečio, pasižyminčio paprastumu, aukšta morale, ir valstietijos – darnios bendruomenės, saugančios prigimtines etnines vertybes, įvaizdis.[23] Manyta, kad etninės vertybės nebuvo sukurtos valstiečių luomo, bet jo išsaugotos, kitiems luomams „pamiršus“ reikšmingas senovės (priešistorines, viduramžių) nacionalines kultūras.[24] Simonas Daukantas, iškeldamas legendinį tautos pirmapradiškumą, sukūrė prielaidas vienytis istorinę atmintį turintiems bajorams ir prigimtinių tautos savybių saugotojai, „etnografinei“ liaudžiai. XIX a. pab. – XX a. pradžioje labai populiari, bajoriškos kilmės poetų sueiliuota, o vėliau folklorines formas įgijusi Kęstučio vedybų su Birute istorija – ryškus simbolinis anoniminės liaudies ir įvardijamų valdovų sulydymas į vieną didžią tautą.[25]

XIX a. liaudies kostiumu žavėtasi dėl jam naujai priskirtos estetinės vertės,[26] bet aukštesnieji luomai jį priėmė pirmiausia kaip simbolį.[27] Buvo svarbu, kad liaudies kostiumai atspindėjo bendruomenės pasaulėžiūrą, o tai siejosi su vienu iš tautinio idealo šaltinių – bendruomenės interesų pirmenybe ir jos narių savo noru prisiimtais įsipareigojimais bei subordinacija.[28] Toks požiūris į luominių kultūrų santykius valstietiškam kostiumui, turinčiam jam priskirtų „viršluominių“ bruožų, leido teikti nacionalinio simbolio prasmę.

Valstiečių išeiginis kostiumas, taip pat ir jų pačių požiūris į tradicinę aprangą nuo XVIII a. pab. iki XX a. pradžios patyrė prieštaringą raidą, kurią galima būtų skirstyti į keturias fazes. Pradinis išeities taškas buvo feodalinės sistemos griežtai reglamentuota apranga, kurios estetinės ir turtinės charakteristikos ne visada atitiko valstiečių luomo asmenų skonį ir saviraiškos siekius.[29]

Antrojoje fazėje, sutapusioje su feodalinės santvarkos irimu ir kapitalizmo plėtra, išnyko luominiai drabužių prabangos apribojimai. Tačiau dėl valstiečių bendruomenių konservatyvumo, geografinės izoliacijos ir ekonominių galimybių išliko tradicija vilkėti „vietinės“ mados drabužiais. Agrarinės visuomenės nelygybė, suvokta kaip neišvengiama, laikyta priimtina, neįžeidžiančia.[30] Šioje fazėje „vietiniai“ išeiginiai kostiumai labai ryškiai atspindėjo valstiečių estetines pažiūras ir materialius išteklius. Drabužiai, anksčiau suvokti kaip kapitalo investicija, pradėti vertinti kaip mados ir statuso išraiška.[31] Puošnieji tradicinių liaudies kostiumų variantai valstiečių laikyti prestižiniais drabužiais, todėl kurį laiką elitinės miesto mados perėmimas jiems nebuvo patrauklus.[32] Kaip tik šioje, antrojoje, raidos fazėje liaudies kostiumas tapo kolekcionavimo bei tyrinėjimo objektu.

XIX a. antrojoje pusėje tradicinis liaudies kostiumas pradėjo nykti. Tai susiję su trečiąja valstiečių (kaimiečių) požiūrio į tradicinį kostiumą pokyčių faze.[33] Ji pasireiškė kaimiečių siekiu galutinai atsikratyti žemo luominio (klasinio) statuso likučių.[34] Pirmiausia vyrų, vėliau ir moterų[35] išeiginiai drabužiai pradėti siūti pagal miestiečių madas ir vertinti pagal atitikimo joms laipsnį.

Ketvirtoji fazė, kurios metu kaimiečiai ir vėl galėjo palankiai žvelgti į senąją lokalią madą, buvo susijusi su tautinio kostiumo atsiradimu, kuris į kaimą, turintį nutrūkusią arba sparčiai silpstančią „vietinės“ aprangos tradiciją, atėjo „iš viršaus“, lydimas pavyzdžio asmenų, priklausančių aukštesnei visuomenės klasei. Liaudis ne savaimingai virto tauta, bet save ir savo aplinką pradėjo suvokti bei interpretuoti pagal Naujaisiais laikais atsiradusias visuomenines kultūrines „instrukcijas.“[36] Tautinis kostiumas kaip savita tautos apranga ne tik simboliškai sulygino anų laikų „poną“ ir kaimietį, bet ir suteikė antrajam tam tikrą moralinę satisfakciją, buvusio pirmapradžio egalitarizmo liudijimą.

Ankstyviausias nacionalinių kostiumų apraiškas natūraliai lydėjo aukštuomenei skirtos, aukštesnį statusą pabrėžiančios aprangos kūrimas[37] arba kilmingumo bruožų esamoje tradicinėje valstiečių aprangoje

ieškojimas.[38] „Vietinio“ aukštuomenės kostiumo būta kai kuriose Rytų Europos šalyse. Lenkų sarmatiškasis kostiumas XIX–XX a. sandūroje Krokuvoje ir Galicijoje bajoriškos kilmės asmenų kartais dar vilkėtas kaip šventinis ir buvo suvokiamas ne tik kaip tradicinė bajoro apranga, bet ir kaip nacionalinis kostiumas.[39] Rusijoje taip pat būta mėginimų aukštesniųjų luomų aprangą rekonstruoti kaip nacionalinę.[40] Tačiau ir minėtose šalyse pagrindiniu tautinio kostiumo pirmavaizdžiu liko valstiečių (liaudies) kostiumas. Lenkijoje sarmatiškuoju kostiumu kaip tautiniu vilkėta retai ir tik bajoriškos kilmės asmenų.

Kaip vieną iš priežasčių, nulėmusių valstietiško kostiumo prioritetą Lenkijoje ir Rusijoje, galima nurodyti tai, kad XIX a. pab.–XX a. pirmaisiais dešmtmečiais beveik visose Europos šalyse tautinis kostiumas buvo vilkimas daugiausia moterų.[41] Sarmatiškasis kostiumas moteriško varianto neturėjo, o Rusijos aukštesniųjų luomų moterų aprangos „vietinio“ stiliaus bruožai buvo perimti ir išlaikyti XIX a. valstiečių moterų kostiumuose.

Tačiau svarbiausia priežastis, kodėl tautinių kostiumų socialinis stratifikavimas ne tik menkai vystytas, bet laikui bėgant darėsi vis mažiau aktualus, buvo nacionalinių judėjimų ir modernių nacionalinių valstybių raida.[42] Ankstyvosios industrializacijos laikotarpiu santykinai stabilią ir izoliuotą tradicinių agrarinių bendruomenių socialinę sistemą pakeitė visiškai nauja sistema su naujomis kultūrinėmis – ne stabiliomis, o nuolat ir dramatiškai kintančiomis – ribomis.[43] Nacionalinei valstybei reikėjo, kad visi gyventojai arba bent didžioji jų dalis emociškai ir politiškai identifikuotųsi su nacija. Dauguma nacionalinių judėjimų simpatizavo demokratinei valstybės valdymo formai, o nuo XIX a. vidurio ir dinastinės monarchijos buvo prisitaikiusios sau nacionalinės valstybės modelį.[44] Šios aplinkybės vedė visų tautiečių prigimtinio bendrumo idėjos ir socialinės atskirties (narystės toje pačioje nacijoje aspektu) mažinimo link. Industrinėje visuomenėje kultūrai priskiriamas vaidmuo yra nebe pabrėžti visuomenės struktūrinius skirtumus, bet juos lyginti ir naikinti, todėl industrinė visuomenė – stebėtinai egalitarinė.[45]

XIX a. paskutiniojo ketvirčio nacionalinių valstybių situacijoje liaudies kostiumas buvo pats logiškiausias simbolinės aprangos pasirinkimas, savas ir gausiems kaimiečiams, ir neseniai urbanizuotai žemesniajai vidurinei klasei,[46]o dalinis drabužių kilmės atsiejimas nuo valstiečių luomo jo simboliką leido savintis ir ant aukštesnių socialinių laiptų pakopų buvusiems žmonėms. Pastebėtina, kad Lietuvos nacionalinio atgimimo veikėjai

Lietuvių moterų XVIII a. drabužiai.

galimybės vilkėti bajorišku sarmatiškuoju kostiumu, paveldėtu iš Abiejų Tautų Respublikos, net nesvarstė: lietuvių tautą jie matė kaip monolitinę, valstietišką „etninę naciją“,[47] XIX a. pab.–XX a. pr. pasižymėjusią nepilna socialine struktūra.

Kadangi tautiniu kostiumu pirmieji pradėjo vilkėti žmonės, pagal kilmę arba išsilavinimą priklausantys aukštesniems socialiniams sluoksniams, tai ir šios aprangos kelias į visuotinį pripažinimą paprastai kildavo į socialinės piramidės viršų, o iš ten leisdavosi atgal į apačią. 1910 m. vienas iš lietuviškos periodikos korespondentų rašė, kad „…jeigu inteligentesni žmonės nepasigėdintų gražių drabužių (t. y., tautinių – T. J.), tai juos pasektų ir sodiečiai, o jie sekti moka.“[48] Aukštą padėtį visuomenėje užimančių arba veikla įžymių asmenų vilkėjimui tautiniu kostiumu visą laiką buvo teikta ypatinga reikšmė, toks jų dėvimas kostiumas ypač aštriai buvo suvokiamas kaip bendrumo ir lygybės išraiška.[49] Netgi XX a. pabaigoje tituluotų asmenų pavyzdys buvo užkrečiantis,

galintis paskatinti vilkėti tiek tautiniu kostiumu, tiek kai kuriais jo modeliais.[50] Jis tenkino moderniosios visuomenės egalitarizmo ir socialinio mobilumo siekius. Socialinio mobilumo iliuzija tautinėje valstybėje yra „ne tik būtina, bet ir bent šiek tiek tikra.“[51]

Po Pirmojo pasaulinio karo, kai nacionalinė valstybė tapo įteisinta tarptautine norma,[52] o Europos valstybių gyventojų socialinė atskirtis, pagrįsta kilme, gerokai sumažėjo, tautinis kostiumas kaip egalitarinė apranga tapo norminis. Kita vertus, ši jo ypatybė palaipsniui prarado buvusį aktualumą ir visuomeninį reikšmingumą. Todėl XX a. pasitaikantys bandymai istorinius aukštesniųjų luomų drabužius rekonstruoti kaip tautinį kostiumą nebeturėdavo tokio socialinės atskirties krūvio. Jie vertintini daugiausia kaip noras išplėsti istorinio paveldo ribas, o kartais – tiesiog papildyti turimą tautinių kostiumų modelių rinkinį naujais, dar nepabodusiais ir įspūdingesniais pavyzdžiais. Kartais taip pasireiškė reakcija į ilgai trunkantį ir kartais perdėtą liaudiškojo paveldo sureikšminimą nacionalinėje kultūroje.

Prikeltas laikas: rekonstrukcija ar vizija?

Liaudies kostiumą pasirinkus tautinio drabužio prototipu iškilo būtinybė perteikti nacijos simboliui tinkamą istorinio laiko traktuotę. Modernybė, atskyrusi laiką nuo erdvės, universalizavo „istorijos panaudojimą kuriant istoriją.“[53] Rinktis istorinį laiką leido tikros ir įsivaizduojamos liaudies drabužių raidos ypatybės. Liaudies drabužius buvo galima vertinti kaip lėtai kintančią, daug archajiškų elementų išlaikančią madą, ir ši jos savybė iš pradžių buvo gerokai perdedama.

Šiuo metu matant Europos tautų nacionalinius kostiumus, sukurtus beveik be išimties pagal XIX a. liaudies drabužių pavyzdžius, toks pasirinkimas atrodo buvęs vienintelis, leidęs išlaikyti natūralius etninius drabužių skirtumus. Tačiau žvelgiant iš XIX a. antrosios pusės – XX a. pradžios perspektyvos išgyvenamas arba netolimos praeities laikotarpis tik kai kurių nacijų, pavyzdžiui, Prancūzijos[54], suvienytos Vokietijos[55], galėjo būti laikomas „aukso amžiumi“. Daugelis tautų ir etninių grupių dar tik siekė nacionalinės valstybės arba bent nacionalinės kultūros rekonstravimo, o autonomiškumo įrodymų ieškojo praeities, kartais gana tolimos, istorijoje.[56]

Nuosekliai priimti, kad ir liaudišką, bet su gyvenamojo laiko mada siejamą aprangą kaip nacionalinę trukdė ir tai, kad XIX a. elitinė paskutiniųjų dešimtmečių miesto mada to laiko kultūros veikėjų nebuvo aukštai vertinama.[57] XIX a. miesto madų intarpai liaudies kostiumuose mažino pasitikėjimą autentiškų liaudies kostiumų estetine verte ir nacionaliniu savitumu, taip pat leido manyti, kad senesnio laikotarpio drabužiai yra buvę savitesni, taigi ir vertingesni.

Bandymai atrasti nacionaliniam kostiumui tinkamiausią simbolinį laiką iš esmės reiškėsi dviem būdais: 1) XIX a. antrosios pusės liaudies kostiumo kaip pirmavaizdžio atsisakymu ir jo pakeitimu ankstyvesnio laikotarpio rekonstrukcija; 2) įtvirtinimu požiūrio, kad XIX a. kaimiečių vilkėtas kostiumas (arba jo svarbiausi bruožai) susiformavo anksčiau, todėl jis gali būti laikomas: a) kostiumu, atsiradusiu palankesniu tautos būdui atsiskleisti istoriniu laiku; b) kostiumu, kuriame išliko įvairių istorinių laikotarpių aprangos bruožų.

Pirmasis būdas rėmėsi selektyviu etninės istorijos panaudojimu, atsimenant ir akcentuojant tam tikrus dalykus bei laikotarpius, o kitus pamirštant[58] arba vertinant kaip nuosmukį. Nuosekliu šio būdo įgyvendinimu galima laikyti Vydūno atliktas lietuvių moterų kostiumo rekonstrukcijas.[59] Vydūno vizijos įkūnijimas išsiskyrė ypatingu metodu, visą dėmesį sutelkiančiu į tinkamo istorinio laiko paieškas. Į lietuviškų drabužių raidą jis žvelgė kaip į esminių tautos tapatybių išlaikymo istoriją per pastarąjį tūkstantmetį ir besikeičiančiose struktūrose įžiūrėjo į jas „įsiliejančią“ substanciją, kaip ją apibūdino Paulius Subačius,[60] arba „archetipus“, kaip juos pavadino Irma Šidiškienė.[61]

Vydūno rekonstrukcijos kūrė nuoseklią lietuviško moteriško kostiumo raidą, kurią jis ne tik aprašė[62], bet ir pagamino visiems jos etapams būdingus kostiumus.[63] Seniausi kostiumai, autoriaus datuojami „apie XIV a.“ (o atsiradę dar anksčiau) atkūrė visais atžvilgiais nacionaliniam kostiumui tinkamą „aukso amžių“, kada pašalinės įtakos dar nebuvo paveikusios etniškai grynų jo formų. Vėlesnių laikotarpių kostiumai jo laikyti vertingais tik dėl juose išlikusių archetipinių bruožų, o šie, kaip matyti iš periodizuotų rekonstrukcijų visumos, silpo artėjant XX a.[64]

Bandymas nukelti savo liaudies kostiumo pradžią į laikotarpį, kuris nacionalinėje savimonėje interpretuojamas kaip tautos išgyventas laikas, palankus reikštis kūrybinei dvasiai, randamas ne vienos tautos kostiumo interpretacijose. Dėl suprantamų priežasčių toks gilesnėje senovėje slypinčių „vietinių“ kostiumų pradmenų ieškojimas patrauklus vėlai nacionalines valstybes sukūrusioms tautoms. Naujausiame kapitaliniame latvių kostiumo leidinyje rašoma, kad „liaudies / tautinio kostiumo vystymasis atspindi nacijos istoriją nuo pirmųjų amžių po Kr. (....) iki XIX a. antrosios p.“[65] VII–XIII a. kostiumai, dažnai vadinami „senoviniais rūbais“, Latvijoje sudaro

atskirą tautinių kostiumų grupę.[66] Latvijos „senovinių rūbų“ sukūrimą paskatino 1926 m. kilęs pagoniškosios latvių religijos (dievturystės) atgaivinimo sąjūdis, kuris naują renesansą išgyveno XX a. devintajame dešimtmetyje.[67] Savitus tautinio kostiumo modelius, paremtus aprangos, vilkėtos iki krikščionybės įvedimo, bruožais, formavo ir su lietuviškos neopagonybės judėjimais susijusios folkloro grupės.[68]

Liaudies ir/arba nacionalinių drabužių pristatymas dviem laikotarpiais, atskirtais nutylėta ilga istorijos atkarpa, buvo būdingas XIX a. vykusio nacionalinių tapatybių konstravimo požymis.[69]

Simbolinį laiką interpretuojant antruoju būdu, t. y. kaip tautinį kostiumą priimant liaudies drabužius tokius, kokie jie buvo vilkimi XIX a., paprastai ieškota jų istorinių formų pastovumo įrodymų. Tokį požiūrį dažniau tiesmukai reikšdavo tautinio kostiumo entuziastai, mėgėjiškai teišmanę istoriją,[70] tačiau rimti liaudies kostiumo tyrinėtojai taip pat ilgai buvo linkę pabrėžti jo formų pastovumą ir vienalaikę kilmę su viduramžiais vykusiu tautybės formavimusi.[71]

Tikėjimas dideliu liaudies kostiumo formų pastovumu tautinių kostiumų kūrėjams kurį laiką leido nekreipti dėmesio į skirtingais laikotarpiais vilkėtų liaudiškų drabužių, rastų toje pačioje vietovėje, derinimą. Todėl liaudies kostiumų rekonstrukcijos, ypač atliktos XX a. pirmojoje pusėje, laikotarpio nustatymo aspektu buvo mažiau tikslios negu geografijos lokalizavimo aspektu.[72]

XX a. ketvirtajame dešimtmetyje pradėjo klostytis kitoks požiūris į XIX a. egzistavusius liaudies kostiumo variantus. Labai pastovios aprangos įvaizdį pakeitė etnografiniais tyrimais atskleistas jos vystymasis netolygiais „šuoliais“. Nustatyta, kad, pagerėjus kurios nors vietovės valstiečių ekonominei padėčiai, jie įsigydavo drabužių, mėgdžiojančių aukštesniųjų luomų aprangą.[73] Vėliau, prasidėjus ekonominiam nuosmukiui, įvykę aprangos pokyčiai likdavo užfiksuoti ir kartojami.[74] Taigi „vietinių“ kostiumų savitumas klostėsi ne tik dėl geografinės izoliacijos ir etninės grupės „būdo“ ypatybių, bet ir dėl nevienodai skirtingose vietovėse adaptuotų elitinių miesto madų įtakų. Elitinės mados pavyzdžiai kaime dažniausiai būdavo priimami pavėluotai – kai mada būdavo seniai įsigalėjusi arba net pasenusi, ir likdavo po to, kai miestuose jau buvo išnykusi.[75] Miesto mados mėgdžiojimas nebuvo nuoseklus: buvo perimtos tik kai kurios detalės, kurios atrodė patrauklios arba laikytos aukštesnio visuomeninio statuso išraiška.[76]

XX a. antrojoje pusėje elitinės mados kostiumo ir liaudies kostiumo santykis dar buvo tikslinamas, koreguojant buvusį aštrų kosmopolitinio (t. y. svetimo) ir „vietinio“ (t. y. savo) priešinimą. Esmine liaudies kostiumo savybe pradėtas laikyti drabužių, kilusių iš skirtingų laikotarpių mados, derinimas. Istorinės elitinės mados kontekste liaudies kostiumas yra komplektas drabužių, kuris neatitinka jokios konkrečios elitinės mados. Atpažįstami, kaip iš pastarosios kilę, elementai yra „adaptuoti, pergrupuoti arba pritaikyti tokiu būdu, kuris išreiškia visai kitą stiliaus koncepciją.“[77] Liaudies kostiumas visada yra tradicijų, išorinių įtakų ir vidinio vystymosi derinys.[78]

Ilgesnis brangių drabužių išsaugojimas, prabangių senų pavyzdžių užfiksavimas, jų susiejimas su papročiais nulėmė, kad daugiau senesnių pagal kilmę drabužių formų išlikdavo išeiginiuose liaudies kostiumuose, ir būtent šie turėdavo ryškiausias lokalines savybes.

Lietuvių moterų XIX a. drabužiai. Atkūrė Vydūnas apie 1900–1902 m. Iliustracijos iš: Vydūnas. Sieben Hundert Jahre deutsch-litauischer Beziehungen. Tilzit, 1932.

XX a. antrosios pusės liaudies drabužių tyrimų kontekste kitaip pradėtas vertinti ir XIX a. paveldas. Constance Nieuwhoff teigimu, Europoje išeiginio liaudies kostiumo klestėjimas apėmė tik gana trumpą, ne daugiau kaip 200 m. laikotarpį, o jo pikas ir didžiausia lokalinio kostiumo diversifikacija sutapo su maždaug XIX a. viduriu, po kurio prasidėjo nykimas.[79] Maždaug XVIII a. pabaigos – XIX a. vidurio laikotarpiui būdingas stiprių lokalių tradicijų ir naujų, valstietijai palankių ekonominių sąlygų susipynimas.[80] Tuo metu buvo siuvami patys puošniausi ir formos požiūriu labiausiai išvystyti drabužiai[81], konstruojami pagal seniau užfiksuotas madas ir naujesnius XIX a. pavyzdžius.[82] Pagausėjo išeiginius kostiumus sudarančių drabužių ir papuošalų kiekis. Patys išeiginiai kostiumai pradėjo skirstytis į daugiau kategorijų.[83] Kokybiškiausios namų darbo medžiagos ir sudėtingiausi rankdarbiai kostiume imti derinti su brangiais fabrikiniais audiniais, į Europą importuojamais egzotiškais gaminiais (ir jų europinėmis kopijomis). „Vietinio“ kostiumo variantų daugėjo. To priežastys buvo ne tik mieste, bet ir kaime pagreitėję bendri mados pokyčiai, didesnis iš miestų sklindančios informacijos srautas. Regioninių/lokalinių tradicijų stiprėjimą XIX a. skatino dažnesnis valstiečių lankymasis mugėse, turguose, atlaiduose – ten jų įsigyjami aprangos elementai vietiniams amatininkams ir smulkiems prekeiviams leido kryptingai vystyti gaminių pasiūlą.[84]

Dėl šios naujos XIX a. traktuotės ir XX a. septintajame dešimtmetyje padidėjusio tikslaus liaudies kostiumų kopijavimo vertinimo ankstyvesnių laikų pirmavaizdžių tautiniam kostiumui ieškoma rečiau, o į pasitaikančius ieškojimus nebežiūrima labai rimtai. Be abejo, įtakos turėjo ir šimtmetis, dabar mus skiriantis nuo XIX a., tą laiką pavertęs praeitin nugrimzdusia klasika.

Atstovauti garbingai praeičiai ar moderniai dabarčiai?

Tautinis kostiumas yra ypatinga aprangos rūšis, perdėm ideologizuoti drabužiai, saugantys tam tikras istoriškai susiformavusias nacionalines savybes. Ne imitacinis, bet šiuolaikinis jo pobūdis nuolat pabrėžiamas iškeliant ir sureikšminant jo simbolines prasmes, aktualumą išlaikiusias tradicines funkcijas, jo pirmavaizdžio (liaudies kostiumo) priskyrimą meno kūrinių kategorijai. Aktualizuojamos kostiumo prasmės ir formos ypatybės, derančios šiuolaikiniams svarbios ir garbingos paskirties drabužiams, kartais kuriami šiuolaikinių formų tautinio kostiumo modeliai.

Retų kurių drabužių informacinė funkcija persveria praktinę, tačiau tautinis kostiumas priskirtinas prie tokių. Liaudies kostiumas taip pat buvo labai informatyvus, ypač jo išeiginiai variantai.[85] Atskirų funkcijų svarba buvo nevienoda, laikui bėgant jos koreguotos. Tačiau jų vizuali išraiška sudarė esminę liaudies kostiumo turinio ir formos dalį, kuri, jeigu ne turinio, tai formų kartojimu, buvo perkelta į tautinį kostiumą.

Būdingas tautinio kostiumo pradžiai liaudies kostiumo vilkėjimo vietos ir laiko pakeitimas skatino kai kurių jo funkcijų ignoravimą ir nykimą, didelė dalis jo perduodamos informacijos, privalomos lokalioje bendruomenėje konkrečiu istoriniu laikotarpiu, tapo nebebūtina. Vienintelė liaudies kostiumo funkcija, kurią tautinis kostiumas būtinai turi išlaikyti – vietovės ir etninės priklausomybės nuoroda. Tačiau kiekvienas konkretus liaudies kostiumas, pasirinktas tautinio kostiumo pirmavaizdžiu, savaime turi ir ankstesnes reikšmes. Tautiniame kostiume jos gali taip ir likti „neperskaitytos“, bet ir toliau atsispindėti drabužių formose. Anksčiau buvusios svarbiausios informacinės liaudies kostiumo funkcijos, susijusios su socialine ir šeimynine apibrėžtimi, tampa nereikalingomis arba tik pasirinktinėmis. Kostiumo funkcijų keitimas skatina ir atitinkamą formų koregavimą, tačiau jį riboja būtinybė išlaikyti tradicijos tęstinumą.

Taigi tautinio kostiumo prasmės perkonstravimas iš senoviškos aprangos į modernią yra apsunkintas būtinybės išlaikyti istorinių drabužių, funkcijos ir stiliaus požiūriu pasenusių ir nebetinkančių moderniai gyvensenai, formas. Šis prieštaravimas gali būti sprendžiamas tautiniam kostiumui paliekant tik simbolinę, ypatingame kontekste vilkimos aprangos funkciją, kai kuriose šalyse/vietovėse dar derinamą su buitinių išeiginių arba ritualinių drabužių funkcijomis. Tačiau, kol tautiniam kostiumui buvo suformuota būtent tokia niša modernaus XX a. žmogaus garderobe, tautinio kostiumo samprata siūbavo tarp dviejų pasirinkčių: kostiumo, konservuojančio bei tęsiančio etninę ir geografinę buitinės aprangos tradiciją, ir simbolinio kostiumo, atsieto nuo bendrosios buitinės aprangos raidos.

Pirmoji pasirinktis buvo chronologiškai ankstyvesnė, būdingesnė XIX a. ir vis dar svarstyta XX a. pirmojoje pusėje. Ji neatsiejama nuo nacionalinės kultūros formavimo proceso, kai, pereinant nuo vieningos „europinės“ kultūros sampratos į nacionalinius, lygiagrečiai gyvuojančius jos modelius, nacionalinės kultūros reiškinių formos (taip pat apranga) vertintos kaip kultūrinio savarankiškumo išraiška. Būdingi tokios sampratos požymiai yra pastangos „grąžinti“ tautinį kostiumą į kaimą kaip visavertę buitinę aprangą arba sukurti šiuolaikinę

nacionalinę aprangą, vilkimą miesto ir kaimo gyventojų, kuri jungtų liaudies kostiumuose buvusią tam tikrų nacionalinių savybių šerdį ir šiuolaikinei buitinei aprangai reikalingus ypatumus.

Ne vienos šalies tautinio kostiumo istorija rodo, kad kartais tradicinę aprangą į kaimą pavyksta sugrąžinti kaip simbolinį tautinį kostiumą, kuris gali būti vėl pradėtas naudoti kaip vienas iš išeiginių drabužių variantų.[86] Tačiau toks jo naudojimas iš esmės nesiskiria nuo tautinio kostiumo funkcionavimo mieste. O liaudies drabužių archajiškesnes formas atgaivinti kaimuose, motyvuojant jų garbingu senoviškumu, yra neįvykdomas uždavinys. Tinkamas pavyzdys – pastangos atgaivinti Mažosios Lietuvos liaudies kostiumą XIX a. pabaigoje, tai yra laikotarpiu, kada tenykštė šviesuomenė ir miestiečiai tautinio kostiumo dar nevilkėjo. Pabrėžtina, kad buvo siekta išlaikyti ne dar tebevilkimus „vietinio“ kostiumo variantus[87], bet sugrįžti prie jau atsisakytos senesnės, mažiau miesto įtakos paveiktos mados. Georgo Sauerweino ketinimas, kaip jį perteikė Jonas Basanavičius, buvo „senoviškus rūbus atgaivinti ir juos vėl vartojiman įvesti.“[88] Į 1881 m. Šilėnuose ir 1893 m. Vizbarynuose G. Sauerweino surengtas šventes kaimo moterys atėjo vilkėdamos „senoviškai“, nors antrojo baliaus rengėjai rašė, kad pageidaujamų drabužių buvę jau sunku rasti.[89] Tačiau ten vilkėti kostiumai buvo sukomplektuoti tik tai progai, ir nėra žinių, kad lietuvininkės kaimietės taip vėliau būtų vilkėjusios savo iniciatyva. Konservatyvesnieji lietuvininkai senovės drabužių gaivintojų veikloje netgi įžvelgė kai kurių nusižengimų padorumui ir higienai.[90]

Lietuviškoje spaudoje XX a. pradžioje vis dar būdavo pasvajojama: „...kaip praėjusiame amžiuje tarp lietuvių buvo. Kad tik vėl lietuvės tą pajustų.“[91] „Kaip gerai būtų, kad tie užmiršti tautiški rūbai vėl sugrįžtų“.[92] Tačiau greta straipsnių, agituojančių už drabužių, kurie turėtų fiksuoti seniau susiklosčiusią socialinę tvarką ir ją išreiškiančias drabužių formas (lietuvaitės drabužiais turi skirtis nuo bajoraičių ir žydaičių) išlaikymą[93], greitai pradėta rašyti apie „lietuvišką“ aprangą kaip apie ganėtinai modernią, atitinkančią šiuolaikinius grožio ir higienos kriterijus,[94] galinčią daryti įtakos kitų tautų moderniai aprangai.[95]

Tautinį kostiumą anksčiau ar vėliau tekdavo pripažinti apranga, nesusijusia arba tik iš dalies susijusia su šiuolaikinės mados raida. Todėl tautinio kostiumo meninė vertė laikui bėgant vis tvirčiau pradėta sieti su jo pirmavaizdžio (liaudies kostiumo) menine verte. (Liaudies kūrybos objektų slinktis iš „kultūrinio artefakto“ į „meno kūrinio“ poziciją paspartėjo maždaug XX a. trečiajame dešimtmetyje.)[96] Pripažintas meno kūriniu, liaudies kostiumas įgavo statusą, suteikiantį prasmę jo kartotėms ir interpretacijoms. Galima teigti, kad su XX a. trečiuoju–ketvirtuoju dešimtmečiu Europos valstybėse tautinio kostiumo modelių „šiuolaikiškumas“ pradedamas suprasti nebe kaip kostiumo formų artimumas šiuolaikinei madai, bet kaip pačios tautinio kostiumo sampratos ir su ja susijusios liaudies kostiumo interpretacijos šiuolaikiškumas.

Tautinio kostiumo pritaikymas dabarties reikmėms buvo svarbi nacionalinės aprangos išlikimo sąlyga. Buvo atrandamos progos bei sukuriamos aplinkybės, kuriomis derėtų taip vilkėti, atsirasdavo naujos tokios aprangos funkcijos.

Tautinis kostiumas pradėtas vilkėti kaip tinkamiausia apranga per tam tikras šventes ir masinius renginius, kurių dauguma atsirado paskatinti nacionalinių judėjimų arba buvo oficialiai įvesti nacionalinėse valstybėse.[97] Gryniausiomis tautinio kostiumo kaip simbolinės aprangos manifestacijomis laikytinas vilkėjimas juo per svarbiausias valstybines ir nacionalines šventes. XX a. antrojoje pusėje Europos šalyse susiklostė viešo bei visuomeninio tautinio kostiumo vilkėjimo tradicijos, pavyzdžiui, Nacionalinė diena Norvegijoje[98], Švedijoje[99], Nepriklausomybės diena Islandijoje,[100] karalienės gimtadienis Olandijoje, Šventojo Dovydo, Velso globėjo, diena ir *Eisteddfodau* Velse.[101]

Svarbi daugelio nacionalinių švenčių sudėtinė dalis buvo koncertai, šokiai ir vaidinimai. Jau XIX a. mėgėjai dainininkai, muzikantai, šokėjai pradėjo burtis į pastovias grupes, nuolat užsiimančias mėgstama veikla. Šveicarijoje ir Vokietijoje XIX a. viduryje kilo mėgėjų chorų sąjūdžiai. Ten įvyko ir pirmosios masinės Dainų šventės (Ciuriche 1843 m., Viurcburge 1845 m.) Antrojoje XIX a. pusėje ir mėgėjų chorai, ir dainų šventės (daugiausia per vokiečių kolonistus ir jų chorų draugijas) pasklido po protestantiškus Skandinavijos ir Baltijos kraštus.[102] Panašūs mėgėjų, susibūrusių į chorus, orkestrus ir šokėjų grupes, pasirodymai per nacionalinio pobūdžio šventes ir renginius XIX a. antrojoje pusėje plito po visą Europą. Jie greitai tapo svarbiausia vieša erdve, kurioje vilkima tautiniu kostiumu. Šokių festivaliai ir šventės dažnoje šalyje paspartino vyriškų tautinių kostiumų kūrimą. Liaudiškos muzikos ir šokio mėgėjai būrėsi į draugijas, klubus, grupes, rengiančias viešus koncertus. Pradėti rengti konkursai, turintys paskatinti mėgėjus tęsti ir tobulinti savo veiklą – XX a. nacionalinių valstybių kultūros politika daugiau ar mažiau siekė išsaugoti folkloro gyvavimą, o suirus tradicinei kaimo bendruomenei mėgėjiškų (ir nedaugelio

profesionalių) grupių koncertai virto vyraujančia tradicinės muzikos ir šokio atlikimo forma.

Tautinis kostiumas buvo pasirenkamas visuomeninių organizacijų uniforma arba privaloma išeigine apranga. Ši jo paskirtis buvo ne tik visiškai nauja ir šiuolaikiška, bet ir labai vykusiai pakeitė seną liaudies kostiumo funkciją – kaimo bei parapijos bendruomenės susiejimą „vietine“ mada. Modernioje nacionalinėje valstybėje visuomeninės organizacijos jungė gyventojus į grupes, susijusias naujais ideologiniais ir praktiniais ryšiais. Organizacijų, pasirinkusių vilkėti tautiniais kostiumais, steigėjai ir įtakingi nariai paprastai buvo asmenys, turintys gana aukštą socialinę padėtį, žymūs patriotine arba kultūrine veikla. Dažnai jie buvo ypač uolūs tautinio kostiumo populiarintojai.[103]

Prie tautinių kostiumų populiarumo ne vienoje šalyje prisidėjo ir faktas, kad jie (arba kai kurie jų elementai) buvo pritaikyti karinėms, dažniausiai specialios paskirties dalinių, uniformoms. Pirmasis patrauklus pavyzdys buvo Anglijos vyriausybės nuo 1743 m. pradėti formuoti škotų kalniečių pulkai.[104] XX a. trečiajame dešimtmetyje Lenkijoje buvo parašyta studija, išryrusi galimybes panaudoti Podhalės kalniečių liaudies kostiumą kuriant uniformas armijai. Kaip pasisekę iš liaudies drabužių kilę karinių uniformų pavyzdžiai nurodyti minėti škotų kalniečių, italų bersaljerų, carinės Rusijos armijos sudėtyje buvusių Kubanės kazokų, čečėnų, čerkesų daliniai.[105]

Viešos ir visuomeniškai reikšmingos progos pasirodyti vilkint tautiniu kostiumu ir modernios funkcijos praktiškai nulėmė jo kaip šiuolaikinės aprangos formos įtvirtinimą. Pirmieji nacionalinių judėjimų aktyvistai, XIX a. atradę tokį patriotizmo raiškos būdą, gal ir galėjo greitai bei spontaniškai panaudoti savo reikmėms tuo metu kaimuose egzistavusius autentiškus liaudies kostiumus, tačiau palyginti labai greitai tautinio kostiumo įsigijimas tapo gana sudėtinga ir brangiai kainuojančia akcija. Asmenys, kurie siūdinasi tautinį kostiumą, paprastai turi reguliarias arba bent gana dažnas progas juo vilkėti ir numato vėliau jas taip pat turėsiantys.[106] Todėl, nors pradinė tautinio kostiumo sukūrimo idėja kilo revoliucingoje nacionalinių sąjūdžių epochoje, tolesnis jo plitimas buvo būdingesnis ramiems ir ganėtinai stabiliems nacionalinių valstybių gyvavimo laikotarpiams.

Išvados

XIX a. pr. – XX a. pr. Europos valstybėse vyko nacionalinio (tautinio) kostiumo formavimo procesas. Tautinis kostiumas buvo ir iki šiol yra suvokiamas kaip vienas nacionalinės kultūros elementų, atsiradusių remiantis tradicinių liaudies drabužių formos ir funkcijų ypatumais. Liaudies drabužiams būdinga siaura lokalizacija, etninės ir luominės charakteristikos, formų konservatyvumas buvo panaudoti kuriant tautinį kostiumą, simbolizuojantį tautos bei nacionalinės valstybės teritoriją, nacijos vienybę, jos istorijos tęstinumą, specifinių nacionalinių vertybių įtvirtinimą modernioje kultūroje. Susiklostė nacionalinio kostiumo kaip savitos aprangos rūšies dėvėjimo tradicijos.

NUORODOS:

1. PENROSE, J. Nations, states and homelands: territory and territoriality in nationalist thought. Iš: *Nations and Nationalism*, 2002, vol. 8, part 3, July, p. 281–282.
2. SMITH, A. D. *Nacionalizmas XX amžiuje* (vertė Algirdas Degutis). Vilnius: Pradai, 1994, p. 11.
3. HOBSBAWM, E. J. *The Age of Empire: 1875–1914*. Weidenfeld & Nicolson, 1987, p. 148.
4. PENROSE, J. , *min. veik.*, p. 283.

5 W. Röseneris teigė, kad valstiečio kaip luomo atstovo sąvoka vartojama nuo XI šimtmečio, o tipiška europietiškoji valstietija vyravo nuo frankų imperijos baudžiavos laikų iki valstiečių išsivadavimo XIX a., taigi ji egzistavo daugiau kaip tūkstantį metų. Šiuo laikotarpiu kaime vyravo trilaukė žemėtvarka, šeimyniniai ūkiai, pastovūs žmonių santykiai ir nekintamos valstietiškos vertybės. RÖSENER, W. *Valstiečiai Europos istorijoje*. Vilnius: Baltos lankos, 2000, p. 30–33.

6. Iliustruotos kostiumų knygos Europoje pasirodė XVI a. antrojoje pusėje. Jose paprastai būdavo pavaizduota įvairių Europos šalių ir egzotiškų kraštų apranga, taip pat įdėta šiek tiek senovinių, istorinių kostiumų piešinių (pavyzdžiui, Vecellio. *De gli Habiti antichi et moderni di Diverse Parti del Mondo*. Venezia, 1590.) Tokios knygos leistos ne tik skaitytojų smalsumui tenkinti, bet ir naudotos to laiko praktinėms reikmėms. Jos buvo labai parankios rengiant prašmatnias šventes ir kaukių balius – svarbią to meto rūmų gyvenimo dalį. XVIII a., ypač XIX a. , kostiumo knygos palaipsniui darėsi tikslesnės, dažnai siauriau specializuotos, pavyzdžiui, apie istorinius anglų kostiumus (Strutt, J. *A Compleat Wiew of the Manners, Customs, Arms, Habits, etc. of the People of England, from the Arrival of the Saxons down to the Present Time*, 1775-6.), apie prancūzų kostiumus (Quicherat, J. *Histoire du Costume en France*, 1875.). XIX a. istorikai, pavyzdžiui, J. R. Planché, studijavo istorinę aprangą, kad galėtų tiksliau parengti projektus teatrui, pavyzdžiui, Šekspyro veikalams (Planché, J. R. *A Cyclopedia of Costume or Dictionary of Dress*, 1876-9). XIX a. karalienės Viktorijos ir Alberto dvare. Prancūzijos Antrosios imperijos dvare buvo mėgstami baliai istorinėmis temomis, kaukių baliai, „gyvieji paveikslai“ ir šarados. Šios rūšies pramogos sparčiai plito ir po kitas Europos šalis, po provincijos dvarus, turtingesnių miestiečių ir vis gausėjančių inteligentų namus. Įvairių šalių kostiumų piešinių pateikdavo ir „kelionių knygos“, kurių autoriai tarp kitų matytų įdomybių eskizų įdėdavo ir „vietinių kostiumų“ pavyzdžių – pavyzdžiui, italų liaudies drabužiai iš leidinių „Costume Italien“ (1810 m.), „Costumi di Venezia“ (1835 m.): *La bella Europa (Costume, vita sociale edusanze di Francia, Olandia, Germania, Svizzera e Italia nelle lettere, diari e scritti dei più celebri viaggiatori tra gli anni 1720 e 1820, con descrizioni delle più illustri antichitą e curiositą di questi paesi insieme con la storia del „Grand Tour“ di Anthony Burgess e un saggio sull'arte dell'Europa del Settecento di Francis Haskell)*. Roma: Editalia, 1970.

7. Didžiausias ir pirmasis spalvotas kostiumų leidinys XIX a. buvo: *Racinet*, A. *Istorinė kostiumo enciklopedija* (originalas prancūzų kalba išleistas 6 tomais tarp 1876 ir 1888 m.), paskutinė ketvirtoji dalis, pavadinta „Tradiciniai kostiumai 1880 m.“, skiriama įvairių Europos tautų nacionalinei aprangai. Šioje dalyje, atspindinčioje gana painias to laiko nuomones ir nelabai tikslias žinias apie Vidurio ir Rytų Europos aprangą, vyrauja liaudiški kostiumai: RACINET, A. *The Historical Encyclopedia of Costume*. London: WIN7AP England, 1989, 1990, 1991.
8. Pirmoji knyga apie Olandijos kostiumus skirta keliautojams: MAASKAMP, E. *Afbeeldingen van de Kledingen, Zeden en Gewoonten in de Noordelijke Provinciën van het Koninkrijk der Nederlanden*. Amsterdam, 1805.
9. GELLNER, E. *Tautos ir nacionalizmas* (vertė Kęstutis Rastenis). Vilnius: Pradai, 1996, p. 13.
10. *Lund*, F.C.*Danske National Drakter*, 1915. (1864 m. leidinys buvo vėl perspausdintas iš originalių akmenų 1890 m., atnaujintas ir spaudai parengtas tapytojo Luplau Jansseno 1915 m.).
11. Pirmieji nacionalizmo šalininkai atsirado miestų viduriniuosiuose sluoksniuose, jį organizavo miestiečiai ir toliau jam vadovavo miesto „kadrai“, net kai susikūrė jo padaliniai kaimuose: SMITH, A. D. , *min. veik.*, p. 38.
12. PENROSE, J. , *min. veik.*, p. 294.
13. GUDJÓNSSON, E. E. *The National Costume of Women in Iceland*. Reykjavik, 1992, p. 2.
14. FOSSNES, H. *Folk Costumes of Norway*. J.W. Cappelens Forlag A.S., 1995, p. 9; NYLÉN, A. M. *Swedish Peasant Costumes*, Stockholm: Nordiska Museet, 1949, p. 12.
15. Tinkamas pavyzdys būtų vadinamasis Vilniaus krašto kostiumas, XX a. ketvirtuoju dešimtmečiu sukurtas A. Tamošaičio. Neabejotinas jo pavadinimo politinis atspalvis, išreiškiantis tarpukariu skaudžią aktualiją. Iš tikrųjų šis kostiumas sukurtas remiantis beveik vien Kaišiadorių apylinkų, esančių gana toli nuo Vilniaus, etnografine medžiaga.: *Sodžiaus menas. Lietuvių moterų tautiniai drabužiai* (redaktorius, sudarytojas, teksto ir iliustracijų autorius A. Tamošaitis), kn. 7–8. Kaunas: Žemės ūkio rūmai, 1939, p. 185–202.
16. GELLNER, E., *min. veik.*, p. 21.
17. Tarp pačių išsamiausių liaudies kostiumo tyrinėjimų yra kruopštūs kostiumų kartografavimo pagal įvairius požymius darbai, dažnai išleidžiami „atlasų“ forma: pavyzdžiui, *„Atlas polskich strojów ludowych“*, trisdešimties monografijų serija; ЛЕБЕДЕВА, Н. И., МАСЛОВА, Г. С. *Русская крестьянская одежда XIX и начала XX века. Русские. Историко-этнографический атлас*. Москва, 1967; *Историко-этнографический атлас Прибалтики. Одежда*. Рига: Зинатне, 1984.
18. Cit. pagal: NIEUWHOFF, C. DIEPRAAM, W. OORTHUYS, C. *The Costumes of Holland*. Amsterdam / Brussel: Elsevier, 1985, p. 12.
19. Plg. 1939 m. A. Tamošaičio knygą „Lietuvių moterų tautiniai drabužiai“, kurioje kiekvienas iš septynių etnografinių regionų dar skirstomas į keletą „apylinkių“, ir M. Glemžaitės 1955 m. leidinį „Lietuvių tautiniai drabužiai“ su apibendrintais 7 regionų kostiumais.
20. GIDDENS, A. *Modernybė ir asmens tapatumas* (vertė Vytautas Radžvilas). Vilnius: Pradai, 2000, p. 48–49.
21. BRUBAKER, R. *Pilietybė ir tautiškumas Prancūzijoje ir Vokietijoje* (vertė Saulius Pivoras). Vilnius: Pradai, 1998, p. 28.
22. SUBAČIUS, P. *Lietuvių tapatybės kalvė*. Vilnius: Aidai, 1999, p. 41.
23. HOBSBAWM, E. *Nations and Nationalism since 1780*. Cambridge University Press, 1990, p. 103.
24. TREVOR-ROPER, H. The Invention of Tradition: The Highland Tradition of Scotland. Iš: *The invention of Tradition*. Cambridge: University Press, 1984, p. 36.
25. SUBAČIUS, P., *min. veik.*, p. 115.
26. KANTOR, R. *Symboliczna funkcija stroju w społecznościach wiejskich w drugiej połowie XIX wieku i w wieku XX. (Na podstawie materiałów z terenu polskim*, 1974, p. 14; SAVUKYNAS, V. Primityvumo kategorija antropologinėje perspektyvoje. Iš: *Primityvumas mene*. Vilnius: Kultūros ir meno institutas, 1999, p. 39–40.
27. GUTKOWSKA-RYCHLEWSKA, M. *Historia ubiorów*. Wrocław-Warszawa-Kraków: Zakład narodowy im. Ossolińskich, 1968, p. 764–765; GUZEVIČIŪTĖ, R. Lietuvos bajorų kostiumas 1930–1863 m. Iš: *Etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 1990, p. 45–46.
28. SMITH, A. D., *min. veik.*, p. 13–14.
29. Pavyzdžiui, Švedijoje 1769 m. už prabangesnių negu nustatyta drabužių ar avalynės dėvėjimą buvo mokamos baudos, o tokius dirbinius gaminę amatininkai prarasdavo teisę reikalauti atlyginimo už darbą. Švedijoje paskutinis valstiečių drabužius reguliavęs ediktas nustojo galioti 1794 m.: *Peasant Art in Sweden, Lapland and Iceland*. London, 1910, p. 21.
30. GELLNER, E. Tautos ir nacionalizmas (vertė Kęstutis Rastenis). Vilnius: Pradai, 1996, p. 29, 31.
31. TURNAU, I. Wpływ szlacheckiej i mieszcańskiej odzieży na polski ubiór ludowy w XVI–XIX wieku. Iš: *Polska sztuka ludowa*, 1977, nr. 2, p. 72.
32. GIZEVIJUS, E. Prūsų lietuvininkų liaudies gyvenimo scenos. Iš: *Lietuvininkai* (paruošė Vacys Milius). Vilnius: Vaga, 1970, p. 127–128; CHMIELIŃSKA, A. *Księżacy*. Kraków, 1925, p. 25.
33. CHMIELIŃSKA, A. *Księżacy i ich strój*. Warszawa: Wydawnictwo polskiej macierzy szkolnej, 1930, p. 39–40.
34. Valstietis, vilkintis savo regiono kostiumu, mieste dažnai būdavo pajuokiamas dėl „nemadingos“, „atsilikusios“ aprangos. Ji buvo tarsi nuoroda į nepatyrimą, leidžiantį valstietį paversti apgavysčių ir kitokių machinacijų auka. O „miestietiška“ apranga jam leido socialiniu požiūriu susilyginti su miesto gyventojais: KANTOR, R., *min. veik.*, p. 44.
35. Spartesnis vyrų „vietinės“ aprangos nykimas nurodomas kaip visai Europai būdingas reiškinys: BRUHN, W. TILKE, M. *Eine Geschichte des Kostums aller Zeiten und Volker vom Altertum bis zur Neuzeit*. Berlin, 1941, p 33.
36. GELLNER, E., *min. veik.*, p. 67; SUBAČIUS, P., *min. veik.*, p. 84.
37. Švedijos karalius Gustavas III, siekęs apriboti prabangos prekių importą, sukūrė palyginti kuklų, santūriai dekoruotą kostiumo (vyriško ir moteriško) modelį, skirtą kilmingiesiems bei miestiečiams. Kostiumai buvo prigiję Gustavo III ir jo įpėdinio dvare, o moteriško varianto pėdsakai iki šiol tebėra likę oficialioje Švedijos karališkojo dvaro freilinų aprangoje. Vyriškas *Nationella dräkten* variantas XIX a. pab – XX a. kartais buvo naudojamas kaip Stokholmo miestiečių tautinis kostiumas: TYDÉN-JORDAN, A. *Kungligt klädd, kungligt mode*. Stockholm, 1987.
38. TREVOR-ROPER, H., *min. veik.*, p. 26.
39. Kontušinis kostiumas kaip kilmingumo nuoroda Lenkijoje tuo metu jau laikytas visapusiškai senamade apranga; vietintelė teigiama jo konotacija galėjo būti nacionalinės savimonės raiška: SIERADZKA, A. Ostatni Sarmaci. Polski strój narodowy w końcu XIX I w 1. połowie XX w. Iš: *Ubiory w Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo KOPIA Sp. z.o.o. Stowarzyszenie Hystoryków Sztuki, 1994, s. 96–105.
40. ШИПОВЪ, П. *Русская Одежда*. С.- Петербургъ, 1901.
41. Moterų visuomeninės veiklos pobūdis XIX a. konstruojant nacionalines kultūras buvo specifinis: joms priskirtas vaidmuo apėmė namų bei šeimos tradicijų saugojimą ir išvaizdos puoselėjimą (moterų raiškai išvaizda ypač svarbi). Apie specifines moterų patriotizmo apraiškas jų lyčiai priskirtose privataus gyvenimo sferose rašė Nancy R. Reagin: REAGIN, N. R. *Sweeping the German Nation: Domesticity and National Identity in Germany, 1870–1945*. New York: Cambridge University Press, 2007.
42. Anot Miroslavo Hroscho, nacijos susiformavimo procesui būtinos trys pagrindinės dalys, iš kurių trečioji – visų grupės narių, organizuotų į pilietinę visuomenę, lygybės samprata: HROSH, M. From National

Movement to the Fully-formed Nation: The nation-building Process in Europe (ed. Gopal Balakrishnan). *Maping the Nation*. New York / London: Verso, 1996, p. 79.
43. GELLNER, E. *min. veik.,* p. 75.
44. ANDERSON, B. *Įsivaizduojamos bendruomenės* (vertė Aušra Čižikienė). Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 101–110.
45. GELLNER, E., *min. veik.*, p. 112.
46. SMITH, A. D., *min. veik.*, p. 39.
47. VALANTIEJUS, A. Early Lithuanian nationalism: sources of its legitimate meanings in an environment of shifting boundaries. Iš: *Nations and Nationalism*, vol. 8, part 3, July 2002, p. 319.
48. Akmenūpis. Šis tas apie namų pramonę. Iš: *Viltis*, 1910, nr. 76, p. 2.
49. YLVISÅKER, A.B. National Costumes as political Propaganda. Iš: *Crowns and Roses*. Oslo, 1999, p. 33.
50. 1983m. Švedijos Nacionalinės dienos proga karalienė Silvia apsivilko „švedišką kostiumą“, prieš 80 metų sukurtą Märtos Jörgensen, ir jis iš karto pasidarė pats populiariausias tautinio kostiumo modelis šalyje, koks toli gražu nebuvo XX a. pradžioje ir tarsi neturėtų tapti pabaigoje, kada prestižiškiausiu modeliu laikomos tikslios liaudies drabužių kopijos. Prieiga per internetą: http://www.nordicway.com/search/Sweden_folk_costumes.htm [žiūrėta 2010-06-30]
51. GELLNER, E., *min. veik.*, p. 49, p 67.
52. ANDERSON, B., *min. veik.*, p. 130.
53. GIDDENS, A., *min. veik.*, p. 29–30.
54. HOBSBAWM, E. Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914. Iš: *The Invention of Tradition*. Cambridge: University Press, 1984, p. 272.
55. BRUBAKER, R., *min. veik.*, p. 29; Hobsbawm E., Mass-Producing... Iš: *The Invention of Tradition*, p. 274–277.
56. SMITH, A. D., *min. veik.*, p. 9.
57. Aileen Ribeiro įžanginis straipsnis leidiniui: RACINET, A. *The Historical Encyclopedia of Costume*. London: WIN7AP England, 1989, 1990, 1991, p. 5
58. SMITH, A.D. *National Identity*. London: Penguin books, 1991, p. 126–127.
59. Nors tiriamasis Vydūno darbas nebuvo profesionalus, tačiau jis siekė istorinės tiesos ir jautėsi ją atskleidęs – kai kurie jo teiginiai vėlesnių tyrimų buvo patvirtinti. Rekonstruodamas istorinę lietuvių aprangą, Vydūnas rėmėsi M. Pretorijumi ir T. Lepneriu, suteikusiais informacijos apie XVII–XVIII a. kostiumą. Galima spėti, kad buvo matęs ir E. Gizevijaus XIX a. piešinius (dalis jų saugoti Tilžėje). Ankstyviausių laikų aprangą jis sakėsi nustatęs, remdamasis folkloru ir žmonių prisiminimais. Suprantama, neapsieita be Vydūno labai asmeniškos interpretacijos, nuspalvintos tikėjimo lietuvių tautos sąsajomis (dėl indoeuropietiškos kilmės) su indiška sanskrito kultūra. Turint galvoje šią aplinkybę, suprantama, kodėl tipologiškai su Rytų, ypač Indijos kultūromis siejamas drapiravimu pagrįstas aprangos modelis Vydūno laikytas seniausiu (ir gryniausiu) lietuvišku.
60. SUBAČIUS, P., *min. veik.*, p. 12.
61. ŠIDIŠKIENĖ, I. Lietuvių tautiniai rūbai XIX a. pabaigoje – XX a. antrajame dešimtmetyje. Iš: *Lituanistica*, 1995, Nr. 1, p. 103.
62. Lietuviškas tekstas publikuotas: VYDŪNAS. Lietuvių apdarai. Iš: *Dabartis*, 1917, nr. 31, 33; taip pat vokiečių kalba: VIDŪNAS. W. St. *Litauen in Vergangenheit und Gegenwart*. Tilsit, 1916; iliustracijos: VYDŪNAS, *Sieben Hundert Jahre deutsch-litauischen Beziehungen*. Tilsit, 1932.
63. RAIŠUKYTĖ, M. Iš lietuvių gyvenimo. Iš: *Kaimynas* (Tilžė), 1904, nr. 36, p. 281–282.
64. Vydūnas laikėsi pažiūros, kad lietuvių tautos dvasinė galia nebeaugusi po Žalgirio mūšio, nes tautos valdovams pradėjusi labiau rūpėti materialinė, o ne dvasinė kultūra: BAGDONAVIČIUS, V. Dramatiškasis septynių šimtmečių akordas. Iš: *Sugrįžti prie Vydūno*. Vilnius: Kultūra, 2001, p. 29.
65. *Latviešu tautas tērpi*. I. Sēj. Vidzeme, Rīga: Jāņa sēta, 1995, p. 281.
66. *Latvian folk dress* (text and concept Ieva Pigozne, National History Museum of Latvia). The Latvian Institute, 2009, p. 2, 32–35.
67. BEITNERĖ, D. Tradicijos ir šiuolaikinės Latvijos dvasinės kultūros tendencijos. Iš: *Liaudies kultūra*, 1995, nr. 5, p. 45.
68. RAMANAUSKAITĖ, E. *Sugrįžtanti į alkus Lietuvos Romuva*. Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, 2002.
69. Nacionalizmui reikalinga istorija, išryškinanti vieningą „grupės“ identitetą ir bendrą praeitį. Kuriama populiari istorijos versija dažnai neteisingai interpretuoja ir mitologizuoja atskiras istorijos atkarpas: SMITH, A. D. *National Identity*. London: Penguin books, 1991, p. 126–127.
70. P. Šipovas manė rusų kostiumą buvus stabilų nuo IX iki XVIII a.: ШИПОВЪ, П. *Русская Одежда*. С.- Петербургъ, 1901, с. 16; Antanas Vienuolis 1932 m. išleistame romane aprašė kunigaikštienę Oną, pasipuošusią drabužiais su įaustais žičkais ir gintaro karoliais: VIENUOLIS, A. *Kryžkelės*. Vilnius: Vaga, 1971, p. 459.
71. РАМАНЮК, М. *Беларускае народнае адзенне*. Мінск, Беларусь, 1981, с. 7; РАМАНЮК, М. *Беларускія народныя строі*. Дзяніс Раманюк, 2003, с. 4.
72. Ieva Pigozne rašė, kad pagal Latvijos istorijos muziejuje tarpukariu sukomplektuotus liaudies kostiumus išleistoje knygoje (KARNUPS, Ā. KIVICKA, E. Novadu tērpi. Jelgava, 1939.) chronologiniai atskirų kostiumų dalių neatitikimai siekė iki 100 metų:*Latvian folk dress* (text and concept Ieva Pigozne). National History Museum of Latvia). The Latvian Institute, 2009, p. 2, p. 32.
73. EK, S. B. Economic Booms, Innovations, and the Popular Culture. Iš: *Economy and History*. Vol. III. The Institute of Economic History and the Economic History Association, University of Lund, 1960, p. 17.
74. *Ten pat*, p. 18.
75. BRUHN, W. TILKE, M. *Eine Geschichte des Kostums aller Zeiten und Volker vom Altertum bis zur Neuzeit*. Berlin, 1941, p 33.
76. NIEUWHOFF, C. Introduction. Iš: NIEUWHOFF, C. DIEPRAAM, W. OORTHUYS, C. *The Costumes of Holland*. Amsterdam–Brussel: Elsevier, 1985, p. 9.
77. NYLÉN, A. M. *Swedish Peasant Costumes*. Stockholm: Nordiska Museet, 1949, p. 12.
78. NOSS, A. The transition of traditional folk dress to the *bunad* in West Telemark, Crossroads of Costume and Textiles in Poland. (Papers from the International Conference of the ICOM Costume Committee at the National Museum in Cracow, September 28 – October 4, 2003. Edited by Beata Biedrońska-Słotowa). Cracow: The National Museum, 2005, p. 115.
79. NIEUWHOFF, C., *min. veik.*, p. 11–13.
80. Vengrijoje liaudies kostiumas pats prabangiausias buvo XIX a. viduryje: pradėtos naudoti geresnės medžiagos, drabužiui sunaudota daugiau audinio (platėjo rankovės, kelnės, sijonai), daugėja spalvų ir atsirado sudėtingas sukirpimas: GÁBORJÁN, A. *Magyar népviseletek* (*Hungarian Peasant Costumes)*. Budapest: Corvina, 1969, p. 10–11.
81. Išeiginius drabužius kaime pradėjo siūti profesionalūs siuvėjai, gyvenę miesteliuose ir bažnytkaimiuose arba keliavę iš vienos didelės sodybos į kitą: *Folk Costumes in Sweden* (text by Ingrid Bergman). Helsingborg: Boktryck, 2001, p. 4.
82. Tarp brangiausių ir vertingiausių liaudies drabužių labai didelis yra kelis kartus persiūtų egzempliorių, kuriuose galima atpažinti kelių laikotarpių mados bruožus, nuošimtis: *Русский народный костюм*. Ленинград: Художник РСФСР, 1984, с. 6.
83. Jan Vydra nurodė XIX a. viduryje kai kuriose Čekijos vietovėse kaimietes laikiusis mados derinti prijuostes kostiumų, skirtų lankyti bažnyčią, prie liturginės (arnoto) spalvos. Tokių prijuosčių turėjusios net po keliasdešimt: VYDRA, J. *Nauka o kroji*. Praha, 1931, s. 18; Ingrid Bergman rašė apie specialių šventadienio prijuosčių (jos buvo skirtingų spalvų, iš viso aštuonios), parenkamų pagal liturginį

kalendorių, ryšėjimą Leksando parapijoje, Dalarnos regione: *Folk Costumes in Sweden*..., p. 8.

84. KANTOR, R., *min. veik.*, p. 42.
85. Remiantis liaudies kostiumo simbolines ir informacines funkcijas tyrinėjusiais P. Bogatyrevu (Slovakija) ir R. Kantoru (Lenkija) , jos išskirtinos tokios:
    1. liaudies kostiumas nurodo šventinę dieną ir jos tikslesnes charakteristikas (eilinis sekmadienis, didžiosios šventės, ypatingos liturginių metų dienos (pavyzdžiui,Velykos);
    2. rodo vilkinčiojo vaidmenį tradicinėse apeigose (pavyzdžiui, nuotaka, jaunikis, kiti vestuvių veikėjai, konfirmaciją priimantis jaunuolis ir kt.);
    3. rodo šeimyninę padėtį (merginos, jaunamartės, vaikų turinčios moterys, vedę ir nevedę vyrai);
    4. rodo amžiaus grupę (vaikas, vedybinio amžiaus jaunimas ir t.t.);
    5. rodo vilkinčiojo užsiėmimą / profesiją (pavyzdžiui, piemuo, žemdirbys, žvejys);
    6. kartais rodo priklausymą religinei bendruomenei;
    7. liaudies kostiumas turi elementų, atliekančių „magiškas“ funkcijas (apsauga nuo „blogos akies“, vaisingumo didinimas ir pan.);
    8. rodo vilkinčiojo turtingumą ir bendruomenėje turimą socialinį statusą;
    9. rodo gyvenamąją vietovę ir etninę priklausomybę: BOGATYREV, P. The Functions of Folk Costume in Moravian Slovakia. Hague (Netherlands): Mouton, 1971; KANTOR, R. Ubiór, strój, kostium. Funkcje odzienia w tradycyjnej społeczności wiejskiej w XIX i w początkach XX wieku na obszarze Polski. Kraków: Nakł. Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1982.
86. *Peasant Art in Sweden, Lapland and Iceland*. London, 1910, p. 21; FOSSNES, H. *Folk Costumes of Norway*. J.W, Cappelens Forlag A.S., 1995, p. 9; PISKORZ-BRANEKOVA, E. *Polska. Stroje ludowe*. Warszawa: MUZA SA, 2008, s. 5; *Latviešu tautas tērpi*, t. I. Vidzeme. Rīga: Jāņa sēta, 1995, p. 284; www.germanculture.com.u.a. [žiūrėta 2010-07-03].
87. Kai kur Klaipėdos krašte „vietinis“ moteriškas kostiumas buvo vilkimas net XX a. trečiajame dešimtmetyje: Klaipėdiškių šimtakvoldis. Iš: *Klaipėdos žinios*, 1926, nr. 9.
88. *VUB RS*, f. 1, b.f. 1051, l. 30.
89. A-AS, Lietuwininkų susirinkimas 9 juliji Vizbarynuose senowiškuose rūbuose. Iš: *Nauja lietuwiška ceitunga*, 1893, nr. 57.
90. Korespondencijos: Vysbarynai. Iš: *Tetutė* (Bitėnai), 1893, nr. 11–12, p. 6.
91. RAIŠUKYTĖ, M. Iš lietuvių gyvenimo. Iš: *Kaimynas*, 1904, nr. 36, p. 281–282.
92. KUNIGAS ŠNAPŠTIS. Žagarėje. Iš: *Lietuvių laikraštis*, 1905, nr. 36, p. 525.
93. *Užduotis mūsų mergelių ir moterėlių*. Iš: Žemaiczių ir Lietuvos apžvalga,1893, nr. 17, p. 129; TASAI. Metų laikai mainosi ir jų apdaras. Iš: *Tėvynės sargas*,1897, nr. 11, p. 1-3; T-KAS. Margas laiškas apie Lietuvos dukreles. Iš: *Naujienos*,1903, nr. 3, p. 41; PUSDAILINĮKĖ, N. Dabokime, ką mes turime. Iš: *Lietuvaitė,* 1910, nr. 4, p. 58.
94. M. Raišukytė senovinius Vydūno rekonstruotus lietuvių moterų drabužius sugretino su „reformuota suknele“ (jos vadinamą „reformuotuoju drobiniu“), kuri esanti aukščiau bet kokios mados ir Vokietijoje vilkima moterų, priklausančių kultūros elitui. – RŪTA (MARTA RAIŠUKYTĖ). Apie motriškus drobinius.Iš: *Jaunimas* (Tilžė), 1911, vasario 1 d., p. 6 – 9; kovo 1 d., p. 9 – 13; balandžio 1 d., p. 11 – 13; RŪTA (MARTA RAIŠUKYTĖ). Lietuvaitės ir šios dienos jų išdirbiniai. Iš: *Jaunimas* (Tilžė), 1911, gegužė.
95. B. (JONAS BASANAVIČIUS). Lietuvių įtekmė “madoje“. Iš: *Viltis*, 1909, nr. 96, p. 1; Didėjanti intekmė lietuvių skonio. Iš: *Jaunimas* (Tilžė), 1913, sausio 1, p. 12.
96. XIX a. pabaigoje, vadinamojoje muziejų epochoje, nevakarietiško meno, taip pat liaudies meno objektai buvo skirstomi į dvi kategorijas. Viena jų, priskiriama „kultūriniams artefaktams“, patekdavo į etnografinių muziejų ir tos srities mokslininkų globą, kita, priskiriama „meno kūriniams“, įgydavo estetinės vertybės, „šedevro“ statusą. Šioje savaiminėje klasifikacijoje maždaug nuo XX a. trečiojo dešimtmečio, sinchroniškai su primityvaus meno pripažinimu, prasidėjo ryški objektų slinktis iš „artefakto“ statuso „meno kūrinio“ link: CLIFFORD, J. *Kultūros problema*. Vilnius: Lietuvių rašytojų sąjungos leidykla, 2006, p. 324–326.
97. HOBSBAWM, E. Mass-Producing Traditions: Europe, 1870–1914. Iš: *The invention of Tradition*. Cambridge: University Press, 1984, p. 271.
98. YLVISÅKER, A.B. National Costumes as political Propaganda. Iš: *Crowns and Roses*. Oslo, 1999, p. 27.
99. http://www.sverigedrakten.se/story/SWEA-story.html [žiūrėta 2010-07-03].
100. GUĐJONSSON, E. E. *The National Costume of Women in Iceland*. Reykjavík, 1992, p. 2.
101. PRYS, M. From a Death to a View: The Hunt for the Welsh Past in the Romantic Period. Iš: *The invention of Tradition*. Cambridge: University Press, 1984, p. 80–81.
102. GUDELIS, R. *Keliai, vedantys į pirmąją dainų šventę* (rankraštis), p. 1.
103. Pavyzdžiui, Škotijoje tautiniais kostiumais vilkėjo ir jų gaivinimu / kūrimu rūpinosi Londone 1778 m. įsteigta Kalniečių draugija (*Highland Society*) ir 1820 m. įsteigta Edinburgo keltų draugija (*Celtic Society of Edinburgh*), kurioms priklausė škotų aristokratai, karininkai ir įžymūs kultūros veikėjai (Edinburgo draugijos prezidentas buvo seras Valteris Skotas (*Walter Scott*): TREVOR-ROPER, H. *The Invention...,* p. 26, 29.
104. TREVOR-ROPER, H. The Invention of Tradition: The Highland Tradition of Scotland. Iš: *The invention of Tradition*. Cambridge: University Press, 1984, p. 25.
105. GĄDZIKIEWICZ, W. *Strój górali podhalaúskich pod względem higjenicznym. Z zakładu Higjeny universitetu Jagielońskiego*. Warszawa, 1926.
106. I. Šidiškienės apklausos parodė, kad tarpukariu Lietuvoje tautinio kostiumo įsigijimo neplanavo moterys, nenumatančios veiklos arba progų, kuriomis jis būtų reikalingas.
ŠIDIŠKIENĖ, I. Būti lietuve. Vilnius: Versus aureus, 2004, p. 151.

The Origin and Meaning of the National Costume

Teresė JURKUVIENĖ

In European states national costumes developed from the beginning of the 19th to the beginning of the 20th centuries. The national costume has been and still is seen as part of any national culture, based on the form and function of traditional national folk clothes. Narrow localisation, ethnic and social categorisation, and conservative aspects of the design characteristic of folk clothes were used to create national costumes and to symbolise the national and state territory, unity, the continuity of the history and the establishment of national values in contemporary culture. Thus, the tradition of wearing the national costume as a distinct outfit came about.

Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Saltoniškių g. 58, LT-08105, Vilnius, el.p. terese.jurkuviene@gmail.com

Gauta 2011-11-07, įteikta spaudai 2011-12-12

Kaimo statybų tvarkymas ir reguliavimas tarpukario Lietuvoje

Stanislovas ČEPINSKAS, Rasa BERTAŠIŪTĖ

Straipsnio objektas – tarpukario Lietuvos kaimo statybų tvarkymas ir reguliavimas. Tikslas – paanalizuoti tarpukario žemės reformą, kaimo statybas reglamentavusius aktus bei projektinius pasiūlymus teikusius leidinius, panagrinėti, kaip plėtojant naujakurių sodybas buvo suvokiama tautinė tradicija. Metodai – istorinis aprašomasis, analitinis, lyginamasis. Išvados straipsnio pabaigoje.

Prasminiai žodžiai: tarpukaris, kaimas, vienkiemis, statybos procesas, tradicija.

Įvadas

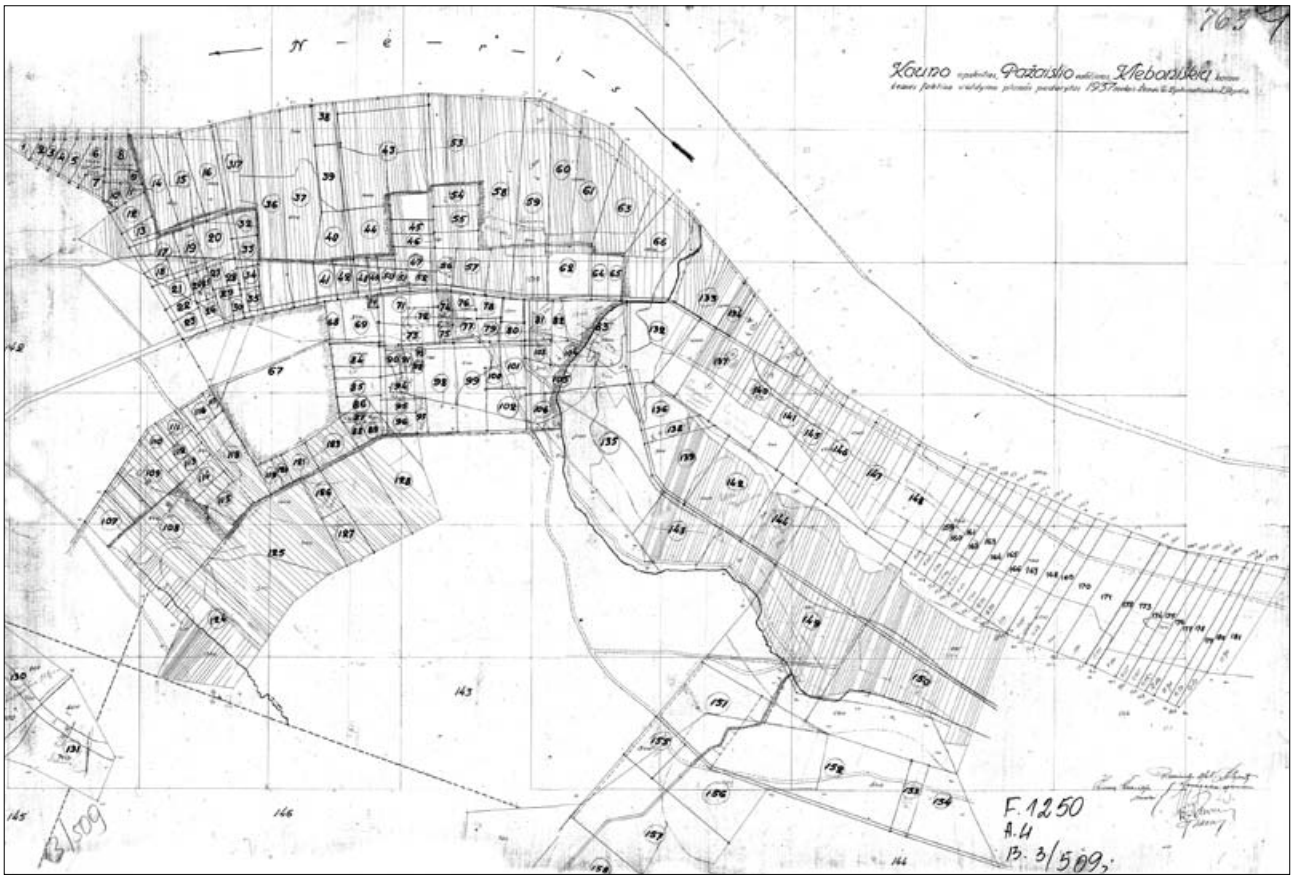
Tarpukario kaimo statyba atspindėjo sparčių pokyčių ir naujovių laikotarpį: vos du dešimtmečius gyvavusios visuomenės ekonominį pajėgumą, gyvenimo būdą ir siekį išsaugoti statybos tradicijas. Kultūriniame kraštovaizdyje vietoje gatvinių rėžinių kaimų, dvarų bei palivarkų ėmė vyrauti išretėję kaimai ir vienkiemiai.

Šio laikotarpio architektūra, svarbi Lietuvos paveldo dalis, pasižyminti statybos technikos naujovėmis ir savitu tradicijos interpretavimu, yra mažai tyrinėta. Medžiaginis paveldas kaimo kraštovaizdyje vis dar pastebimas ir gana aiškiai suvokiamas, bet labai sparčiai nyksta. Siekiant pažinti tarpukario architektūrą svarbu išsiaiškinti, kaip, kokioje terpėje vyko reformos ir statybos procesai, kokia teisinė bazė juos reglamentavo. Pažinimo verta ne tik to meto statybų pažanga, bet ir entuziastų siekis išsaugoti tautinę tradiciją. Straipsnyje analizuojama tarpukario žemės reforma, kaimo statybas reglamentavę teisės aktai bei projektinius pasiūlymus teikę leidiniai. Taip pat nagrinėjama, kaip buvo suvokiama tautinė tradicija, kaip ji buvo propaguojama ir diegiama plėtojant naujakurių sodybas. Naudotasi tarpukario publikacijomis, dokumentais, ikonografine medžiaga, pavyzdiniais kaimo sodybų projektais.

Tarpukario žemės reforma

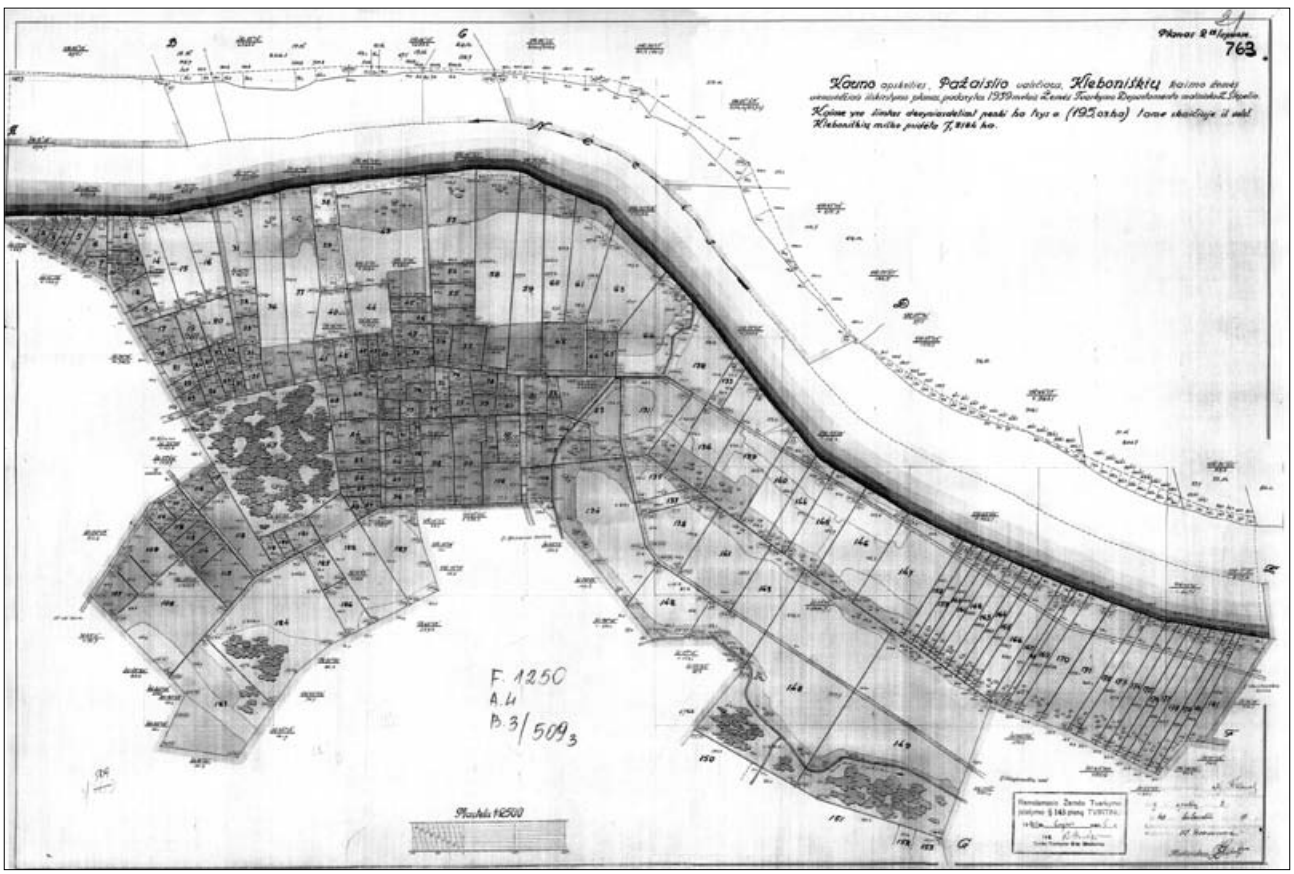
Iki tarpukario susiklosčiusi kaimų urbanistinė struktūra skirtinguose Lietuvos regionuose buvo nevienoda. Vyravo nuo XVI a. paveldėta rėžinė trilaukė žemės dirbimo sistema, kuri buvo neefektyvi, nenaši, apsunkino ūkininkavimą ir stabdė pažangą. Dalyje regionų (Mažojoje Lietuvoje, Užnemunėje, Žemaitijoje) gatviniai kaimai į vienkiemius pradėti skirstyti jau XIX a., likusioje Lietuvos dalyje – po XX a. pr. Stolypino reformos.[1] Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui Rytų Europoje, ypač valstybėse, kurios buvo neseniai susikūrusios, agrarinės struktūros pertvarkymas tapo vienu svarbiausiu visuomenės ir valdžios rūpesčiu.[2] Moderni tautinė valstybė galėjo gyvuoti tik likvidavusi dvarininkų žemėvaldą ir dalį žemės perdavusi valstiečiams. Siekiant sukurti ekonomiškai perspektyvius ūkius žemės naudmenomis pirmiausia reikėjo aprūpinti bežemius ir mažažemius. Tuometiniu vertinimu spaudoje, „didieji žemės plotai turėjo būti pertvarkyti ir paskirstyti tiems, kurie kovojo dėl tautos laisvės ir kurie iš tikrųjų žemę dirbo“.[3] Taigi Lietuvos vyriausybei teko svarbi užduotis – suformuoti žemės rezervą naujai besikuriantiems ūkininkams.[4] Tuo tikslu 1918 m. gruodį buvo sudaryta žemės reformos komisija, per ketverius metus parengtas ir 1922 m. galutinai įteisintas Žemės reformos įstatymas. Jis numatė nusavinti stambių ūkių žemę, buvusiems savininkams numatyta palikti 80 ha nenusavinamos žemės normą.[5] Dvarininkų valdos sumažėjo 15 kartų: 1919 m. jos sudarė apie 26,20 proc., 1940 m. jų teliko apie 1,53 proc. valstybės teritorijos.[6]

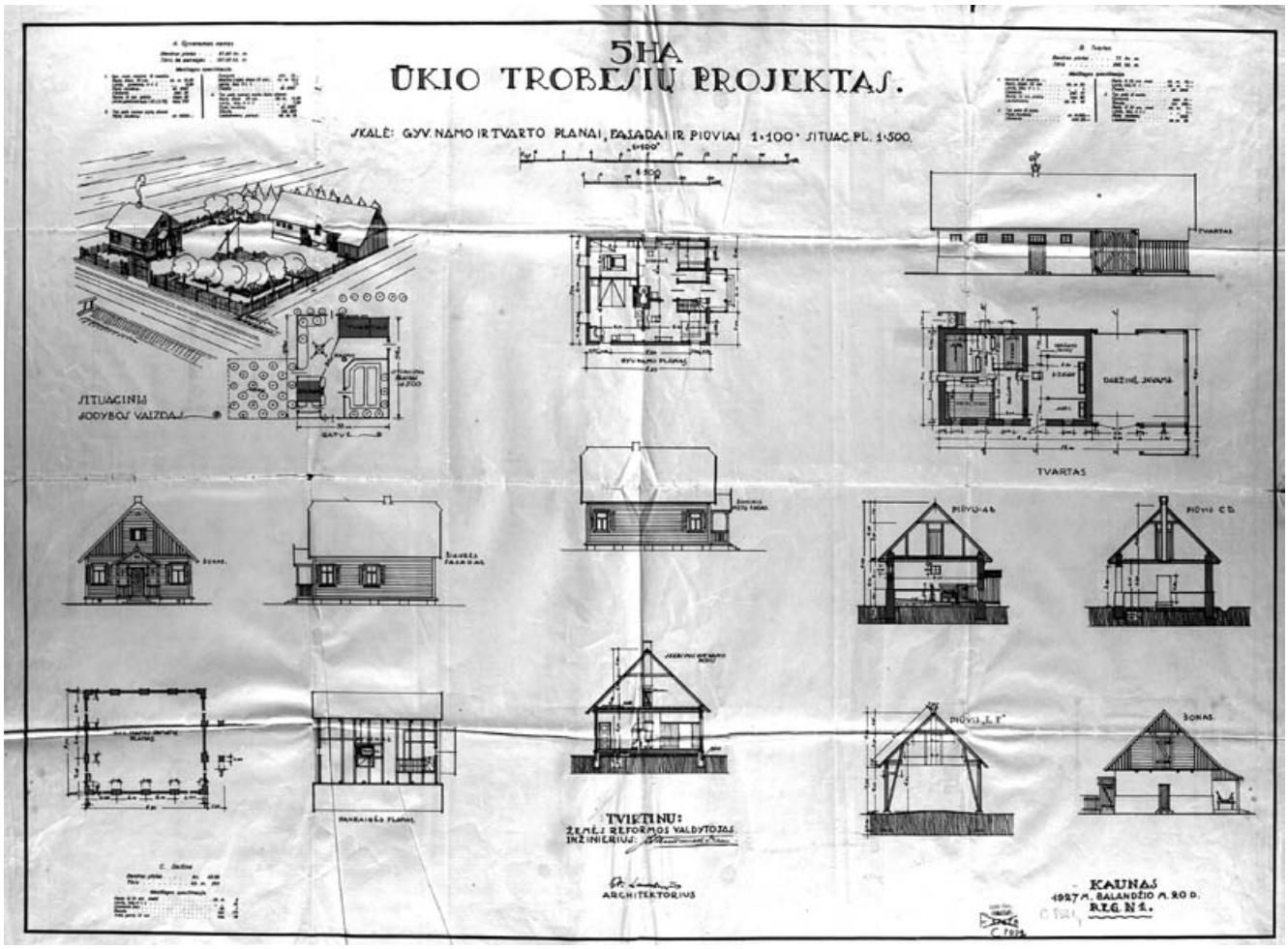
Kitas svarbus žemės reformos aspektas – kaimų skirstymas į vienkiemius. Šie veiksmai pagreitį įgijo po to, kai buvo išdalyta dvarų žemė. Kaimų žemės plotai buvo permatuoti ir naujai suskaidyti panašaus dydžio ūkiniais vienetais. Sudarytų vienkiemių (ir kaime likusių sodybų) žemė sutelkta viename masyve su dažniausiai sklypo centre įkurdinta sodyba. Reformos pradžioje kaimų skirstymas vyko vangiai, nes neatsirado pakankamai norinčiųjų prie jos prisijungti.[7] Siekiant paspartinti reformą 1922 m. įstatymas buvo sugriežtintas – kaimus leista skirstyti ir be ūkininkų sutikimo, jei kaime buvo mažažemių, pageidaujančių ar turinčių teisę gauti žemės žmonių.[8] Reformai vis dar lėtai įsibėgėjant, 1925 m. įstatymo pataisa kaimų skirstymą leido vykdyti pagal Žemės ūkio ministro įsakymą, neatsižvelgiant į ūkininkų nuomonę. Taip pat numatyta galimybė mažažemio ūkį formuoti kaimavietėje aplink esamą sodybą. 1925 m. patvirtinus žemės tvarkymo komisijas, kurių sprendimai buvo galutiniai ir neskundžiami teismuose, kaimų skirstymas į vienkiemius ryškiai paspartėjo nuo vidutiniškai 131 (1922–1925 m.) iki

Kleboniškio kaimo (Kauno r.) žemės sklypų ribos iki išskirstymo į vienkiemius (rėžinė sistema).

Kleboniškio kaimo (Kauno r.) žemės sklypų ribos po žemės reformos.

Architekto Vytauto Landsbergio-Žemkalnio projektas naujai steigiamam vienkiemiui, turinčiam apie 5 ha žemės. 1927.

vidutiniškai 432 (1926–1938 m.).[9] Po 1925 m. jau buvo išskirstoma apie 86 proc. pateikusiųjų prašymus kaimų. Nuo 1918 iki 1939 m. pabaigos į vienkiemius išskirstyta 6993 kaimai (iš 9312 pateikusiųjų prašymus), iš jų suformuota 159 118 vienkiemių.[10] 1939 m. žemės reformos planavimas jau buvo baigtas, tačiau dalies kaimų iki sovietinės okupacijos taip ir nespėta suskaidyti.

Valstiečių ūkiai, palyginti su kitomis Baltijos valstybėmis, Lietuvoje buvo smulkiausi. 1913 m. žemės ploto vidurkis Lietuvoje sudarė 15,2 ha. Nors 1919 m. ir 1931 m. buvo patvirtintas valstiečiams skiriamos žemės kiekis iki 20 ha, 1940 m. ploto vidurkis tesiekė 10,4 ha.[11] Ūkiai smulkėjo, ir tai turėjo įtakos kaimų urbanistinei struktūrai bei kraštovaizdžiui – laukuose sparčiai dygo mažos ir vidutinės naujakurių sodybos. Kaimai išretėjo, sumažėjo jų užstatymo tankumas, dalis sodybų išsikėlė į laukus. Sodybos su mūriniais pastatais galėjo būti paliekamos sodybvietėse.[12] Tose srityse, kur jų buvo gausu (šiaurės, vidurio, pietvakarių Lietuvoje), kaimai liko su gausesniu užstatymu, vientisesni. Vidutiniškai Lietuvos kaimą sudarė 20–25 sodybos, iš kurių trečdalis liko senosiose kaimavietėse.[13] Naujos sodybos kūrėsi 200–400 m atstumu viena nuo kitos. Kraštovaizdyje, šalia gausiai apželdintų kaimų, po laukus išsibarstė nedidelės želdinių salelės. Žemės sklypai išsidėstė padrikai, be vienijančio ryšio, ir sudarė gana chaotišką vaizdą. Kai kuriais atvejais sodybos būdavo užstatomos laisvai, be aiškios tvarkos, tai dažnai neatitiko kasdienio gyvenimo reikalavimų, darkė kraštovaizdį. Sutelkus jėgas statyti pastatus ir ūkiui mažai dėmesio buvo skiriama tvarkyti aplinkai.[14] Išaugę statybos mastai ir kaime vykstantys pertvarkymai reikalavo tokių valdžios veiksmų, kurie leistų sureguliuoti ir suvaldyti šį procesą.

Kaimo statybą reglamentavę teisės aktai ir dokumentai

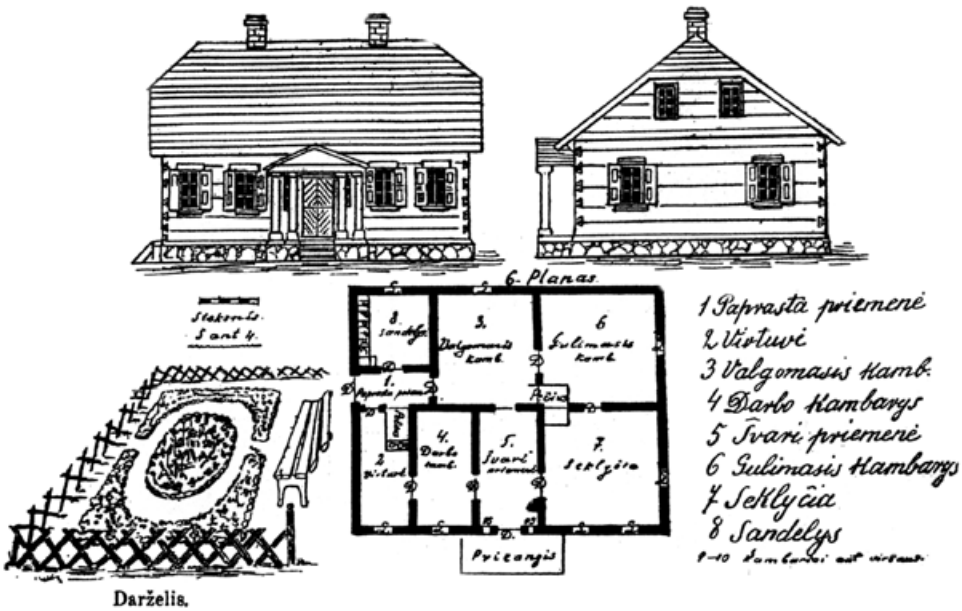
Atgavus Nepriklausomybę statybas vis dar reguliavo iki Pirmojo pasaulinio karo galiojęs Rusijos imperijos įstatymas,[15] kuris (su nedideliais pakeitimais) veikė nuo baudžiavos panaikinimo. Jis buvo labiau skirtas reguliuoti miestų gatvių užstatymą: nurodyti gatvių pločiai (ne mažiau 10 sieksnių[16]), tarpai tarp medinių gyvenamųjų namų

(6 sieksniai), atstumai tarp įvairios funkcijos sodybos pastatų, pateikti gana detalūs gyvenamųjų namų langų matmenys (2–2.25 x 1–1.25 aršino[17]), net atstumas nuo lango viršaus iki karnizo viršaus (1–1.25 aršino). Nurodyta, kad šalia gatvės statomų gretimų gyvenamųjų namų proporcijos turi būti panašios, o stogo aukštis turi būti nuo vienos ketvirtosios iki dviejų septintųjų arba lygus jo pločiui.

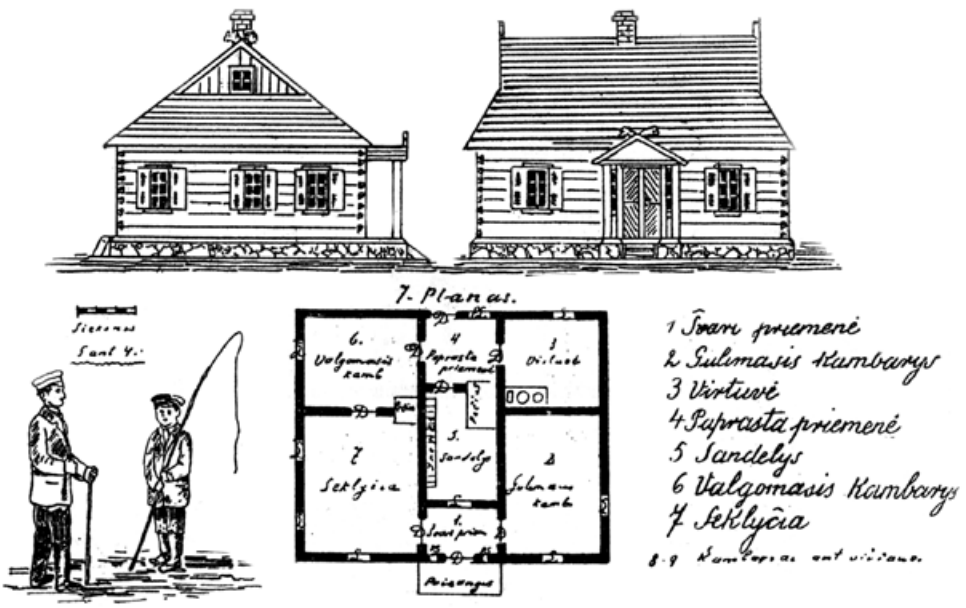
Be šio įstatymo, 1920 m. parengtos statybos taisyklės. Jose išvardyti darbai, kuriems reikalingas statybos leidimas,[18] be jo buvo galimas tik paprastas statinio remontas. Norint vykdyti statybas reikėjo parengti situacijos planą, nurodyti pastatų paskirtį ir matmenis. Keitėsi ir statybos normos: namas atitraukiamas nuo gatvės (atstumu, lygiu jo aukščiui), privalomas atstumas tarp medinių pastatų padidėjo iki 10 m, langų plotas – iki vienos aštuntosios gyvenamojo namo grindų ploto.[19] Tradicinėmis degiomis medžiagomis dengtų medinių pastatų jau nebebuvo galima statyti grupėmis, arti vienas kito. Kaimų pastatų dydžiai nebuvo ribojami, tačiau maksimalus leidžiamas aukštis buvo 8,5 m (nuo žemės paviršiaus vidurkio iki stogo apačios). Sodybos sklypą kaime buvo galima užstatyti iki 30 proc. jo ploto.[20] Instrukcijose nurodomas stačiakampis kiemas su aplink jį išdėstytais pastatais gerai atitiko ir priešgaisrinius reikalavimus.

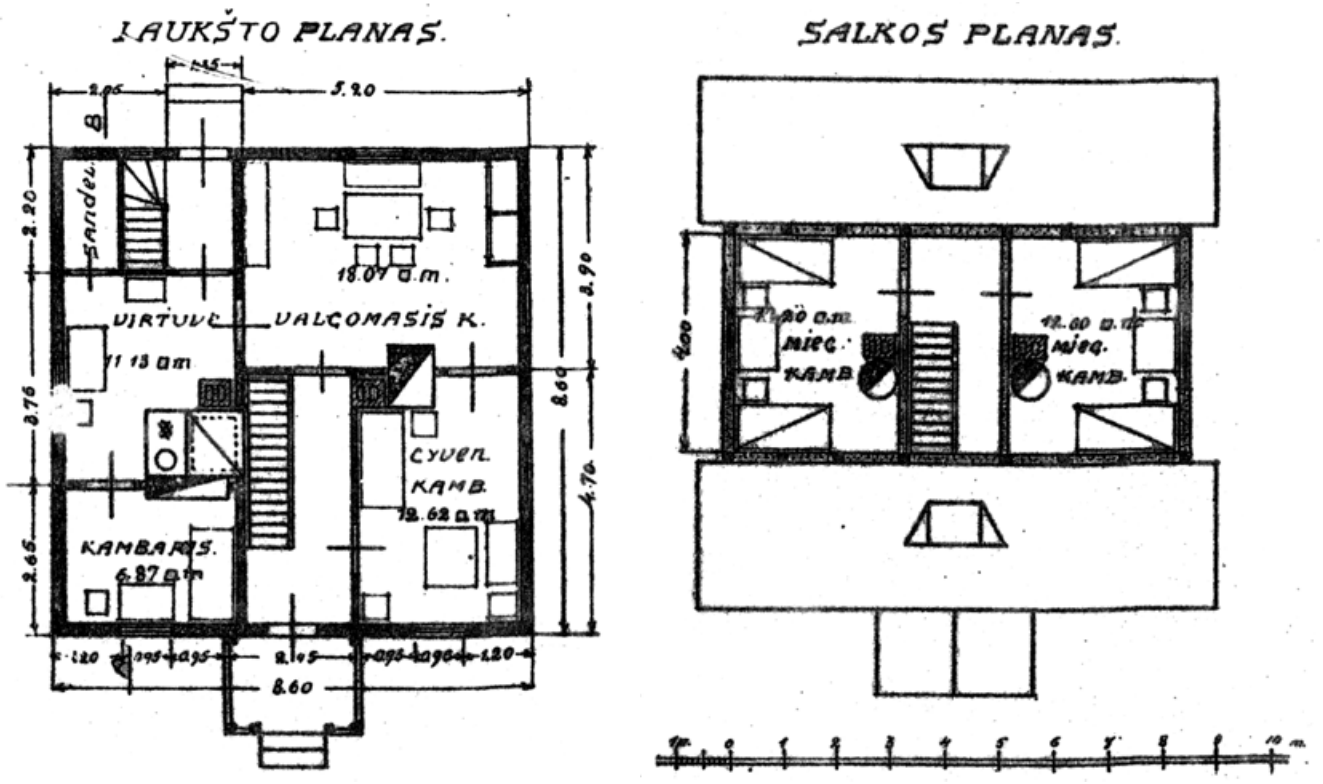
Dauguma ūkininkų medinius trobesius kėlė į vienkiemius, tvarkė naujas sodybas, o kaimai su likusiais griūti pastatais atrodė apleisti, netvarkingi. Siekiant sutvarkyti, pagerinti aplinką 1929 m. priimtas įstatymo pakeitimas, kuris leido neatlygintinai nugriauti susidėvėjusius, gyventi netinkamus ar savavališkos statybos statinius.[21] Tačiau nesant privalomojo įstatymo kaimo statybai tvarkyti sukontroliuoti šiuos procesus buvo sunku. To meto spaudoje rašyta, kad „ūkininkai kuriasi senoviškai, neprisilaikydami jokių nurodymų, sodyboje trobesius sustato negražiai ir nepatogiai. Agronomas ar technikas suprojektuoja sodybą vienaip, o kai jis išvažiuoja, ūkininkas statosi kitaip“.[22] 1931 m. priėmus Savivaldybių įstatymą apskričių savivaldybės pasinaudojo suteikta teise ir išleido privalomuosius įsakymus, kurie sudrausmino ir gana griežtai reglamentavo kaimo statybos tvarką.

Statyboms reguliuoti buvo panaudota pašalpų ir paskolų sistema. Nuo pat žemės reformos vykdymo pradžios iki 1930 m. naujakuriams išduota pašalpų, paskolų, miško medžiagos ir kitokių subsidijų daugiau kaip už 40 milijonų litų.[23] Išsikeliantys į naujas sodybas ūkininkai papiginta kaina gavo miško medžiagos[24], statė tradicinius trobesius ir nepaisė jokių rekomendacijų. Todėl nuo

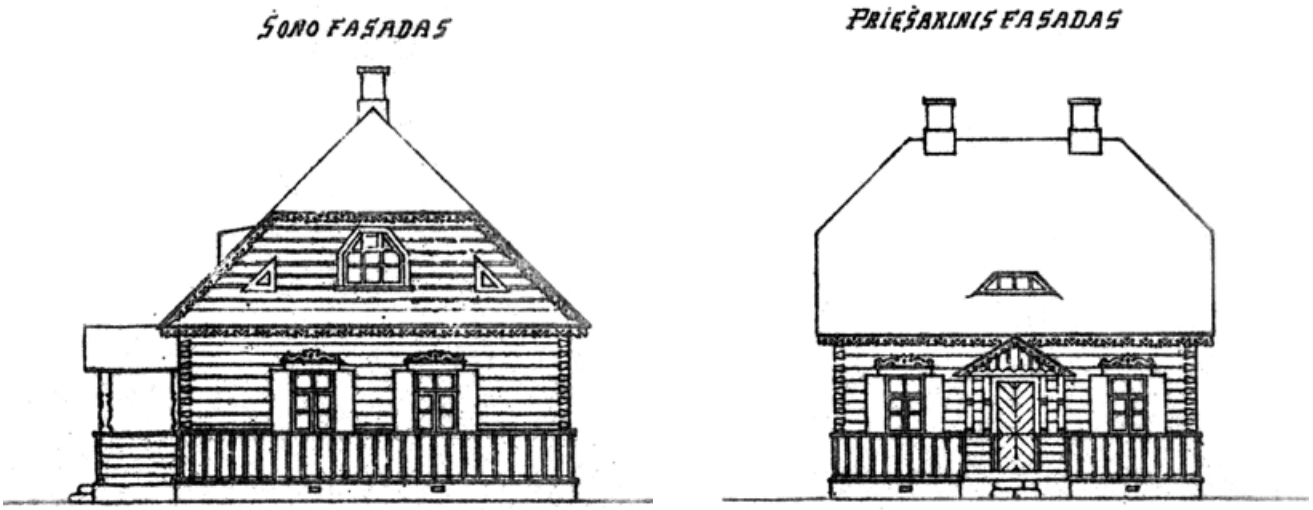

Statinio pavyzdžiai iš: Januševičius, P. Namai. Jųjų svarba, vieta, padėjimas, stilius, medega, statymas, papuošimas, išvaizdos ir planai. Dovanėlė kaimiečiams. Kaunas: Žemaičių vyskupijos 500 m. sukaktuvių atminimui. 1917.

Statinio pavyzdžiai iš: Reisonas, K. Žemės ūkio statyba. Kaunas: Žemės ūkio departamentas. 1926.

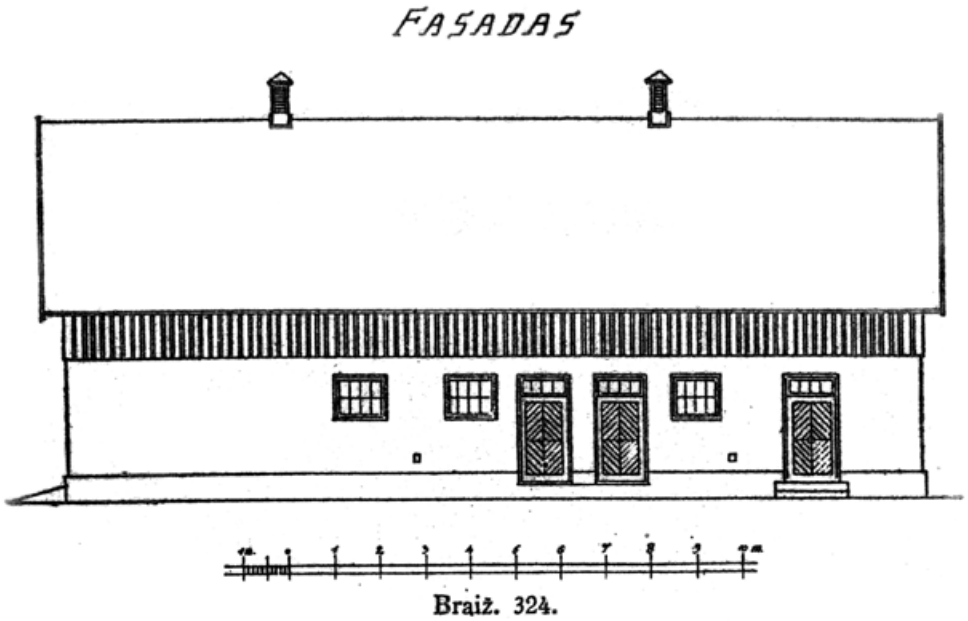
1929 m. sukurta nauja pašalpų sistema, kuria siekta pagerinti architektūrą. Pašalpas pradėta mokėti už tinkamai įrengtus tvartus, siloso saugyklas, paukštides, nuo 1932 m. jos buvo skiriamos nedegiems stogams, nuo 1934 m. sienoms dažyti (pirmiausia – netoli kelio stovėjusiems trobesiams).[25] Nuo 1937 m. pradėtos premijuoti pavyzdingai įrengtos sodybos. Atsižvelgiant į sumažėjusias statyboms tinkamo miško atsargas, 1939 m. buvo parengtas „Mūrinės Lietuvos ugdymo planas“, kuriame numatytos statybinių medžiagų pramonės plėtojimo perspektyvos; per 10 metų visą statybą planuota perorientuoti į mūrinę. Tai buvo drąsus, gal net nerealus planas, turint omenyje, kad 1937 m. mūriniai pastatai sudarė tik 6 proc. visų trobesių.[26] Svarbią reikšmę mūrinių pastatų plitimui turėjo teikiamos pašalpos už nedegamas sienas, stogus, už plytinių steigimą, taip pat ir privalomas nurodymas mūrinius pastatus statyti sodybose palei geležinkelius, plentus, vandens kelius. Valstybinės paskolos ir pašalpos skatino Statybos skyriaus rekomendacijų įgyvendinimą ir po truputį keitė kaimo architektūrą.

1931 m. pradėtas kurti Kaimo statybos įstatymas, galiausiai 1939 m. jis buvo priimtas (1940 m. išleistos

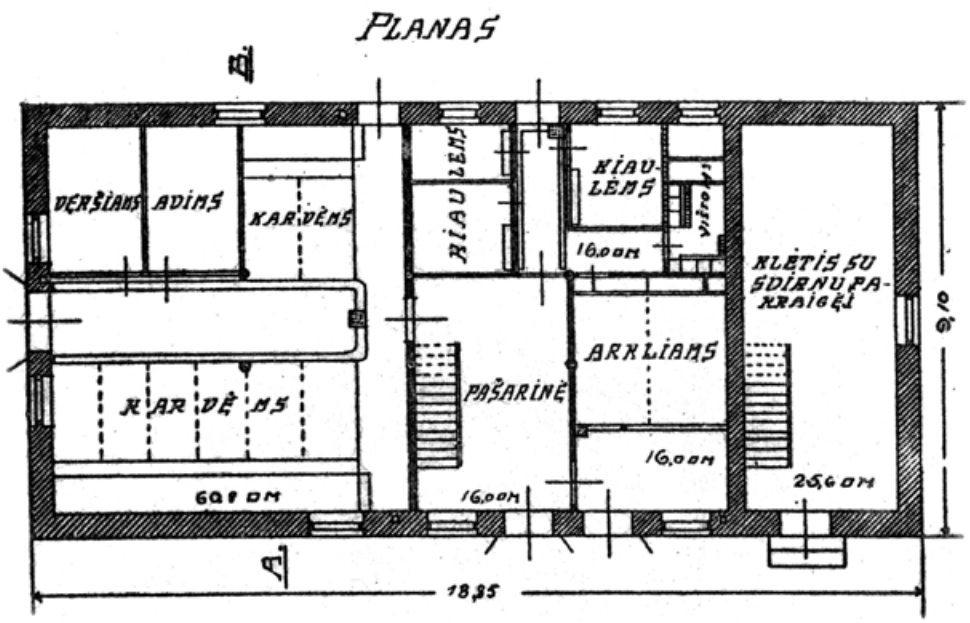
„Kaimo statybos įstatymui vykdyti taisyklės“). Šis įstatymas sutraukė į vieną galiojusius teisės aktus, išsamiai reglamentavo projektavimo bei statybos eigą ir papildė juos vizualine medžiaga. Be sanitarinių ir priešgaisrinių reikalavimų, atstumų tarp pastatų, jų matmenų ar patalpų apšviestumo, nurodyti sodybos užstatymo, apželdinimo variantai, mažosios architektūros elementai. Įstatymo priede pateikta vaizdinė medžiaga su schemomis ir brėžiniais, parodytos sodybos pastatų išdėstymo galimybės. Įstatymas buvo nukreiptas į praktinius, higienos ir estetinius dalykus, nurodyta, kaip plėtoti tvarkingas, sveikas ir patogias sodybas, išlaikant tautinę savastį ir regioninius skirtumus.

Kaimo statybas prižiūrėjusios ir reglamentavusios institucijos

Teisinė bazė, reguliavusi kaimo statybas, buvo paveldėta iš carinės Rusijos, o institucijos, turėjusios vykdyti statybų koordinavimo ir kontrolės funkcijas, buvo kuriamos naujos. Už žemės ūkį tapo atsakinga Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerija, o nuo 1924 m. – Žemės ūkio ministerija. 1919 m. prie Vidaus reikalų ministerijos įsteigtas Technikos statomasis departamentas. Jis turėjo būti sudarytas iš šešių skyrių – valstybės trobesių, statymo inspekcijos, braižomojo ir projektų dirbimo, valstybės statomosios medžiagos gaminimo, geologijos ir hidraulikos. Tačiau dėl lėšų ir kvalifikuotų specialistų trūkumo buvo įsteigtas tik Statybos skyrius ir Statymo inspekcija. Tai buvo aukščiausia statybas kontroliavusi įstaiga, derinusi ir tvirtinusi projektus, išdavinėjusi statybų leidimus, rengusi statybos įstatymus bei normas. 1921 m. departamento funkcijas perėmė Lietuvos atstatymo komisariatas (LAK), pavaldus Vidaus reikalų ministerijai. Komisariatas turėjo rūpintis planingu Lietuvos miestų ir kaimų atstatymu. Jam vadovavo Atstatymo taryba, kurią sudarė svarbiausiųjų ministerijų atstovai. LAK kokybei užtikrinti buvo numatyta sukurti net Dailės komisiją.[27] Architektūros ir meno klausimus sprendė penkių asmenų meno grupė. LAK teikė pavyzdinius sodybų projektus, propagavo visuomenėje racionalius statybos metodus, naujas medžiagas, išleido penkis tęstinio leidinio „Statybos menas ir technika“ numerius. Darbų kontrolė buvo pavesta vietos policijai, kuri galėjo stabdyti savavališką statybą[28] (policija atliko dabar veikiančios statybos inspekcijos vaidmenį). 1925 m. LAK buvo pertvarkytas į Statybos inspekciją, pakeisti institucijos pareigybių pavadinimai bei struktūra, tačiau didesnės įtakos statyboms šie pokyčiai neturėjo.

Statinio pavyzdžiai iš: Reisonas, K. Žemės ūkio statyba. Kaunas: Žemės ūkio departamentas, 1926.

Namas Stasiūnų k., Utenos r. 2008.

Namas Kretuono k., Švenčionių r. 2008.

Leidimą atlikti statybos darbus kaime išduodavo apskrities Atstatymo komisija, esanti prie kiekvienos savivaldybės (sudaryta iš apskrities valdybos pirmininko, techniko ir gydytojo). Jai reikėjo pateikti situacijos planą, kuriame turėjo būti nurodyti pageidaujami statyti trobesiai, jų aukštis, atstumai tarp statinių, sienų ir stogo medžiagos. Pagal 1939 m. kaimo statybos įstatymo nuostatas leidimus naujiems pastatams išduodavo valsčiaus statybos komisija (esanti prie kiekvieno valsčiaus ir sudaryta iš viršaičio ir dviejų renkamų valsčiaus komisijos narių). Valsčiaus statybos komisija perėmė ir statybų kontrolės funkciją: stabdė savavališkas statybas, priiminėjo sprendimus esant reikalui likviduoti avarinius pastatus. Už savavališkų pastatų nugriovimą buvo atsakingos apskritys.[29]

Labai svarbų vaidmenį atliko Žemės ūkio rūmai (ŽŪR), kaip ūkininkų atstovybė pradėję veikti 1927 m. ŽŪR detalizavo bei įgyvendino ministerijos formuojamą žemės ūkio strategiją ir politiką. Pagrindinis Statybos skyriaus veiklos baras buvo situacijos planų, trobesių projektų, brėžinių rengimas ir sąmatų sudarymas.[30] Ketvirtame dešimtmetyje (1929–1939 m.) buvo parengti 2767 įvairių trobesių projektai. Per tą patį laikotarpį kaime pastatyti 63 899 namai, iš kurių tik 0,89 proc. statyti pagal Statybos skyriaus projektus. Nemaža dalis valstiečių naudojosi sudarytų projektų kopijomis, statybos technikų parengtais eskiziniais projektais arba leidiniuose teikiamais pavyzdžiais. Statybos skyrius rūpinosi ir įvairių kursų organizavimu, ūkininkų informavimu ir švietimu. Kursai, kuriuos baigė 11,5 tūkst. žmonių, žymiai sumažino amatininkų trūkumą ir paskleidė naujos statybos pavyzdžius bei rekomendacijas.[31]

Kaimo statybos rekomendacijos leidiniuose

Vykstant intensyviai žemės reformai ir naujoms statyboms buvo reikalinga ne vien statybas reglamentuojanti teisinė bazė, bet ir šviečiamieji leidiniai. Kaimo ūkininkams stigo žinių apie naujas medžiagas, pažangias statybos technologijas, patogų sodybos ir pastatų išplanavimą. Leidiniuose buvo teikiamos rekomendacijos aktualiomis temomis. Nemenkai dėmesio buvo skiriama statybos ekonomiškumui ir efektyvumui, – kaip su esamais ištekliais išgauti didžiausią pastato plotą ir užtikrinti jo ilgaamžiškumą. Tačiau,

be praktinių dalykų, vienas iš svarbiausių uždavinių buvo tautinės tradicijos puoselėjimas. Ši tema nebuvo aiškiai įvardijama, bet nuolat primenama ir pabrėžiama būtinybė išlaikyti tautinį stilių.

Povilas Januševičius jau 1917 m. atkreipė dėmesį į tautos savastį, „*... savotiškąją sielą – savotiškąjį grožės – dailės supratimą, – turime galutinai savotiškąjį grynai l i e t u v i š k ą j į stilių; – matyti jis: juostose, įvairiuose audekluose, kryžiuose, namuose, triobose ir jųjų stoguose*“.[33] Architektūros, ypač stogų, formose ir puošmenų raštuose matomas tautinis stilius buvo suvokiamas kaip bendras visai Lietuvai, neieškota regionams būdingų savitumų ar skirtumų. P. Januševičius pažymėjo, kad senieji trobesiai tuo metu jau nebeatitiko naujų poreikių, sveikam ir tvarkingam šeimų gyvenimui buvo reikalingos naujovės bei pakeitimai. Įvardytos svarbiausios gerų namų savybės: sveikumas, gražumas ir patogumas. Statant namus būtina atsižvelgti į 7 dalykus: vietą, aplinką, namų išvaizdą arba stilių, matmenis (planą, aukštį, dydį), medžiagą, statymo būdą, papuošimus. Tradicinis stačiakampis namas su puskliautiniu stogu autoriaus buvo pripažintas kaip gražiausias ir praktiškiausias. Perspėjama, kad kitų kultūrų, rusų ir lenkų stiliaus namai, lietuviams netinka. Ypač vengtinas tuo metu madingas lenkiško „Zakopanės“ stiliaus namas.[35]

Nagrinėjant tarpukario literatūrą galima išskirti tris vyraujančias kaimo statybos temas: 1) sodybų ir pastatų planavimas bei jų įranga; 2) naujos medžiagos ir konstrukcijos; 3) trobesių puošyba.

Patogumas suvoktas kaip komfortiškas pastato suplanavimas, kad būtų pakankamas kiekis įvairios paskirties patalpų. Name siūlyta atskirti darbo ir miegamuosius kambarius, virtuvę, įsirengti vonią, išvietę, sandėliuką ar kamarą, esant reikalui – ir svečių bei samdinių kambarius. Iš 1936 m. leidinyje pateiktų trijų pagrindinių tradicinių namų tipų (aukštaičių, žemaičių ir suvalkų), žemaitiškas įvertintas geriausiai, kaip pažangiausias, kadangi jame daugiausia gyvenamųjų patalpų.[36] Ekonomiškumas tada buvo suprantamas kaip maksimalus pastato vidaus erdvės panaudojimas, palėpės ir rūsio įrengimas bei naujų efektyvių medžiagų taikymas. Autoriai kritikuoja neracionalius senų namų planus (su mažai patalpų), per dideles šaltas priemenes, retai naudojamą antrą namo galą, neįrengtas palėpes, didžiules duonkepes krosnis ir kaminus.[37] Tarp specialistų vyravo nuomonė, kad kasdieninius

Namas Paveisiejų k., Lazdijų r. 2007.

Namas Ančios k., Lazdijų r. 2007.

šeimos poreikius geriausiai tenkina kompaktiško plano gyvenamasis namas, kurio planas artėja prie kvadrato. Stambiems ūkiams rekomenduojami tradicinio pailgo stačiakampio plano gyvenamųjų namų projektai.[38] Miegamuosius siūloma įrengti pastogėje, taip esą būtų galima sutaupyti namo ploto. Projektiniuose pasiūlymuose atsižvelgiama į statybos patogumą, ekonomiškumą ir lietuvišką stilių. Pažymėti pagrindiniai architektūrinių projektų kriterijai: „*1. Paprasta ir nuosekli braižynių despozicija;* (pav. 4[39]); *2. rimta konstrukcija; 3. medžiagos ekonomija; 4. graži ir Lietuvai typinga forma.“*[40]

Itin reikšmingą vietą leidiniuose užima pastatų apdaila ir puošyba. Ji suvokta kaip svarbi lietuviškojo tautinio stiliaus išraiška. Teigta, kad svarbiausi namo papuošimai – prieangiai, langinės, kaminai, pastogės ir skliautai – turi būti pagražinti kaip mūsų krašto juostos.[41] Ne mažiau svarbus namų dažymas, gražus žolynų darželis, medžiai, švarus kiemas ir dailios tvoros. Visų rekomenduojamų pastatų fasadai galėtų būti papuošti tradiciniais Lietuvos kaimui ornamentais. Leidiniuose pateikiami prieangių, langų, skliautų puošybos, kitų architektūrinių elementų pavyzdžiai, dažniausiai paimti iš kraštotyros ekspedicijų metu surinktos medžiagos. Puošyba nuosaiki, tektoniška, suderinta su pastato fasadų kompozicija.

Rekomenduojamojo pobūdžio leidiniuose daug dėmesio buvo skiriama statybos būdams ir medžiagoms, gvildenamos kaimo statybos problemos, susijusios su patvarumu, ekonomiškumu ir ilgaamžiškumu. Aptariama priešgaisrinė apsauga, tuo metu kėlusi ir valstybės institucijų susirūpinimą. Statybinių medžiagų taupymas ir nauji statybos būdai buvo plačiai nagrinėjami R. Vanagaičio, Karolio Reisono, Leonido Gimbuto darbuose.[43] Atskirą leidinių dalį sudaro nurodymai, kaip teisingai įrengti pamatus. Pabrėžiamos savybės, į kurias būtina atsižvelgti statant namą – sienų tvirtumas, nelaidumas šilumai ir drėgmei, natūrali ventiliacija, nedegumas, palanki kaina. Apžvelgiamas platus statybinių medžiagų spektras, siūloma pigi, greitai pastatoma fachverko konstrukcija, pateikiama ekonominiu požiūriu patraukli alternatyva – molio statyba. Molio statybai aptarti parengtas net atskiras leidinys.[44] Kai kurių autorių darbuose matomas pernelyg didelis susižavėjimas naujomis medžiagomis – antai K. Reisonas sienų iš betoninių plytų su oro tarpu statybą įvardijo kaip geriausiai tinkančią Lietuvos vienkiemių statyboms. Modernias medžiagas buvo siūloma maskuoti po tradiciniu apkalimu medinėmis dailylentėmis arba slėpti po tinku. Taip pat aptariama ir medžio statyba, nors dėmesio jai buvo skirta nedaug; pastebėta, kad statymas iš šios medžiagos Lietuvoje yra gerai žinomas ir nereikalauja plataus išaiškinimo. Mediniai pastatai traktuojami skirtingai: A. Januševičius juos apibūdino kaip geriausius ir sveikiausius, o R. Vanagaitis – kaip neilgaamžius ir pavojingus gaisro atveju.[45] Tarpukario leidiniuose stengtasi pateikti visas esamas medžiagų ir statybos metodų naujoves, jas pritaikyti prie finansinių ūkininkų galimybių.

Visus pastatus buvo rekomenduojama statyti aplink vieną kiemą, tuo būdu siekiant sutaupyti ir ekonomiškai naudoti sodybos žemę. Teigiama, kad paprotį statyti daug trobesių reikia būtinai išgyvendinti, nes kitos šalys seniai to atsisakė ir perėjo prie mažų sodybų.[46] Praktiškumo sumetimais siūloma statyti ne daugiau kaip penkis trobesius. Nurodytas mažiausias kiemas – 300 m^2 didumo. Didelėse sodybose galėtų būti du kiemai – švarusis ir ūkinis. Namą geriausia statyti pietų pusėje, kur daugiausia saulės; tvartą – iš rytų, kad blogo kvapo vėjas neneštų; klojimą – šiaurinėje dalyje; svirną – iš vakarų. Leidiniuose pateikti ūkiniai pastatai buvo paprasti, stačiakampio formos, utilitarūs, atitinkantys higienos reikalavimus. Daug

Molinis tvartas Lazdynėlių k., Panevėžio r. 2006.

Molinis tvartas su ertikiu Alkos k., Šilutės r. 2006.

Mūrinis tvartas Naudžių k., Vilkaviškio r. 2006.

Molinis tvartas su ertikiu Parėčėnų k., Alytaus r. 2006. *Rasos Bertašiūtės nuotraukos.*

dėmesio skirta naujų tvartų, daržinių, jaujų projektams, juose patariamos naudoti netradicinės medžiagos, modernūs konstrukciniai sprendimai, atsirado standartizuotos detalės. Tradicinei statybai artimiausi išlieka vidutinio dydžio ūkinių trobesių projektai, mažuose ūkiuose juos siūloma grupuoti kelis po vienu stogu, stambiuose ūkiuose jų tūriai gerokai didesni už įprastus. Stambiausiems ūkiams siūlomi didelių tūrių tvartai, kartu su pašarams sandėliuoti skirtais siloso bokštais. Tvartų palėpėse patariama įrengti svirnus ar kitos paskirties patalpas, atsirado ertikiai (tarpaukštis arba paaukštinta pastogė), keičiamos pastato proporcijos, fasadų architektūra atitolo nuo tradicinės ir tapo panaši į Mažosios Lietuvos ūkinių trobesių išvaizdą.

Leidiniuose atkreipiamas dėmesys ir į „...*gražią sodybos išvaizdą, kas pasiekiama atatinkamu medžių susodinimu ir vietos savybių išnaudojimu.*“[49] Sodyba be medžių ir kitų augalų – nejauki, nuoga.[50]

Tarpukario statybos aktualijos išlieka gyvos ir artimos dabartiniam Lietuvos kaimui, nors taip toli atrodo likusios neišspręstos problemos ir siekiai sureguliuoti statybą, išsaugoti tautiškumą ir gyventi kultūringoje, gražioje bei sveikoje aplinkoje.

Išvados

1. Tarpukario Žemės reforma buvo labiausiai kraštovaizdį ir kaimo statybas veikiantis veiksnys: gatviniai rėžiniai kaimai išretėjo, sumažėjo jų užstatymo tankumas, o buvusiuose dvarų ir palivarkų laukų masyvuose greta jų sodybų įsikūrė nedideli vienkiemiai.

2. Per Nepriklausomybės laikotarpį suformuota įstatymų bazė buvo efektyvi, veikė priimtos programos. Tarpukario laikotarpiu buvo paskelbti ir galiojo aštuoni teisės aktai, vienaip ar kitaip turėję įtakos kaimo statyboms. Pagrindinis Statybos įstatymas, paveldėtas iš carinės Rusijos laikų, su daugybe pakeitimų galiojęs iki 1939 m., galiausiai buvo pakeistas nauju. Didelę reikšmę statybų pažangai turėjo pašalpų, paskolų, premijų teikimas ir mūrinės Lietuvos ugdymo planas.

3. Tarpukariu buvo kuriamos naujos kaimo statybas reglamentavusios ir prižiūrėjusios institucijos. Pagrindinį vaidmenį statybų srityje atliko 1919 m. prie Vidaus reikalų ministerijos įsteigtas Technikos statomasis departamentas. Tai buvo aukščiausia statybas koordinavusi institucija, derinusi ir tvirtinusi projektus, išdavinėjusi statybų leidimus, rengusi statybos įstatymus bei normas. 1924 m. jos funkcijas perėmė Lietuvos atstatymo komisariatas, 1925 m. pertvarkytas į statybos inspekciją. Svarų indėlį į kaimo statybas įnešė 1927 m. įkurti Žemės ūkio rūmai, jų iniciatyva parengti 2767 kaimo pastatų projektai, rengti kursai amatininkams.

4. Nepriklausomybės laikotarpiu leisti rekomenduojamojo pobūdžio leidiniai apie kaimo statybas buvo efektyvi pagalba sodybas kuriantiems ūkininkams. Juose išsamiai aptariami sodybų ir jų pastatų planiniai sprendimai, naujos medžiagos, konstrukcijos bei puošyba. Nemenkai dėmesio buvo skirta ekonomiškumui ir tautinio lietuviško stiliaus puoselėjimui.

5. Tarpukariu parengtuose kaimo trobesių projektuose nebuvo atsižvelgta į regioninius savitumus. Statybos pokyčiai buvo vykdomi pagal bendras visai Lietuvai rekomendacijas; vienodėjo sodybų planavimas ir pastatų architektūra. Itin daug dėmesio leidiniuose buvo skirta trobesių puošybai, kuri suvokta kaip esminis tradicinės architektūros bruožas ir tautinio stiliaus išsaugojimo garantas.

NUORODOS:

1. Žemėtvarka Lietuvoje. Red. V. Daugalienė, A. Bagdonas, S. Staliūnas, P. Aleknavičius, V. Gurskienė, V. Skuodžiūnas, R. Survila. Vilnius: Valstybinis žemėtvarkos institutas, 2004, p. 23.
2. VASKELA, G. Žemės reforma 1919–1940 m.: Lietuva ir Rytų bei Vidurio Europos šalys. Prieiga per internetą: http://gevask.dtiltas.lt/GeVask/html/agreforma01.html
3. POŽĖLA, A. Žemės reformos vykdymo apžvalga. Iš: *Savivaldybė*, 1931, Nr. 4 (95), p. 25.
4. Pirmenybė gauti žemės buvo numatyta Nepriklausomybės akto signatarams ir Lietuvos kariuomenės kariams.
5. 80 ha žemės riba buvo pasirinkta neatsitiktinai, – iš esmės tai ir buvo skiriamoji riba tarp sulenkėjusių dvarininkų ūkių ir tų stambių ūkių, kuriuos XIX a. pab. – XX a. pr. įsigijo prakutę lietuvių valstiečiai ar negausūs to meto lietuvių inteligentai, pramonininkai ir prekybininkai. (VASKELA, G. prieiga per internetą: http://gevask.dtiltas.lt/GeVask/html/agreforma01.html)
6. VASKELA, G. Prieiga per internetą: http://gevask.dtiltas.lt/GeVask/html/agreforma01.html
7. Permatuojant žemę buvo atsižvelgiama į gyventojų nuomonę, sutikti su skirstymu turėjo ne mažiau kaip 1/3 kaimo gyventojų (*Vyriausybės žinios*, 1922, balandžio 3 d., Nr. 83, eil. 721.).
8. Valstybės politika didele dalimi buvo orientuota į mažažemius siekiant suteikti jiems žemės ir padėti tapti efektyviais ūkininkais.
9. *Vyriausybės žinios*, 1925, rugpjūčio 5 d., Nr. 200, eil. 1348.
10. Žemėtvarka Lietuvoje. Red. V. Daugalienė, A. Bagdonas, S. Staliūnas, P. Aleknavičius, V. Gurskienė, V. Skuodžiūnas, R. Survila. Vilnius: Valstybinis žemėtvarkos institutas, 2004, p. 61–62.
11. VASKELA, G. Prieiga per internetą: http://gevask.dtiltas.lt/GeVask/html/agreforma01.html
12. *Vyriausybės žinios*, 1925, rugpjūčio 5 d., Nr. 200, eil. 1348.
13. Paskaičiuota remiantis: VASKELA, G. Prieiga per internetą: http://gevask.dtiltas.lt/GeVask/html/agreforma01.html
14. GUTAUTAS, S. Žemės ūkio rūmų statybos skyriaus veikla 1929–1940 m. Iš: Raseinių krašto senosios sodybos. Vilnius, 2009, p. 41–42.
15. Įstatymų rinkinys (Svod Zakonov), XII t., I d. Statybos įstatymas. 1915 (rusų k.).
16. Carinės Rusijos teisės aktuose naudotas sieksnis lygus 2.13 m.
17. Aršinas yra lygus trečdaliui sieksnio (71,12 cm.).
18. Nurodyta, kad statybos leidimas reikalingas statant pastatus ar priestatus, įrengiant krosnis, tinkuojant išorės sienas, įrengiant langus ar duris, susidėvėjusias pastato dalis keičiant naujomis.
19. Statybos taisyklės. Iš: *Statybos menas ir technika*. 1922, Nr. 3, p. 10-15.
20. Statybos taisyklės. Iš: *Statybos menas ir technika.* 1922, Nr. 3, p. 16; Vyriausybės žinios, 1925, birželio 12 d., Nr. 192, eil. 1303.
21. BAUŽIENĖ, M. Statybų tvarka nepriklausomos Lietuvos metais. Iš: *Žemaičių žemė,* 2007, Nr. 3, p. 6. Prieiga per internetą: http://www.samogit.lt/Zurnalas/2007_03/ZZ_2007_3_6_7.pdf
22. ŽUMBAKIS, P. 1938, p. 30–31.
23. POŽĖLA, A. 1931, p. 25.
24. ŽUMBAKIS, P. Kaimo statybos tvarkymas. Iš: *Savivaldybė,* 1938, Nr. 2 (37), p. 30.
25. GUTAUTAS, S. 2009, p. 46.
26. BAUŽIENĖ, M. 2007, p. 7. Prieiga per internetą: http://www.samogit.lt/Zurnalas/2007_03/ZZ_2007_3_6_7.pdf
27. BAUŽIENĖ, M. 2007, p. 6. Prieiga per internetą: http://www.samogit.lt/Zurnalas/2007_03/ZZ_2007_3_6_7.pdf
28. Statybos taisyklės. Iš: *Statybos menas ir technika,* 1922, Nr. 3, p. 12.
29. Apskričių sprendimai nugriauti savavališkai pastatytus pastatus būdavo galutiniai ir neskundžiami.
30. GUTAUTAS, S. 2009, p. 42.
31. GUTAUTAS, S. 2009, p. 43–44.
32. Lietuviškojo stiliaus pastatų pavyzdžiai. JANUŠEVIČIUS, P. Namai. Jųjų svarba, vieta, padėjimas, stilius, medega, statymas, papuošimas, išvaizdos ir planai. Dovanėlė kaimiečiams. Kaunas: Žemaičių vyskupijos 500 m. sukaktuvių atminimui, 1917, p. 11 (a); 12(c); 13(d); 35(b).
33. JANUŠEVIČIUS, P. Namai. Jųjų svarba, vieta, padėjimas, stilius, medega, statymas, papuošimas, išvaizdos ir planai. Dovanėlė kaimiečiams. Kaunas: Žemaičių vyskupijos 500 m. sukaktuvių atminimui, 1917, p. 12.
34. VANAGAITIS, R. *Ūkio statyba.* Šiauliai: Kultūra, 1922, p. 33.
35. JANUŠEVIČIUS, P. Namai. Jųjų svarba, vieta, padėjimas, stilius, medega, statymas, papuošimas, išvaizdos ir planai. Dovanėlė kaimiečiams. Kaunas: Žemaičių vyskupijos 500 m. sukaktuvių atminimui, 1917, p. 7–9, 13, 44.
36. ŠVIPAS, V. Kaimo statyba. Kaunas: Žemės ūkio rūmų leidykla, 1936, p. 108.
37. ŠVIPAS, V. Kaimo statyba. Kaunas: Žemės ūkio rūmų leidykla, 1936, p. 127.
38. ŠVIPAS V., Kaimo statyba. Kaunas: Žemės ūkio rūmų leidykla, 1936, p. 125.
39. VANAGAITIS, R. Kaimo statyba. Šiauliai: Kultūra, 1922, p. 86.
40. Statybos menas ir technika, 1922, Nr. 1, p. 5.
41. JANUŠEVIČIUS, R. 1917, p. 22.
42. Kaip kurti ir tvarkyti sodybą. Serija „Ūkininko knygynėlis“, T. 53. Kaunas: Žemės ūkio rūmai, 1933, p. 29
43. REISONAS, K. *Žemės ūkio statyba.* Kaunas, 1926; REISONAS, K. *Molio statyba.* Kaunas, 1928; GIMBUTAS, L. *Žemės ūkio statyba.* Kaunas, 1929; VANAGAITIS, R. *Kaimo statyba.* Šiauliai: Kultūra, 1922.
44. REISONAS, K. *Molio statyba.* Kaunas: Žemės ūkio rūmai, 1928.
45. JANUŠEVIČIUS, A. 1917, p. 16; VANAGAITIS, R. *Kaimo statyba.* Šiauliai: Kultūra, 1922, p. 37
46. ŠVIPAS, V. 1936, p. 235.
47. Tvartas su svirnu, įrengtu palėpėje. VANAGAITIS, R. Ūkio statyba. Šiauliai: Kultūra, 1922, p. 90.
48. REISONAS, K. Žemės ūkio statyba. Kaunas: Žemės ūkio departamentas, 1926, p. 243.
49. REISONAS, K. 1926, p. 9.
50. ŠVIPAS, V. 1936, p. 244.

Legislation, Recommendations and Publications Regulating Rural House Construction in Interwar Lithuania

Stanislovas ČEPINSKAS, Rasa BERTAŠIŪTĖ

The paper analyses ways, in which rural constructions were regulated in interwar Lithuania, including fast changes and many innovations in the field.

The interwar Land Reform was the decisive factor that influenced the landscape and rural constructions, radically reducing the number of one street villages and setting up granges in the old estates and on the lands of the estates. To this end, the necessary legislation was created along with the accompanying programmes and institutions regulating the new rural constructions. Designs that aimed at preserving the Lithuanian character of the buildings whilst using new technologies were developed. Regional particularities were not taken into account and house designs typical of the whole of Lithuania prevailed. Conversely, the effort was made to dissociate them from Slavic house designs. A significant number of publications on rural construction were published and a special emphasis was made on decorations. Despite all efforts, the houses grew more and more alike.

Kauno technologijos universitetas, Architektūros ir statybos institutas, Tunelio 60, LT-44405 Kaunas, el. p. stasyscep@yahoo.com, rasaberta@gmail.com

Gauta 2011-06-15, įteikta spaudai 2011-12-12

Lietuvos akademinio jaunimo nuostatos: religingumas, gamtos mitologijų vertinimai

Eugenija KRUKAUSKIENĖ

Straipsnyje, remiantis 2008–2009 mokslo metais Socialinių tyrimų instituto Stratifikacijos skyriaus atliktais Lietuvos akademinio jaunimo vertybinių nuostatų tyrimais, nagrinėjami akademinio jaunimo religingumo ir gamtos mitologijų vertinimo ypatumai. Kas antro tirto studento gyvenimo stiliui būdingas bažnytinis religingumas. Vyraujant krikščioniškoms nuostatoms, pastebimas individualizuotas požiūris į tikėjimo objektą. Individualus akademinio jaunimo religingumas reiškiasi pasklidusio religingumo pavidalu. Dažnai ignoruojama bažnyčia ar sudievinami žmonės. Akademinio jaunimo religinė patirtis, apimdama individualias intencijas ir konkretų aplinkos suvokimą, neapsiriboja tradicinėmis konkrečios religijos ar tikėjimo sampratomis. Gamtos mitologijos turi didelę įtaką akademinio jaunimo kultūrinėms nuostatoms ir kompensuoja tautinės pasaulėjautos išteklių stoką.

Prasminiai žodžiai: religingumas, gamtos mitologijos, akademinis jaunimas.

Įvadas

Akademinio jaunimo nuostatos sąlygojamos pirmiausia socialinės aplinkos. Rūta Žiliukaitė pastebi, kad „sekuliarizacijos eiga įvairiose Vakarų Europos visuomenėse nėra vienoda, ir nagrinėjant religinį gyventojų mentalitetą ir elgesį būtina atsižvelgti į socialinį, kultūrinį ir istorinį konkrečios visuomenės kontekstą“.[1] Jaunų žmonių viešajame gyvenime būdingiausios bažnytinės jungtuvės, dalyvavimas piligriminėse kelionėse. Sociologas Darius Liutikas nurodo, kad aktyviausi religiniai piligrimai – moksleiviai, studentai ir pensininkai.[2] Viešojoje erdvėje pastebimas religingumo derinimas su gamtos pažinimu, tikėjimą siejant su antgamtiškumu. Gamtos mitologijose įsikūnija didžioji dalis visuomenės religinių nuostatų.

Religingumo formos ir pavidalai įvairūs, todėl teoriškai jo interpretacinė erdvė neribota. Tai liudija visame pasaulyje besikuriantys nauji religiniai judėjimai. Pasak Gintaro Beresnevičiaus, „religingumas ne padarinys, bet priežastis. Religingumas yra universalus reiškinys, žmogaus prigimties dalis, nesvarbu, kaip mes jį pavadinsime – „prigimtine religija“, „archetipiniu religingumu“, „natūraliąja religija“.[3]

Postmoderno laikų religingume daug fragmentiškumo, kuris sąlygoja individualizuotą tradicinių tikėjimų transformaciją. Fragmentiškas įvairių religijų pažinimas suponuoja individualizuotą jų „mozaiką“. Roberto Cipriani skiria bažnytinį religingumą ir pasklidusį religingumą,[4] pastarasis asocijuojasi su Beckfordo religingumo, kaip „laisvai plaukiojančio fenomeno“, įvardijimu.[5] Religijų sklaida susijusi pirmiausia su tam tikrų vertybių perteikimu ir perėmimu.

Religingumo paplitimas visuomenės nariams reikšmingose gyvenimo sferose įvairių kultų pavidalu, G. Beresnevičiaus manymu, ne artina prie Dievo ar konkrečios religijos, o atvirkščiai – „sekuliarieji mitai kuria naujus pasaulietinius kultus bei didvyrius ir elgesio maksimas, kurios galioja sekuliariame moderniame pasaulyje, ir į kuriuos nukreipiamas žmogaus religingumo nervas“.[6] Nors Lietuvos jaunimui būdingas krikščioniškas religingumas, tačiau jų meilė gamtai ir gamtos mitologijų aktualizavimas savitai nuspalvina jų sakralias nuostatas. Nina Witoszek, nagrinėdama gamtos mitologijų įtaką norvegų pasaulėjautai, pastebi: „Pasaulio mitologijoje turbūt visada laimi Kultūra, o Norvegijoje – Gamta“.[7] Mūsų socializacijos procese akademinio jaunimo nuostatas formavo daugiausia lietuviškos pasakos, mitai, legendos, kurių pagrindinis veikėjas – Gamta. Senojo tikėjimo atšvaitai pamėgtose pasakose ar legendose nuo jaunų dienų įveda skaitytojus į transcendentinį pasaulį, formuoja baltiškojo mitologinio pasaulio kolektyvinę atmintį. Anot G. Beresnevičiaus, istorinę partnerystę tarp žmonių ir transcendentinio pasaulio Lietuvoje išreiškia „tirštas senojo mąstymo ir religingumo sluoksnis po krikščionybės luobu, kurio proveržiai nėra pasibaigę“.[8] Akademinio jaunimo religingumo įvairovė po krikščionybės luobu užčiuopiama nagrinėjant požiūrį į gamtą ir gamtos mitologijas. Išsimokslinimo siekianti jaunimo dalis gali būti veikiama įvairių mitų, kurie, amerikiečių mokslininko Puhvelo pastebėjimu, „fiksuoja mąstymo būdus, kurių dėka žmonių grupė suvokia ir atpažįsta save, kaupia žinias ir pasiti-

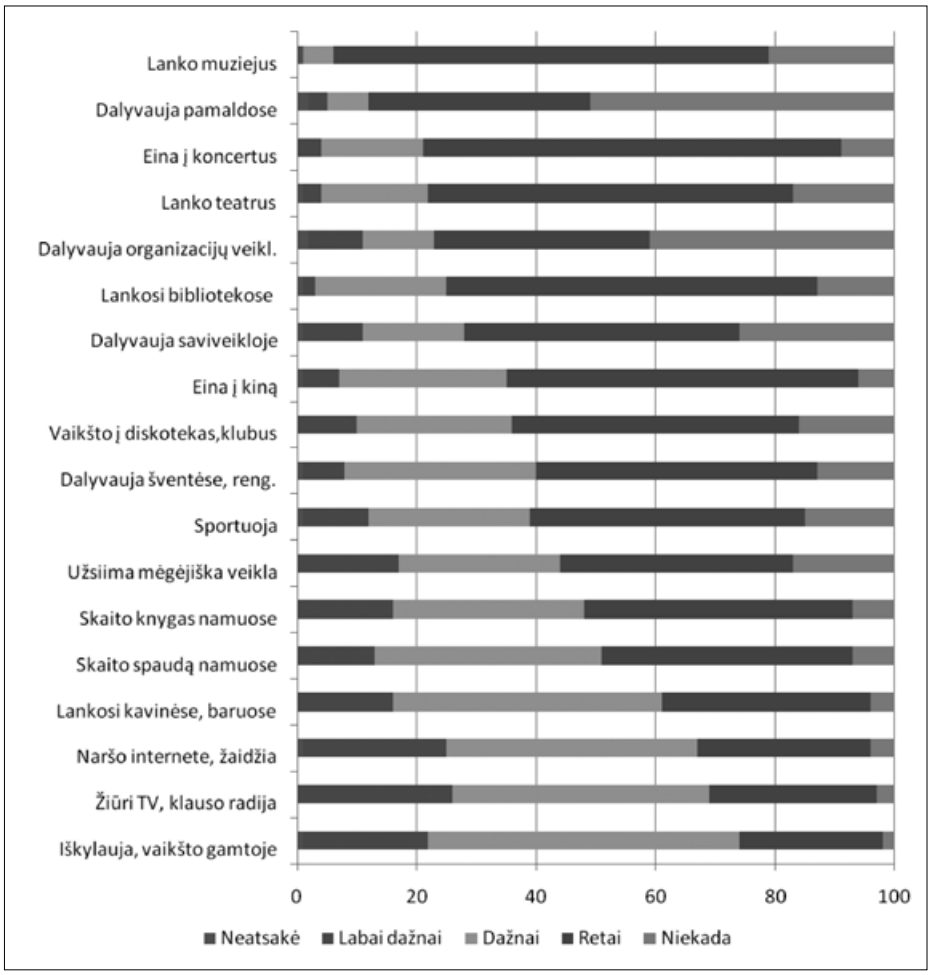
kėjimą savimi, aiškina savo pačių ir aplinkinio pasaulio kilmę bei egzistavimą, o kartais bando nuspėti ir ateitį“.[9]

Nagrinėdami konkrečios visuomenės grupės religingumą ir gamtos mitologijų vertinimus, šiame straipsnyje siekiame pateikti tam tikras įžvalgas apie tikėjimo pobūdį, požiūrį į gamtą bei gamtos mitologijų reikšmę akademiniam jaunimui. Pagal atsitiktinę netikimybinę atranką 2008–2009 mokslo metais buvo apklausta 500 Vilniaus universiteto, Vilniaus pedagoginio universiteto, Mykolo Romerio universiteto, Vilniaus verslo teisės akademijos, Kauno technologijos universiteto, Lietuvos muzikos ir teatro akademijos, Klaipėdos universiteto, Kauno medicinos universiteto, Vilniaus teisės ir verslo kolegijos, Vilniaus kolegijos bei Kauno kolegijos įvairių kursų akademinio jaunimo atstovų. Tyrimo rezultatai pateikiami konkrečių kultūrinių nuostatų interpretavimo kontekste.

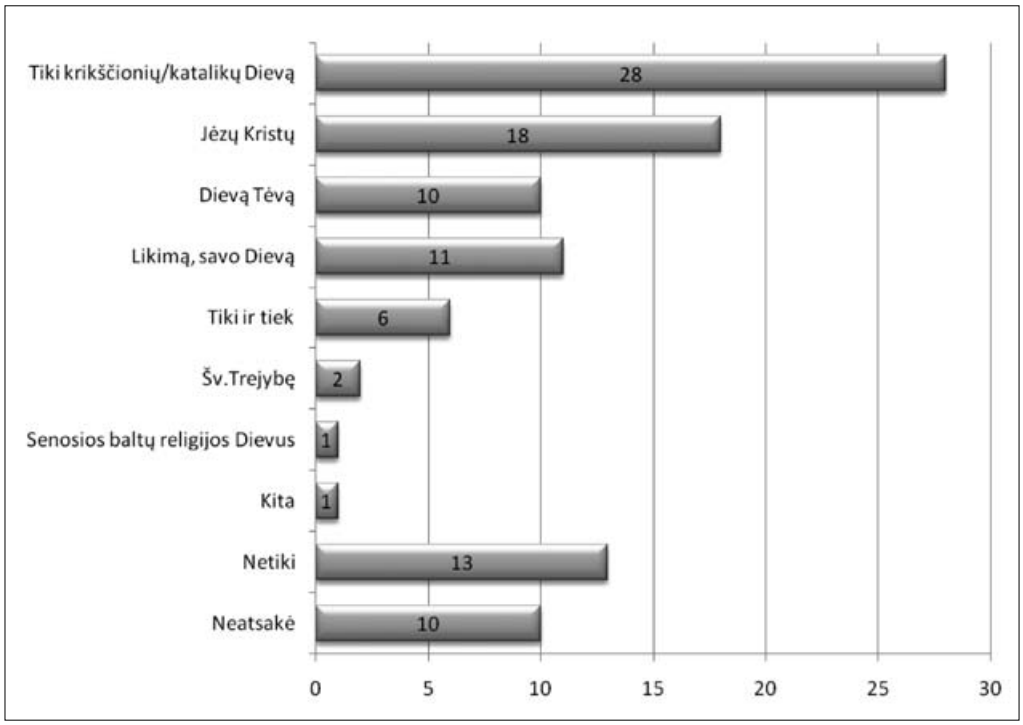
Akademinio jaunimo religingumo pobūdis

Lietuvos akademinio jaunimo religingumas tirtas gyvenimo stiliaus kontekste. Gyvenimo stilių apibūdinančių laisvalaikio veiklos sričių vertinimui buvo naudojama keturbalė ranginė skalė „labai dažnai’, „dažnai“, „retai“, „niekada“. Religijos vieta gyvenimo stiliaus išvardijimuose buvo tiriama bažnytinio religingumo indikatoriumi „dalyvauju tikinčiųjų pamaldose, susirinkimuose, šventėse“ (1 pav. pateikiamas jo sutrumpinimas „dalyvauju pamaldose“). Minėta veikla akademinio jaunimo gyvenimo stiliaus išraiškose yra rečiausia: 51 proc. – atsakymas „niekada neužsiima“ (žr. 1 pav.). Akademinio jaunimo gyvenimo stilius tyrinėtas nurodant 28 veiklos pasirinkimus, diagramoje jų 18, nes pateikiami daugiau su kultūrine veikla susiję laisvalaikio užsiėmimai, kai kurie bendravimo ir buitinės veiklos duomenys nepateikiami. Tyrimų duomenimis, tik kas dešimtas studentas dažnai arba labai dažnai laisvalaikiu dalyvauja religinėje veikloje. Tačiau turint omenyje studentų visumą, bažnytinis religingumas būdingas pusei jų. Tiriamieji retai lankosi muziejuose, koncertuose, teatruose. Kelis kartus mažiau nurodančių, kad ten niekad nesilanko. Daug populiaresni pomėgiai iškylauti gamtoje (su šiuolaikinės muzikos ir svaiginamųjų gėrimų „palyda“), žiūrėti televizijos laidas, klausytis radijo, lankytis kavinėse, restoranuose, klubuose bei naršyti internete ar žaisti kompiuterinius žaidimus. Net 13 proc. studentų nurodė niekada nesilankantys bibliotekose.

Masinė kultūra populiari ne tik tarp jaunų žmonių, tai visos vartotojiškos visuomenės padarinys. Pasak teologo Arvydo Ramono: „Ar įmanoma šiandien suderinti protą ir tikėjimą, krikščioniškąją moralę ir masinės kultūros siūlomą/primetamą gyvenimo stilių? Vienas iš daugelio galimų atsakymų būtų toks: reikia išmintingai derinti empirinį pažinimą ir dvasinį tobulėjimą, tikėjimą ir protą“.[10] Specialybės įgijimo siekiai nenustelbia jauno žmogaus hedonistinių poreikių, o tikėjimo sfera reikalauja didelio susikaupimo. Tai, kad pusė studentų dažniau ar rečiau dalyvauja tikinčiųjų pamaldose, susirinkimuose, šventėse, rodo jų dvasinio tobulėjimo siekius. Beveik penktadalis (18 proc.) lankosi bažnyčioje kartą per mėnesį, savaitę ar dažniau, 59 proc. bent kartą per metus. Kuo klausimo formuluotė laisvesnė, tuo daugiau atsakymų, liudijančių dalyvavimą religinėje veikloje. Daug didesnė akademino jaunimo dalis lankosi bažnyčiose, dalyvauja apeigose

1 pav. Akademinio jaunimo gyvenimo stilius (proc., N=500)

2 pav. Akademinio jaunimo tikėjimo pobūdis (proc., N=500)

negu konkrečios religinės bendruomenės veikloje. R. Cipriani, tyrinėjęs bažnytinį religingumą, teigė, kad konkretus individas, tam tikros religijos išpažinėjas, pirmuoju etapu dažnai tėra konkrečios religijos generalinių principų ir ritualų pripažintojas, o kitas etapas, kai tikintysis tampa matomas konkrečios religinės bendruomenės narys, jam pavedami tam tikri vaidmenys, stiprinamas ryšys su tos pačios religijos išpažinėjais, gilinama vertybėmis pagrįsta motyvacija.[11]

Didelį akademinio jaunimo religingumo pasklidimą rodo jų tapatinimosi duomenys. Paklausti, ar jie tapatinasi su lietuvių tauta, teritorija, tos pačios kultūros, papročių savo krašto gyventojais, kalbančiais ta pačia kalba, to paties istorinio likimo, religijos žmonėmis, daugiausia (92 proc.) – besitapatinančiųjų su kalbančiais ta pačia kalba, o su tos pačios religijos žmonėmis tapatinasi apie du trečdalius (62 proc.). Studentų tapatinimasis su tos pačios religijos žmonėmis santykinai mažesnis nei visos Lietuvos gyventojų. Iš 2004 m. Socialinių tyrimų instituto Stratifikacijos skyriaus atlikto reprezentatyvaus Lietuvos gyventojų socialinės struktūros ir nuostatų tyrimo duomenų matyti, kad nors vyrauja lingvistinis tapatumas, religinio tapatumo žmonės sudaro daugiau nei keturis penktadalius Lietuvos gyventojų (85 proc. tapatinasi su tos pačios religijos žmonėmis). Tokios tendencijos atsiskleidžia nagrinėjant tapatinimąsi bendrąja prasme, o tiriant požymius, kurie rodo lietuviškąjį tapatumą, – religijos indėlio rodiklis sumažėja, katalikų tikėjimą, kaip kriterijų, leidžiantį laikyti save lietuviu, nurodo tik kas dešimtas tiriamasis.[12] Įvairių tautybių gyventojai tapatinimosi su konkrečia tautybe požiūriu religiją vertina skirtingai.

Bažnytinis religingumas gali būti įvardijamas ir išoriniu, matomu religingumu, o siekdami atskleisti individualų, nematomą, pasklidusį religingumą, klausimu „Kokį Dievą tikite ar netikite?“ tyrėme religingumo turinį (žr. 2 pav.). Manyta, kad, Lietuvoje vyraujant katalikiškoms krikščioniškoms nuostatoms, daugumą turėtų sudaryti nurodantys Švč. Trejybę kaip tikėjimo objektą, bet taip savo tikėjimo objektą apibūdino labai menka tirtų studentų dalis (žr. 2 pav.). A. Ramono pastebėjimu: „Dogminėje teologijoje teologija apie Švenčiausiąją Trejybę yra pats sudėtingiausias traktatas. Krikščionių Dievo tikėjimas iš esmės yra Dievo Tėvo, Sūnaus ir Šventosios Dvasios tikėjimas“.[14] Konkretaus tikėjimo objekto įvardijimas atskleidė paviršutinišką akademinio jaunimo santykį su religija. Išsimokslinimo siekiantis jaunimas suvokia, kad tikėjimo tiesos yra sudėtingos, todėl tik įvardyja patį tikėjimą (krikščionių/katalikų), arba monoteistinį tikėjimo aspektą, arba vienintelį tarpininką Jėzų Kristų. Kalbėdama apie žmogaus norus protu suvokti Dievą, religijotyrininkė Karen Armstrong pažymi: „Nūdienos kosmologai nebetiki racionaliuoju Newtono dievu, tačiau daugelis vakariečių pritaria idėjai iškelti proto pirmenybę ir suvaržyti mitus net pačios religijos srityje. Kaip ir Newtonas, jie yra įsitikinę, kad Dievas turi būti objektyvus, įrodomas dalykas. Dėl šios priežasties daugybė vakarų krikščionių negali išspręsti Trejybės dogmos problemos. Kaip ir Newtonas, jie nepajėgia suvokti, kad Trejybės mitas ir buvo sugalvotas priminti krikščionims, kad šie nė nemėgintų apie dievybę mąstyti kaip apie paprasčiausią asmenį“.[15] Akademinis jaunimas, nurodantis tikėjimo objektą Šv. Trejybę, rašo, pavyzdžiui, taip: „*tikiu Visagalį Jėzų Kristų ir visą Švč. Trejybę*“, „*tikiu krikščionių Dievą, Jėzų Kristų ir Šventąją Dvasią*“.

Kas dešimtas studentas nurodo tikintis Dievą Tėvą (žr. 2 pav.). Dažnas savo teiginį papildo monoteistiniu

apibūdinimu iš poterių: „*tikiu į vieną Dievą, dangaus ir žemės sukūrėją“, „tikiu vieną Dievą, tą, kuris danguje*“ ir pan. Į painiavą tarp Dievo Švenčiausiosios Trejybės ir Dievo Tėvo lietuvių poteriuose atkreipia dėmesį daugelis mokslininkų. A. Ramono pastebėjimu, žegnonė ne lietuvių kalbomis skamba prie „Tėvas nepridedant sąvokos Dievas“. Lotynų kalba skamba taip: In nomine Patris et Filii et Spiritus Sankti. …O lietuviškai (ir latviškai) žegnojamasi įterpiant ir Dievo sąvoką“.[16] Todėl, jo manymu, kai Dievo sąvoka vartojama tik „Tėvui“ įvardyti, nepridedant „Sūnaus ir Šventosios Dvasios“, gali susidaryti klaidingas įspūdis, kad dievybė priskiriama tik Tėvui. Tai gali turėti įtakos tirto akademinio jaunimo tikėjimo objekto apibūdinimams ir konkrečių denominacijų išskyrimams.

Nebažnytinis, pasklidęs religingumas akivaizdus kas dešimto studento apibūdinimuose, nurodant, kad tiki likimu ar savo Dievą (žiūr. 2 pav.), pavyzdžiui, „*tikiu savo Dievą, susikurtą per katalikybę“, „į Dievą tikiu savaip, todėl retai vaikštau į bažnyčią“, „tikiu į aukštesnę būtybę, bet esu prieš bažnyčią“, „tikiu Likimu“* ir pan (žr. 2 pav.).

Akademinio jaunimo nuostatų tyrimas atskleidė, kad religingumas reiškiasi ir religijai tolimose srityse. Tyrėjai prašė pabaigti sakinį „Man krepšinis – tai…“. 14 proc. akademinio jaunimo nurodė, kad tai antra Lietuvos religija, rašydami „k*repšinis – tai religija, įaugusi į kraują“, „kaip kiekvienam lietuviui, dar viena religija“, „antra Lietuvos religija“*. Pasklidusio religingumo raišką sporto sferoje pirmiausia sąlygoja bendruomeniškumo jausmas. Tarptautinėse varžybose atstovaujama Lietuvos valstybė, todėl jos piliečiai ne tik „serga“, bet ir patys jaučiasi dalyviais, siekia prisidėti prie pergalės individualia „sėkmės malda“. Maxas Weberis yra atkreipęs dėmesį į bendruomeniškumo svarbą religijoje: „Religinės bendruomenės formavimasis yra ne vienintelis, bet tikriausiai pats stipriausias stimulas, skatinantis ir specifinės dvasininkų doktrinos turinio raidą. Jis lemia ypatingą dogmų svarbą. Atsiradus bendruomenei, stiprėja poreikis atsiriboti nuo svetimų konkuruojančių doktrinų ir nugalėti propaguojant savąją“.[17] Sporto ar popkultūros srityse pasklidusio religingumo dogmas keičia stereotipiniai teiginiai, skanduotės, sudievintų numylėtinių apibūdinimai: „*mano dievas – Šarūnas Jasikevičius*“, „*Mikutavičius ir jo „Trys milijonai“ man yra viskas“, „lietuvių antroji religija krepšinis, man krepšininkai atstoja dievus“*… Populiariausi dainininkai apibūdinami ir taip: „*Mamontovas iškilo virš kitų kaip dievas*“...

Nevyraujančio religingumo turinį sudaro kiti tikėjimai (stačiatikių, musulmonų, kabalos, Jehovos liudytojų) ar tikėjimas baltų religijos dievais (žr. 2 pav.). Nurodydami, kad tiki savo Dievą, daugelis jo turinio neatskleidžia. R. Dulskis, nagrinėjęs ekumeninės tiesos paieškas, teigia, kad „subjektyvi tiesa veda link subjektyviai suprasto gėrio, kuris neretai gali būti tikras destruktyvus blogis, žlugdantis tiek vidinę asmens harmoniją, tiek visuomenės gyvenimo darną“.[18] R. Žiliukaitės 1999 m. tyrimų duomenimis, „34 % Europos valstybių gyventojų, nepriskiriančių savęs religinėms denominacijoms, tiki Dievą, 29 % laiko save religingais… Lietuvoje 84 % gyventojų, atsakydami į klausimą „Nepriklausomai nuo to, ar Jūs einate į bažnyčią ar ne, kaip Jūs save apibūdintumėte: tikintis, netikintis, įsitikinęs ateistas“ nurodė, kad laiko save tikinčiais“.[19] 77 proc. tirto akademinio jaunimo pagal atsakymus į atvirą klausimą „Kokį Dievą tikite ar netikite?“, yra religingi, o atmetus 10 proc. neatsakiusiųjų į šį klausimą, jų skaičius dar labiau padidėja (žr. 2 pav.). Tai rodo, kad sekuliarizacija Lietuvoje nėra perspektyvi. Antra vertus, krikščioniško religingumo perspektyva labai neapibrėžta. Aušra Maslauskaitė ir Andrius Navickas pastebėjo, kad „sekimas Kristumi, egzistencinių klausimų sprendimas, šeimyninė tradicija ar paprasčiausia konjunktūra – tik dalis galimų motyvų, dėl kurių žmogus gali pavadinti save tikinčiu“.[20] Kaip rodo tirto akademinio jaunimo nuostatos, individualizuotas, įvairiai įvardijamas tikėjimo objektas, painus religingumo turinys sudaro dirvą įvairių religinių judėjimų plitimui Lietuvoje.

Vertybinė religingumo sklaida reiškiasi dvasinėje sferoje, vertybiniuose idealuose. Tirtam akademiniam jaunimui svarbi laisvės vertybė: 51 proc. nurodė, kad jiems svarbiau Lietuvos laisvė ir valstybingumas nei materialinis gerbūvis. Tyrimo duomenų gilesnė analizė atskleidė tendenciją, kad religingiems studentams, nepriklausomai nuo religingumo pobūdžio, laisvės vertybė svarbesnė už materialumą. Į materialinį gerbūvį besiorientuojantis akademinis jaunimas mažiau vertina gamtą, rečiau kaip mėgstamiausias nurodo pasakas, kuriose vyrauja gamtos mitologijos.

Akademinio jaunimo gamtos mitologijų vertinimo savitumai

Reikšminga akademinio jaunimo dalis Lietuvą tapatina su jos gamta. Apklausoje buvo prašoma pabaigti sakinį „Lietuva – tai…“ Dauguma tiriamųjų pabaigė sakinį tradiciškai, „*tai mano tėvynė*“, „*mano gimta šalis*“... Daugelis pridurdavo, kad tai graži, dėl to mylima šalis,

o 7 proc. pabaigė sakinį vien gamtos ir grožio aprašymais, nes tėvynės įvaizdis jiems savaime suprantamas: „*nuostabios gamtos ir kultūrinio paveldo kraštas*“, „*šalis, kurioje lietingų dienų daugiau negu saulėtų*“, „*žalias, pilnas įdomių vietų bei kultūrinių tradicijų kraštas. Tai neblogiau nei Paryžius, Venecija“, „šalis prie Baltijos jūros“, „graži šalis, pilna liūdnų žmonių*“, „*miškų kraštas*“, „*graži šalis, kurioje daug protingų žmonių*“, „*kraštas, kur lietūs lyja*“ ir pan. Lietuvos tapatinimas su gamta būdingas ir 2005 metais Socialinių tyrimų instituto tirtiems studentams, kai buvo rodomas Šarūno Barto filmas „Laisvė“ ir tiriamas Lietuvos kultūrinio identiteto suvokimas. Apibūdindami Lietuvą jie rašė: *„tai nuostabi gamta ir dvasinga istorija*“, „*gražus žemės kampelis*“, o filmas patiko todėl, kad „*akcentuojamos gamtos detalės, garsai (žuvėdrų, jūrų, bangų)*“, „*patiko dėl tylos, natūralių gamtos garsų*“, „*gamta supriešinama su žmogumi – jis niekad nebus toks laisvas ir savarankiškas kaip ji – tai filmo pagrindinė mintis*“.

Gamta mitologizuojama, kai ji tampa kultūros dalimi meno kūriniuose, o per juos – ir žmogaus savastimi. Tirto akademinio jaunimo mėgstamiausių rašytojų kūrinių sąraše vyrauja pavadinimai, susiję su gamta: Salomėjos Nėries „Diemedžiu žydėsiu“, „Akmenėlis turi šaltą širdį“, Vytauto Mačernio „Vizijos“, Jurgos Ivanauskaitės „Ragana ir lietus“ , „Drugelių šokis“ bei „Mėnulio vaikai“, Romualdo Granausko „Gyvenimas po klevu“, Antano Vienuolio „Viešnia iš Šiaurės“, Maironio „Kur lygūs laukai, snaudžia tamsūs miškai“ ir t. t. Tirtas akademinis jaunimas kai kurių rašytojų kūrinius mitologizuoja, nurodo kaip pasakas. Iš mėgstamiausių rašytojų, rašiusių apie gamtą, studentai dažniau nurodo tuos lietuvių literatūros klasikus, kurie žinomi iš mokyklinės programos. Pasirinkimas sietinas ne tik su kūrinių geresniu išmanymu, bet ir emociniu užtaisu, nes šiuolaikinė literatūra dažnai emociškai negali konkuruoti su J. Biliūno, S. Nėries, V. Mačernio teiktais prioritetais. Prancūzų filosofas ir literatūros teoretikas J. F. Lyotardas, kalbėdamas apie kultūros politiką ir meno bei knygų rinką, pastebi tendenciją pateikti tokius kūrinius, kurie pirmiausia būtų susiję su publikos, kuriai jie skiriami, požiūriu į egzistuojančias temas. Antra vertus, siekiama, kad publika atpažintų, apie ką kūriniuose kalbama, suprastų, ką jie žymi.[21] Studentai atpažįsta klasikinių kūrinių gyvenimo idealus, santykį su gamtos pasauliu (pavyzdžiui, J. Biliūno „Kliudžiau“ pateikiamas kaip labiausiai patikusi pasaka, emociškai paveiki, sukelianti gailestį varganam gamtos padarui). Šį kūrinį kaip mėgstamiausią nurodė 4 proc. studentų.

Ne tik gamtos išskirtinumas (pavyzdžiui, fiordai Norvegijoje), bet ir lietinga miškų ir lygumų šalis Lietuva skatina ją sudievinti. Akademinis jaunimas vienu iš labiausiai patinkančių rašytojų nurodo poetą Vytautą Mačernį, kurio kūriniai ypatingi gamtos mitologizavimu. Viktorija Daujotytė Vytautą Mačernį apibūdina taip: „Tikintis įsižiūrėjimo į gamtą prasme. Sąmone ir kūnu jaučiantis gamtos pertekėjimus...“.[22] Poetas pastebi lietuviškos gamtos išskirtinumą, alsavimą: „Negaliu jums pasakyt, kaip man patinka plačios/neaprėpiamos bekraštės pelkės“.[23] Tiriamiesiems didžiausią poveikį daro jo „Vizijos“.[24] Poetines vizijas žadina visa niekuo ypatingu nepasižyminti Šiaurės Lietuvos gamta, kurią mitologizuoja jaunas miręs poetas Vaidotas Spudas, žavėjęsis Apasčios upę juosiančiomis lygumomis: „O melsvos lygumos, o lygumos saulėtos / o jūs beržai, beržai, virš debesų“.[25] Žinodamas apie nepagydomą ligą, poetas siekia ne tik susilieti su gamta, bet ir joje išlikti. „Aš mėlyna jauna pušis / įreskite mane į statomos mokyklos sieną / ir aš prabilsiu jums žmogaus balsu / aš meile žmogiška prabilsiu / nes aš nebūti negaliu…“.[26] Tokie posmai artimi lietuvių mitologinei pasakai „Eglė žalčių Karalienė“.

N. Witoszek, nagrinėdama norvegiškumą, pastebi, kad „tautos kūrimasis neretai apsunkindavo tvirtai įsišaknijusių gamtos temų prisitaikymą prie naujųjų laikų reikalavimų“.[27] Senoji lietuvių religija buvo tiesiogiai susijusi su pagarba gamtai. Jos pėdsakai išliko pasakose, dainose, kultūrinėse nuostatose, siekiuose prisitaikyti prie postmoderno.

Gamtos mitologijos įtaka akivaizdi ir tirtųjų mėgstamiausių, gražiausių pasakų aprašymuose. Beveik pusė studentų akcentavo pasaką „Eglė žalčių karalienė“. Visose Socialinių tyrimų instituto tyrinėtose Lietuvos žmonių grupėse ši pasaka be konkurencijos nurungdavo kitas. Anot Karen Armstrong, „Mitas yra – tam tikra prasme – jau sykį nutikęs, tačiau kartu ir nuolat tebesivystantis įvykis. Šį įvykį derėtų išlaisvinti iš tam tikro laikotarpio apribojimų ir padaryti jį tuo metu gyvenančių žmonių gyvenimo dalimi; kitaip jis taps tik unikaliu, nepakartojamu įvykiu ar net istorine užgaida, kuri iš tikrųjų niekaip negalės paveikti kitų gyvenimo“.[28] „Eglė žalčių karalienė“ kai kuriems tiriamiems studentams yra tapusi jų gyvenimo dalimi, nes jiems tai pirmiausia pasaka apie meilę ir šeimą, turinti įtakos šių dienų gyvenimo realijų suvokimui ir įprasminimui. Jie rašo, kad tai pasaka: „*apie moterį, suklydusią gyvenime. Apie tai, kaip pasirinkimas ir sprendimas gali įtakoti likimą*“, „*kaip dabar, taip ir seniau, moterys yra naivios, o vyrai žalčiai*“, „*apie meilę, kuri buvo pati tyriausia, ir apie Eglę, kuri labai mylėjo*

savo Žilviną“, „*apie šeimos svarbą, meilę*“... Išeivijos tautosakininkė Ada Martinkus, analizavusi šią pasaką, teigia: „kad geriau suprastume, ką lietuvių mitologijoje reiškia dviejų pasaulio struktūrinių elementų sandūra ir tragiški santykiai, susiklostantys tarp šių dviejų karalysčių (Vandens ir Žemės – E. K.) protagonistų, mums atrodo tinkamiausia pasirinkti ne visai tiesioginį kelią ir lietuvių pasaką palyginti su graikų mitu apie Persefonės pagrobimą – jų panašumas išsyk krinta į akis. Lyginimas akivaizdžiai atskleidžia abiejų mitų panašumus (tai visai nenuostabu, nes jie abu priklauso indoeuropiečių mitologijai), bet taip pat ir skirtumus, kurie leis geriau suvokti ir įvertinti lietuviškajai tradicijai būdingų pasaulio mitinių reprezentacijų specifiką ir net originalumą. <…> Mitiniai laikai, kada klostėsi mūsų pasakojime atskleisti įvykiai, yra labai seni – šiaip ar taip, ankstesni už religinę revoliuciją, istoriškai sutampančią su galutinai nustatyta kūnų deginimo pradžia“.[29] Dalis tirtų studentų šią pasaką suvokia kaip lietuvių kultūros ištakas išreiškiantį mitą: tai pasaka „*apie mitines būtybes, parodo senovės lietuvių tautosaką, būtį*“, „*išreiškia mitologinį ryšį su gyvąja* gamta“, „*apie mitinę žmonių meilę gamtai*“ ir pan. Wilhelmas Grimmas (vienas iš garsiųjų brolių Grimmų) manė, kad „Homero istorijos, iš pradžių pasakotos kaip legendos, turinčios istorinį pagrindą (įvykusios konkrečiu laiku ir konkrečioje vietoje), vėliau sklido per pasaulį ir, perduodamos iš šimtmečio į šimtmetį, pakito. Jos tapo liaudies pasakomis su neapibrėžtoje praeityje („seniai, labai seniai“) vykusiais siužetais“.[30] Europos kultūros vertybės kildinamos iš Homero kūrinių. Eglės pagrobimą galima būtų gretinti su gražiosios Helenės pagrobimu. Pietryčių Lietuvoje užrašytos šios pasakos variantuose Eglė – viena iš trijų karaliaus dukterų. Pasak tautosakininkės Margaritos Vymerytės, „tvirtas graikų ryšys su gamta būdingas ir aisčiams, atspindimas vienų per lauro medžio mergelę ir saulės dukrą, o kitų per devyngalvį, žalčių jaunikį ir mergelę…“.[31] Aprašydami pasaką, studentai akcentuoja virtimą medžiais. Apie keturis penktadalius tirtų studentų mano, kad reikia globoti ir saugoti ąžuolą, kirsti negalima, net jeigu jis auga nedideliame kieme. Tik 1 proc. jų mano, kad jį galima būtų nupjauti ir panaudoti interjerui puošti. Prancūzų mokslininkas J. Boudrilardas, kalbėdamas apie šiuolaikines vertybes, ąžuolą įvardija kaip buities respektabilumo simbolį.[32] Šių laikų akademinis jaunimas nėra atitolęs nuo gamtos ir jos mitologijos, pasiekiančios mus kultūros vertybių pavidalais, paveikesniais nei vartotojiškos visuomenės simboliai. Baltiškieji gamtos, ąžuolo įvaizdžiai, tiriamųjų suvokimu, siekia senojo baltų tikėjimo laikus. Pranė Dundulienė pastebėjo, kad „ąžuolas buvo priskirtas lietuvių dievui Perkūnui, galėjusiam pasiversti ereliu. Graikų Pasaulio medyje gyvenąs Dzeusas taip pat kartais vaizduojamas ereliu“.[33] Pasakos „Eglė žalčių karalienė“ herojė Eglė, pavertusi medžiais savo vaikus, kai kurių šios pasakos tyrinėtojų atpažįstama kaip konkretaus kulto dalyvė. Gintaras Beresnevičius, nagrinėdamas šią pasaką, teigė: „Medis ir dievas nėra kažkokie radikaliai išsiskiriantys vaizdiniai, greičiau atvirkščiai. Eglės istorija būtų mitas, pagrindžiantis kultą. Kulto vietas. Dievų reprezentacijas. Tai, kad baltuose būta medžių, kurie savitai centralizavo tam tikras teritorijas (tegu ir vien tik religiškai), nėra kas ypatinga, palyginkime medžių ir dievų religinių centrų koreliaciją keltuose“.[34] Pasak G. Beresnevičiaus, paralelės tarp semitų ir prūsų kulto vietų bei apeigų akivaizdžios: ir vieni, ir kiti bendrauja su Dievu per ąžuolą ar su juo. Apibūdindami, kokį Dievą tiki ar netiki, studentai išsakė ir savo požiūrį į krikščioniškojo Dievo sampratą: 13 proc. save įvardijo netikinčiais, o 9 proc. paminėjo palankumą gamtos mitologijoms ar likimo sampratas: tiki „*gamtos jėga*“, „*gamta*“, „*senosios baltų religijos dievais*“, „*mano Dievas vardo neturi*“, „*nematomą, bet jaučiamą*“ ir pan. Poezijos, prozos kūriniais, pasakomis / mitais gamtos mitologijos turi įtaką ne tik jaunimo kultūros nuostatoms, bet kompensuoja ir tautinės saviraiškos nepriteklių.

Išvados

Straipsnyje akademinio jaunimo religingumas tyrinėtas dviem lygmenimis. Pirmasis – bažnytinio religingumo lygmuo, kuris gali būti įvardijamas kaip išorinis ar matomas religingumas. Antrasis – pasklidusio religingumo, kuris gali būti įvardijamas kaip vidinis, nematomas ar individualus religingumas, lygmuo.

2008–2009 mokslo metų Socialinių tyrimų instituto Lietuvos akademinio jaunimo tyrimas atskleidė, kad pusei išsimokslinimo siekiančių jaunų žmonių būdingas įvairaus intensyvumo bažnytinis religingumas. Pasklidusio religingumo pavidalai įvairūs: dažniausias tikėjimas Likimu, asmeniniu savo Dievu, įžymių sporto ar meno žmonių sudievinimas. Vyrauja krikščioniškas religingumas, kurio tendencijos atitinka visų Lietuvos gyventojų religingumo pobūdį. Akademinio jaunimo individualizuotas santykis su bažnytine religija lemia religingumo sklaidą kitose jų gyvenimo srityse, prioritetą teikiant visuomenėje susiformavusiems stereotipams. Poezijos, prozos kūrinių ar pasakų/mitų pavidalu gamtos mitologijos turi įtakos ne tik tiriamųjų kultūrinėms nuostatoms, bet ir jų gyvenimo suvokimui bei pasirinkimams.

NUORODOS:

1. ŽILIUKAITĖ, R. Religingumas. Iš: *Europa ir mes*. Vilnius, 2001, p. 117.
2. LIUTIKAS, D. *Piligrimystė. Vertybių ir tapatumo išraiškos kelionėse.* Vilnius, 2009, p. 92.
3. BERESNEVIČIUS, G. Tikri ir netikri mitai. Iš: *Ne apie tai mano dūzgelė. Eseistika ir publicistika*. Vilnius, 2003, p. 271.
4. CIPRIANI, R. Religion as Diffusion of Values. Diffused Religion in the Context of a Dominant Religious Institution: The Italian Case. Iš: *The Blackwell Companion to Sociology of Religion*. Qxford: Blackwell Publishing, 2003, p. 294.
5. BECKFORD, J.A. Social Movements as Fre-floating Religious Phenomena. Iš: *The Blackwell Companion to Sociology of Religion.* Qxford: Blackwell Publishing, 2003, p. 232.
6. BERESNEVIČIUS, G. Tikri ir netikri mitai. Iš: *Ne apie tai mano dūzgelė. Eseistika ir publicistika.* Vilnius, 2003, p. 271.
7. WITOSZEK, N. *Norvegai: gamtos mitologijos*. Vilnius, 2006, p. 42.
8. BERESNEVIČIUS, G. *Trumpas lietuvių ir prūsų religijos žodynas*. Vilnius, 2001, p. 37.
9. PUHVEL, J. *Lyginamoji mitologija*. Vilnius, 2001, p. 2.
10. RAMONAS, A. *Doktrina apie Dievą Trejybę*. Klaipėda, 2008, p. 28.
11. CIPRIANI, R. Religion as Diffusion of Values. Diffused Religion in the Context of a Dominant Religious Institution: The Italian Case“. Iš: *The Blackwell Companion to Sociology of Religion*. Qxford: Blackwell Publishing, 2003, p. 293.
12. KUZNECOVIENĖ, J. Lietuvių tautinė tapatybė: uždarumo ir atvirumo dėmenys. Iš: *Filosofija. Sociologija,* 2007, t. 18, Nr. 2, p. 4.
13. KRUKAUSKIENĖ, E. Religinių nuostatų pobūdis Rytų Lietuvoje. Iš: *Rytų Lietuva: visuomenės ir socialinių grupių raiška bei sąveika.* Vilnius, 2002, p. 295.
14. RAMONAS, A. *Doktrina apie Dievą Trejybę*. Klaipėda, 2008, p. 9.
15. ARMSTRONG. *Trumpa mito istorija*. Vilnius, 2007, p. 154.
16. RAMONAS, A. *Doktrina apie Dievą Trejybę*. Klaipėda, 2008, p. 203.
17. WEBER, M. *Religijos sociologija*. Vilnius, 2000, p. 86.
18. DULSKIS, R. Ekumeninės tiesos paieškos ir Kristaus Bažnyčios tapatybė, mokslo darbai. Iš: *Religija ir kultūra,* 2007, t. 4, p. 58.
19. ŽILIUKAITĖ, R. Religingumas. Iš: *Europa ir mes*. Vilnius, 2001, p. 133.
20. MASLAUSKAITĖ A., NAVICKAS, A. Katalikai pokomunistinėje erdvėje: sociologiniai eskizai. Iš: *Prizmė*, 2000, Nr. 1–2, p. 80.
21. LYOTARD, J. F. Atsakymas į klausimą: Ką reiškia postmodernas? Iš: *Post/modernizmas.* Sud. A. Žukauskaitė. Kaunas, 2006, p. 17.
22. DAUJOTYTĖ, V. *Karalių gėlė iš Žemaitijos pelkių*. Vilnius, 2006, p.160.
23. „Songs of Myself“, XIII.
24. DAUJOTYTĖ, V. *Karalių gėlė iš Žemaitijos pelkių*. Vilnius, 2006, p. 162.
25. SPUDAS, V. *Susitikt tave norėčiau vėlei*. Vilnius, 2006, p. 20.
26. Ten pat, p. 16.
27. WITOSZEK, N. *Norvegai. Gamtos mitologijos*. Vilnius, 2006, p. 12.
28. ARMSTRONG, K. *Trumpa mito istorija*. Vilnius, 2007, p.130–131.
29. MARTINKUS, A. Eglė žalčių karalienė: viena lietuvių pasaka. Sud. Leonardas Sauka. Iš: *Eglė žalčių karalienė. IV tomas. Tyrinėjimai, kitos žinios*. Vilnius, 2008. p. 272–274.
30. MANGUEL, A. *Homero Iliada ir Odisėja*. Vilnius, 2008, p. 99.
31. VYMERYTĖ, M. Žaltys jaunikis. Sud. Leonardas Sauka. Iš: *Eglė žalčių karalienė. IV tomas. Tyrinėjimai, kitos žinios*. Vilnius, 2008, p. 424.
32. BOUDLRILLARD, J. The system of object. London, 2005, p. 38–39.
33. DUNDULIENĖ, P. *Medžiai lietuvių tikėjimuose*. Vilnius, 2008, p. 32.
34. BERESNEVIČIUS, G. *Eglė žalčių karalienė ir lietuvių teogoninis mitas.* Vilnius, 2003, p. 99–100.

Attitudes of the contemporary academic youth in Lithuania: religiosity, mythologies of nature

Eugenija KRUKAUSKIENĖ

This article focuses on academic youth's religious experiences and is looking at it in relation to predominant religious attitudes in contemporary Lithuanian society. The article is based on the research carried out by the Department of Stratification of the Institute for Social Research in 2008-2009. Religious denominations in Lithuania often signify recognition of general principles and rituals. Religiosity and church attendance is part of every second university student's life style. It is observed that the university students share predominant Christian attitudes and keep an individual standpoint to the object of faith. Individual religiosity of academic youth is expressed by diffused religion. That is, they ignore the church and its principles and centre their prayers round individual people. Religious experiences of academic youth include individual intentions and their perceptions of their environment. It is not limited by conceptions of religion. Mythologies of nature (pagan beliefs) are also a part of religiosity of academic youth.

Keywords: *religiosity, mythologies of nature, academic youth.*

Lietuvos socialinių tyrimų centras, Saltoniškių g. 58, LT–08105 Vilnius, el.paštas ekrukaus@takas.lt

Gauta 2010-11-11, įteikta spaudai 2011-12-12

Etninė kultūra mokykloje: tarp tradicijos ir modernumo

Inija TRINKŪNIENĖ

Neabejojama etnine kultūra kaip tautos prigimtine tradicija ir būties pagrindu, tačiau nuolatos kyla klausimų, ar etninės kultūros tradicija, kurta senovėje, gali būti suprantama ir suvokiama šiandien, kaip ją padaryti aktualią ir perteikti šiuolaikiniam žmogui? Kas padeda, kas trukdo efektyviai etninės tradicijos sklaidai ir raiškai? Ankstesniuose straipsniuose („Liaudies kultūra“, 2010, Nr.4, Nr.6) aptarti bendrieji etninės kultūros funkcionavimo švietimo sistemoje ypatumai (atskiros/integruotos pamokos, neformalus ugdymas). Šiame straipsnyje, remdamiesi mokytojų apklausos ir interviu, atliktų 2009–2010 metais, tyrimu, paliesime metodinius etninės kultūros ugdymo mokyklose ypatumus, atkreipdami dėmesį į praktikos ir teorijos, tradicijos ir modernizacijos santykį ir veiksnius, darančius įtaką moksleivių nuostatoms etninės kultūros atžvilgiu.

Prasminiai žodžiai: etninė kultūra, tradicija, modernizacija, autentifikacija, etnokultūrinis ugdymas.

Etninės kultūros apibrėžimuose akcentuojant tradiciją, etninė kultūra suprantama kaip kadaise, senais, neatmenamais laikais protėvių sukurta ir puoselėta kultūros visuma. Kaip akmenėlis, skalaujamas jūros, įgauna apvalias – tobulas formas, taip ir etninės kultūros formos, amžių nugludintos, pasiekia mus kaip kultūros šedevrai. Tokiu būdu senumas, tradiciškumas, palyginti su modernumu, įgauna vertės ir amžinumo. Kita vertus, dinamiškas šiuolaikinio gyvenimo ritmas diktuoja visai kitokius elgesio, mąstymo ir emocinės raiškos būdus. Tai skatina klausti – kaip šiuolaikinis žmogus, jaunuolis turėtų žvelgti į tąsias tobulas formas, kokiu žvilgsniu ir kaip atrasti vertybes? Kaip jam galima būtų padėti?

Įprastą mokyklą ir mokomąją aplinką regime nuasmenintą, modernizuotą, globalizuotą ir standartizuotą. Tokioje erdvėje atotrūkis nuo tradicinės aplinkos yra dar didesnis. O tradicija reiškia nepertraukiamumą, tęstinumą. Jei ji nutrūkusi, ar galime ir kaip galime ją tęsti? Kaip tokioje nuetnintoje, nuasmenintoje, nužmogintoje aplinkoje uždėrės etninės kultūros derlius? Kokie yra tiesūs keliai ir kokių klystkelių reikėtų vengti norint, kad pasėta etninės kultūros sėkla sudygtų? Tą siekėme išsiaiškinti, apklausdami etninės kultūros mokymo patirties turinčius pedagogus.[1]

Etnokultūrinis ugdymas: teorijos ir praktikos dermė

Etnokultūrinis ugdymas – sudėtingas dalykas, nes objektas sudėtingas. 1999 m. priimtame Lietuvos Respublikos Etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatyme sakoma: *Etninė kultūra – visos tautos (etnoso) sukurta, iš kartos į kartą perduodama ir nuolat atnaujinama kultūros vertybių visuma, padedanti išlaikyti tautinį tapatumą bei savimonę ir etnografinių regionų savitumą.*[2]

Taigi etninė kultūra – ir materialūs (pastatai, aplinka, darbo įrankiai, net kraštovaizdis ir pan.), ir nematerialūs dalykai – savita gyvensena, papročiai, apeigos. Negana to, visi išvardyti materialūs ir dvasiniai dalykai įvairuoja priklausomai nuo regionų ir konkrečios vietovės specifikos. Etnokultūrinis ugdymas turėtų apimti tą platų dvasinių ir materialių vertybių spektrą ir įvairovę.

Taigi jau paties mokomojo dalyko sudėtingumas turėtų nulemti ir jo įsavinimui reikalingų priemonių gausą bei įvairovę. Iš tyrimo metu gautų duomenų aiškėja, kad mokytojai ekspertai pasisako už ištisinį, nepertraukiamą etninės kultūros mokymą visose ugdymo pakopose, siejant jį su neformaliu ugdymu – šventėmis, būreliais, ansambliais.[3] Taigi siekiama, kad etninės kultūros ugdymas apimtų kuo platesnius ir įvairesnius švietimo laukus, kad etninė kultūra pasiektų ugdytinius nuo pat pirmųjų jų žingsnių ugdymo įstaigoje.

Iš šiuolaikinių švietimo raidos tendencijų ir naujausių edukologinių tyrimų matyti, kad pasisakoma už kuo didesnį mokomojo dalyko siejimą su praktika. I. Čepienė, apžvelgdama nepriklausomybės etninės kultūros švietimo ir ugdymo sistemoje patirtį, konstatuoja, kad „*Naujosios kartos vertybinių orientacijų ugdymas glaudžiai siejasi su svarbiausiu etninės kultūros ugdymo tikslu – tradicinių vertybių įsavinimu. To siekiama ne tik per dorinių normų, estetinės kultūros pažinimą, bet ir per praktinį jų taikymą“.*[4]

Tačiau, švietimo sistemoje dominuojant integraciniam etninės kultūros dėstymo modeliui, mokytojų pasiruošimo ir kompetencijų nepakanka sėkmingai etninės kultūros sklaidai. Vyrauja nuostata, kad dėstomo dalyko išmokimas savaime lemia pozityvų požiūrį į tą dalyką. Labiau pabrėžiamas pažinimas, dažnai neįvertinant emocinio ir veiklos arba elgesio aspektų. Rečiau akcentuojamas vertybinis-

emocinis momentas, pritaikymas šiuolaikiniam gyvenimui, o etninė kultūra dažniausiai apibūdinama kaip vertybė savaime, pamirštant, kad kiekviena karta ir aplinka skiriasi ir kad etninė kultūra turi būti permąstoma kiekvienos kartos atsižvelgiant į vyraujančius poreikius.

Nesant platesnių teorinių ir praktinių etninės kultūros sklaidos mokyklose modelių, apibendrinančių pedagoginio darbo patirtį, labai svarbus tampa praktikų – mokytojų, dirbančių su vaikais, veiklos ir patirties apibendrinimas.

Jau iš straipsnio, kuriame buvo analizuojama neformalaus etnokultūrinio ugdymo praktika, matyti, kad neformalioji etnokultūrinė veikla ir ugdymas turi pozityvų poveikį ugdytiniams.[5] Tačiau publikacija neaprėpė visos tyrimo medžiagos, iš kurios atsiskleidė ne tik etninės kultūros ugdymo ir raiškos pobūdis bei poveikis, bet ir metodiniai ypatumai.

Etnokultūros mokytojams-ekspertams buvo pateikti klausimai, liečiantys įvairius etninės kultūros ugdymo aspektus. Apklausos rezultatai atskleidė praktikos svarbą. Mokytojų klausėme: *Ar tikslinga organizuoti etninės kultūros praktinę sklaidą mokyklose?* Visi be išimties į šį klausimą atsakė, kad etninės kultūros praktinė sklaida mokyklose yra būtina. Praktikos vaidmenį patvirtina ir atsakymai į klausimą apie etnokultūros dėstymo metodus. Štai, atsakydami į klausimą „*Kokius dėstymo metodus galėtumėte parekomenduoti kitiems etninės kultūros mokytojams, kad patrauktų jaunimą, moksleivius?“,* beveik visi mokytojai pabrėžė praktikos reikšmę etnokultūriniam ugdymui (žr. 1 lent.).

1 lent. Pagrindiniai etninės kultūros sėkmingo ugdymo metodai

Mokymo metodai	
Sieti su praktika, taikyti aktyvius mokymo metodus	22
Turėti tinkamą kvalifikaciją	10
Pateikti moderniai, šiuolaikiškai, aktualiai	6
Pateikti sistemingai, pastoviai	2

Mokytojų pasisakymuose įžvelgėme svarbių metodinių nuorodų, kurias aptarsime ir apibendrinsime.

Dažniausiai mokytojai praktiką sieja su aktyvumu, ugdymui pasitelkdami kuo įvairesnius bendravimo su prigimtine kultūra būdus:

Rekomenduoju aktyviuosius dėstymo metodus: mokinius įtraukti į kultūrinį tautos gyvenimą, pratinti stebėti gamtą, jos formas, skatinti dalyvauti kalendorinių, tautinių švenčių apeigose, nagrinėti savo vietovės papročius, tradicijas, skatinti lankyti seniausias apylinkės sodybas, kapines, muziejus, raginti kurti etnokultūrinius kampelius, rengti susitikimus su liaudies meistrais (A. R. 38 m.).

Aktyvius, susietus su gyva tautos istorija (D. D. 38 m.).

Kuo daugiau šokių ir žaidimų, vakaronių, pažintinių ekskursijų. (U. L. 47 m.).

Mokytojai praktinę veiklą rekomenduoja ne tik neformaliam ugdymui, bet ir etninės kultūros pamokoms:

Penkios minutės teorijos, keturiasdešimt – praktinės veiklos. Daugiau įvairios praktinės veiklos. Jokių kontrolinių! (žinau ir tokios praktikos) (B. R. 44 m.).

Praktikos svarbą patvirtina ir atsakymai į kitus klausimus. Mokytojų prašėme pasidalyti savo darbo patirtimi pateikdami klausimą: „*Kas moksleivius patraukia etninėje kultūroje?“* Iš gautų atsakymų matyti, kad labiausiai moksleivius patraukia ta veikla, kuomet jie folklorą gali pritaikyti praktiškai:

Moksleivius etninėje kultūroje patraukia tie dalykai, kuriuos jie gali taikyti savo gyvenime. Tai – dainos, šokiai, kalendorinės šventės, papročiai, mitologija. Galimybę pradiniam praktiniam taikymui turi sudaryti pačių mokytojų organizuojama veikla. Tuomet moksleivis įgauna įgūdžių, kuriuos gali pritaikyti savo gyvenime. Atstumia negyvai pateikiamos etninės kultūros formos, pavyzdžiui, kai Rasos šventė švenčiama scenoje (R. V. 50 m.).

Praktinė veikla: dainavimas, vakaronės, kūrybinės stovyklos, kalendorinės šventės. Kiek prisimenu iš savo darbo, pirmiausia patraukia praktinė veikla – muzikavimas, šokiai, dalyvavimas šventėse, Užgavėnių vaikštynėse, etnodarbelių darymas. Dabar mano pačios duktė (pradinukė) su entuziazmu prisimena savo etninės kultūros mokytojos organizuotas Kaziuko muges mokykloje. (K. G. 44 m.).

Tradicijų ir papročių panaudojimas praktikoje. Rateliai, žaidimai, dainos. (G. R. 42 m.)

Folkloro ansamblio veikla, ekspedicijos tautosakai rinkti, edukacinės pamokos muziejuose, kalendorinių švenčių šventimas ir savoje mokykloje, ir kaime, ir išvykose (A. P. 50 m.).

Folkloras – tai tik dalis etninės kultūros. Jį stengiuosi panaudoti renginiams, spektakliams. Tuomet jis ir tinka, ir patinka. Folkloras turi būti funkcionalus, turi turėti paskirtį. Jei mokysim advento dainos šiaip sau – nebus noro jos mokytis. Jei ruošim vakaronę ir dainą mokysim vakaronei – jos bus mokomasi entuziastingai (L. L. 41 m.).

Ekspertai siūlo vengti teoretizavimo, kuomet etninė kultūra yra pateikiama tik teoriškai, nederinant pamokų su praktine veikla. Jie pabrėžė, kad, jei etninės kultūros teorija neturi praktinio pritaikymo, tai toks mokymas yra neveiksnus arba net atstumiantis. Mokytojų klausėme: „*Kas moksleivius atstumia nuo etninės kultūros?“* Štai mokytojų nuomonės:

Vaikus atstumia teorijos užsirašinėjimas, referatų rašymas, todėl stengiuosi tai daryti kiek įmanoma rečiau (A. R. 38 m.).

Saulės palydėjimas Romuvos stovykloje.

Sausas teoretizavimas (P. R. 49 m.).

Nuobodžios paskaitų tipo pamokos, nepatrauklus dėstymas, atsainus šeimos, draugų požiūris (D. D. 38 m.).

Jeigu jie verčiami mokytis neįdomių dalykų arba klausytis nuobodžių pamokų... (K. G. 44 m.).

Nepatinka klausyti pasakojimų apie lietuvių buitį, kaip ką sėjo ir kada pjovė. Niūrios, liūdnos dainos, pasakojimai apie senąją buitį, paskaitos. Šie dalykai turėtų būti naudojami saikingai ir tik patys svarbiausi (S. A. 30 m.).

Kalbant apie etninės kultūros raišką ir jos mokymo/ugdymo būdus bei priemones tarsi suprantama, kad ugdymo terpė turėtų atitikti tas sąlygas, kuriomis gyvavo etninė kultūra, arba maksimaliai būtų priartinta prie gyvenamojo laikotarpio sąlygų. Todėl svarbu pažymėti, kad etninė kultūra visais laikais buvo pirmiausia praktinė kultūra. Etninės kultūros teorinis pagrindimas ir interpretacija yra naujųjų laikų reiškinys. Bet net ir dabar teorija turėtų būti pagalbiniu instrumentu, paaiškinančiu ir pagrindžiančiu etninės kultūros praktiką. Todėl, svarstant etninės kultūros ugdymo formas mokykloje, mokytojų nuomone, praktika turėtų būti privaloma. Iš rekomenduojamų veiklų matyti, kad praktiką mokytojai supranta labai plačiai. Praktikos vaidmens akcentavimas atskleidžia vieną labai svarbų dalyką – kad mokytojai suvokia etninės kultūros vaidmenį šiuolaikiniame gyvenime, nes praktika visuomet reiškia mokomojo dalyko siejimą su šiandiena, šiuolaikinio gyvenimo aplinkybėmis.

Tradicija ir modernizacija

Jau pats faktas, kad etninės kultūros reikia mokyti, rodo, jog atotrūkis nuo tradicijos yra didelis. Ir kuomet diskutuojama, kaip, kokiu būdu turi reikštis etninė kultūra, kaip jos reikia mokyti (tokių diskusijų nėra labai daug), pirmiausia reikia įsisąmoninti, kad esame gerokai nuo jos nutolę. Kaip, kokias būdais turėtume suartėti?

Kaip, pavyzdžiui, moksleiviai, gimę ir augę informacinių technologijų amžiuje, turėtų būti supažindinami su tradiciniais amatais?

Filosofai ir kultūrologai nenori priešinti tradicijos ir modernizacijos. Neaukština pernelyg vienos ir nepeikia kitos, o siekia jų dermės ir pozityvios savitarpio sąveikos: *„...įtampa tarp tradicijų ir inovacijų nebūtinai turi išsispręsti vienos ar kitos pusės (ne)naudai, nors gali baigtis ir šitaip.“*[6]

„Suprantu norą tradicinį palikimą kaip nors įterpti į modernizmo ir postmodernizmo paveiktą sąmonę, siekiant iš ten išstumti tariamai svetimas įtakas, kurios neatitinkančios susidarytų romantinių folkloro stereotipų. Tačiau, mano supratimu, to daryti negalima ir nereikia, nes folkloras neturi nuolat su kažkuo konkuruoti. Bet jis turi ir gali daryti įtaką įvairioms kūrybos sritims, kurios yra atviros saviems ir išoriniems poveikiams, kurie buvo visais laikais ir neišvengiamai bus. Ta profesionalaus

meno ir folkloro sąveika yra unikali ir pastovi per dešimtmečius nusidriekusi lietuviškos kūrybos tradicija.“[7]

Apžvelgiant ekspertinio tyrimo duomenis, nagrinėjant etninės kultūros perteikimo ir raiškos ypatumus mokykloje ryškėja dvi kryptys. Jos priešingos, tačiau jose atsiskleidžia esminiai tradicinės kultūros perdavos šiuolaikiniame pasaulyje principai. Kokios tos kryptys? Jas galėtume nusakyti dviem sąvokom – autentifikacija ir modernizacija.

Autentifikacija – tai noras etninę kultūrą perteikti kuo tiksliau, siekiant ir turinio, ir formos vienovės. Taip pat tai siekimas priartėti prie natūralios etninės kultūros raiškos aplinkos ir gyvavimo sąlygų. Autentifikacija reiškiasi:

- siekimu kuo tiksliau įsavinti vietos tradiciją;
- naudoti tradicines raiškos formas;
- artėjimu prie natūralios folkloro gyvavimo terpės, folkloro bendruomenių – būrelių, ansamblių, etninės kultūros klubų kūrimu;
- tradicinių švenčių šventimu natūralioje tradicinėje aplinkoje;
- etnografinėmis ekspedicijomis, bendravimu su kaimo žmonėmis;
- išvykomis į muziejus.

Modernizacija – tradicinės kultūros artinimas prie šiuolaikinės kultūros raiškos terpės, taikant inovacijas, keičiant ir pritaikant šių dienų poreikiams. Pagrindiniai požymiai:

- tradicijos pateikimas šiuolaikinės kultūros terpėje, netradicinėse erdvėse ir netradicinėmis sąlygomis;
- tradicijos kaita, inovacijos, pavyzdžiui, įvedant šiuolaikinius ritmus;
- tradicijos keitimas muzikuojant netradiciniais instrumentais;
- naudojant modernias mokymo formas.

Išvardyti dviejų etninės kultūros perdavos formų požymiai yra tik formalus išskyrimas ir bendrosios etninės kultūros raiškos lauko apibendrinimas. Jis parodo laikmečio iššūkius ir poreikį į juos atsakyti. Tuos poreikius atspindi mokytojų-ekspertų pasisakymai. Štai, paklausę, *„Kokius dėstymo metodus galėtumėte parekomenduoti kitiems etninės kultūros mokytojams, kad patrauktų jaunimą, moksleivius?“,* regime siekimą perteikti etninę kultūrą kuo labiau orientuojantis į tradiciją:

Folkloro būrelio (ansamblio) veiklą ir koncertus tiek mokykloje, tiek išvykose, ekspedicijų organizavimą (kad bendrautų su kaimo žmonėmis), savo giminės genealoginio medžio sukūrimą (kad labiau bendrautų su savo artimaisiais – seneliais, proseneliais ir kt.), aiškinti savo baltiškos kilmės unikalumą ir savitumą (P. A. 50 m.).

O štai šiame pasisakyme pabrėžiamas modernizacijos/inovacijų vaidmuo:

Svarbiausia etninę kultūrą pateikti šiuolaikiškai, kartais naudoju modernius instrumentus, kad jaunimas lengviau įsisavintų dainas. Vėliau pateikiu dainas su tradiciniais instrumentais arba visai be jų. Pradžioje svarbu vaikus pripratinti prie liaudies kūrybos. Svarbu daug veiksmo, dainavimo, muzikavimo, netgi kūrybos. Reiktų vengti paskaitų, pasakojimų: kas buvo, kaip gyveno ar darė, seniai seniai ir panašiai (S. A. 30 m.).

Etninės kultūros išsaugojimas ir jos plėtra mokykloje atliepia bendrąsias etninės kultūros raiškos šiuolaikiniame pasaulyje tendencijas – siekimą išlikti išlaikant tradicines raiškos formas ir turinį arba taikytis prie besikeičiančių sąlygų ir keistis. Viena kryptis – tiksliai atkartoti folklorą, papročius ir gyvenimo būdą, kita – keistis, prisitaikyti, aktualizuotis, pritaikyti dabarties poreikiams. Šios tendencijos ryškios ir mokyklos aplinkoje.

Štai Honko įvardija kultūrą kaip elementų sistemą, kuri formuojasi, kuomet individai ar socialinės grupės atrenka, interpretuoja ir internalizuoja tradiciją.[8]

Tradicija nusakoma kaip medžiaga arba nesusistemintas kultūros elementų rinkinys, kuris gali būti prieinamas vienai ar kitai socialinei grupei tam tikru metu ir esant tam tikroms aplinkybėms. Ir kultūra, ir tradicija suvokiama kaip elementų rinkinys, kratinys, nekreipiamas dėmesys į juos siejančius momentus. Tai visišai patenkintų postmoderno visuomenės požiūrį, kurios kultūrai būdingas tam tikras chaotiškumas, nebėra stiliaus grynumo reikalavimų, kuomet ir vaidmenys, ir tapatumai įgauna dinaminį metmenį ir pagreitį – nėra pastovūs, nuolat kinta. Toks teorinis pagrindimas paaiškintų priešpriešos tarp tradicijos ir inovacijų nykimą ir tai, kad inovacijos nebūtinai reiškia etninės kultūros esmės atsisakymą. Pasitelksime pavyzdį iš mokytojų-ekspertų apklausos. Štai Rudens lygiadienio šventė švenčiama aukojant simbolinius ožius, tačiau išlaikoma senoji šventės prasmė:

Rudens lygiadienis: išmokome pasidalyti darbais (vieni kala karkasą, kiti iš šiaudų gamina ožį, visos klasės rengia savo simbolinius (šiaudinius) aukojimo ožius, su kuriais kartu sudegina visas klasės negeroves ir bėdas). Vakare rengiame ugnies fiestą, susirenka į Lygiadienio šventę kaimo bendruomenė. Būna smagu (Š. S. 69 m.).

Tas pavyzdys rodo, kad reikėtų skirti senąsias technologijas nuo pasaulėvaizdžio ar pasaulėjautos, kuri nebūtinai susijusi su konkrečiu istoriniu laiku. Ne veltui apie senąjį lietuvių folklorą sakoma, kad tai yra kosminis folkloras arba kosminė, neistorinė pasaulėžiūra. Tai tarsi modelis, kuris galėtų būti kaip siekiamybė arba idealas.

Kaip jau minėta, mokytojai, aptardami praktinę veiklą ir aktyvius mokymo metodus, siekia dėstomą dalyką aktualizuoti moderniomis mokymo formomis:

Jorė Punske. *Nuotraukos iš Inijos Trinkūnienės archyvo.*

Svarbu pateikti etninę kultūrą moderniai, šiuolaikiškai. Vėliau, prisijaukinus vaikus, galima ir apie rimtus dalykus kalbėti, ir rimtas dainas dainuoti. Vaikai netgi patys reikalauja rimtesnių dainų (S. A. 23 m.).

Rinkti jaunimui aktualias temas, lyginti šių ir anų laikų tradicijas (K. G. 44 m.).

Tai būtų netradicinė veikla, mokymo ir mokymosi naujovės, daug technologinės veiklos, mokinių kūrybą matyti, pristatyti platesniam ratui, nedėstyti vien tik teorijos, naudoti įdomias ir patrauklias žinių ir gebėjimo tikrinimo formas (įskaitas, miniegzaminus) (Š. S. 69 m.).

Tradicijos išlaikymo problemiškumą atskleidžia ir mokytojų atsakymai į klausimą „*Koks folkloras moksleiviams labiausiai patinka? Kas patinka labiausiai? Kas nepatinka?*“

Iš mokytojų atsakymų matyti, kad dauguma moksleiviams patinkančio folkloro yra susiję su šiuolaikiniais, moderniais, laikmečio dvasią atitinkančiais bruožais. Mokytojai pažymi, kad moksleiviams patinka modifikuotas, ritmiškas, linksmas, grojamas moderniais instrumentais folkloras. Mokytojai pabrėžia, kad moksleiviams labiau patinka netradicinis folkloras, perteiktas jiems suprantama kalba:

Moksleiviams priimtinesnis „netradicinis“ folkloras – kai išgirsta liaudies dainas, pateikiamas jiems suprantama kalba, jie jas mieliau priima. Davus paklausyti archyvinių ar tradicinių folkloro ansamblių įrašų, o paskui netradiciškai perteikiamų liaudies dainų ir paklausus, kas labiau patiko, visi atsako, jog tas „netradicinis“ pateikimas. Kodėl? „Taip gražiau skamba“,– atsako jie (M. J. 25 m.).

Kaip jau minėjau, moksleiviams labiausiai patinka muzikinis folkloras. Ypač mėgsta dainuoti liaudies dainas, pritardami sintezatoriumi ir parinkdami įvairiausių šokių ritmus. Nepatinka „sausos“ teorijos pamokos. Pvz.: kalbam apie liaudies instrumentus, o pamatyti, paliesti, pabandyti jais pagroti negalim, nes neturim (A. R. 38 m.).

Labiausiai patinka liaudies šokiai, nes gali kartu muzikuoti, modernizuotas folkloras. Nepatinka autentika. Kad patiktų autentika – reikia pradėti dirbti jau pradinėse klasėse (K. Č. 46 m.).

Patiktų, manau, sušiuolaikintas. Bet mano asmeninės nuostatos prieštarauja jo populiarinimui mūsų ansamblyje (B. R. 44 m.).

Mokytojai-ekspertai pastebi ir tai, kad moksleiviai nevienodai vertina, nevienodai reaguoja į skirtingas folkloro rūšis. Iš pokalbio aiškėja, kad jiems labiausiai patinka gyvas, aktyvus, linksmas folkloras. O tai taip pat būdingiau šiuolaikinei, o ne tradicinei muzikai:

Mažiausiai patinka tai, kas lėta, ramu, žodžiu, tai, kas seniausia ir vertingiausia, bet tai natūralu, juk jie – XXI amžiaus vaikai. Labiausiai patinka, kas greita, ekspresyvu, nauja, aktyvu (L. J. 39 m.).

Patinka judrus, linksmas, kokybiškas. Patinka šokiai, žaidimai, muzikavimas. Mažiau patinka liūdnesnės dainos, tačiau negaliu pasakyti, kad visai nepatinka, tai priklauso nuo situacijos, skambėjimo kokybės (B. R. 44 m.).

Įdomu, kad moksleivius traukia ir archajiškos folkloro formos. Jose, ypač sutartinėse, jie atranda šiuolaikinį muzikinį skonį atitinkančių bruožų:

Labiausiai patinka senasis folkloras, nesunkios sutartinės, kalendorinės dainos, senieji instrumentai dūdmaišis, dambrelis, būgnai (S.A. 30 m.).

Norėdami geriau atskleisti etninės kultūros ugdymo ypatumus, ypač tradiciškumo ir modernizacijos santykį, aiškinomės mokytojų-ekspertų požiūrį į folkloro modernizacijos galimybes. Jų klausėme: „*Kaip vertinate folkloro pateikimą moderniomis priemonėmis?“* Iš atsakymų matyti, kad visi apklausti mokytojai (išskyrus vieną) folkloro pateikimą moderniomis priemonėmis iš esmės vertina teigiamai. Pusė jų vertina teigiamai neabejodami, kiti – su tam tikromis išlygomis. Kaip mokytojai aiškina, kokiais argumentais grindžia savo požiūrį? Štai keletas tipiškų pasisakymų:

Teigiamai. Svarbu pačiam gerai išmanyti tradicinę muziką ir įdomiai ją modernizuoti. Bet negalima tik modernizuoti, didžioji dalis turi būti tradicinė (S. A. 30 m.).

Folkloras moderniomis priemonėmis lengviau sudomina mokinius, kurie mažiau domisi ar visai nesidomi folkloru (G. R. 42 m.).

Puikiai. Vaikams labai įdomu, pavyzdžiui, paklausyti liaudies dainą, atliekamą Veronikos Povilionienės, o paskui – „Kitavos“ (A. R. 38 m.).

Jeigu tai yra skoninga, nenutolę nuo tradicinio supratimo, puiki aranžuotė – tuomet vertinu puikiai (S. J. 28 m.).

Teigiamai, tik visur reikia išmanymo. Ir žiūrint, kokios tos priemonės – sintezatorius viską „užmuša“ (K. G. 44 m.).

Vertinu gerai, jei tai labai nenutolę nuo autentiškumo (K. G. 57 m.).

Apibendrinus visus mokytojų pasisakymus, ryškėja kelios metodinės nuorodos, kuriomis, mokytojų nuomone, reikėtų remtis perteikiant tradicinį paveldą, mokant moksleivius etninės kultūros.

- Eiliškumas: pirma – modernu, po to – tradiciška (taikoma tuo atveju, jei moksleiviai visai nėra susidūrę su liaudies muzika).
- Sugretinimas: palyginti tą pačią dainą, dainuojamą tradiciškai ir modernizuotai.
- Dermė ir saikas: išlaikyti pagarbų modernaus ir tradicinio folkloro santykį, kuris turi būti tradicinės kultūros naudai.

Pateikę klausimą „*Kaip vertinate ansamblius, atliekančius modernizuotą liaudies muziką?“,* gavome atsakymus, kurie papildo ir paaiškina aukščiau išdėstytas nuomones.

Labiau vertinami tie ansambliai, kurie nenutolsta „*nuo tikrosios dermės*“ (S. E. 59 m.).

Modernizacija modernizacijai nelygu. Toks prisilietimas prie liaudies muzikos ir liks tik paviršutiniu prisilietimu, jei nebus siekiama pažinti gilesnių, autentiškų dalykų. Apskritai reikia būti gerai susipažinus su tradicijomis, liaudies muzika, kad galėtum modernizuoti (M. J. 25 m.).

Pagrindinė sąlyga – geras tradicinės muzikos išmanymas ir profesionalumas:

Jeigu tai atliekama profesionaliai, neiškraipant liaudies dainos ar sutartinės melodijos, ritmo ir kt., gali būti ir toks ansamblis (man patinka Rugiaveidės atliekamos dainos, kartais ir Veronika padaro gražių bendrų projektų su modernios muzikos atlikėjais) (P. A. 50 m.).

Prasčiau vertinami ansambliai, kurie paviršutiniškai interpretuoja folklorą.

Dauguma ansamblių, kurie modernizuoja folklorą, dainuoja ir tradicinę muziką. Kai kurie ansambliai „nusimodernizuoja“ iki stilizuotų kapelų ir taip atstumia klausytoją.

Vėlgi pabrėžiama dermės, arba santykio, problema, baiminamasi, kad naujovės ir modernybės neužgožtų tradicinės kultūros:

Kartais tai įdomu. Bet neturėtu imti dominuoti (B. R. 44 m.).

Iš vienos pusės teigiamai, – jaunimą lengviau patraukti, tačiau ar modernios priemonės nepakenks autentiškumui. Visada geriau gyva muzika (D. D. 38 m.).

Kai kurie mokytojai vienodai lygiai vertina ir tradicinio, ir modernizuoto folkloro perspektyvas:

Medis negali gyvuoti be šaknų, kamieno, šakų, lapų, žiedų. Modernizuota liaudies muzika yra vaisiai, kurie nukrito ant žemės ir ima dygti. Galime ir privalome grožėtis Stelmužės ąžuolu, bet neužmirškime ir neiškirskime ir šiandienos ąžuolynų (S. A. 53 m.).

Apibendrinkime: etninės kultūros mokytojai nėra „fundamentalistai“, kurie laikosi tradicijos ir vertina tradicinės kultūros kaitos ir sklaidos reiškinius neatsižvelgdami į laiko ir aplinkybių pokyčius. Atvirkščiai, jie suvokia šiuolaikinio pasaulio ir šiuolaikinės muzikinės stilistikos teikiamas galimybes ir siekia tai panaudoti tam, kad priartintų jaunimą prie tradicinės kultūros. Mokytojų-ekspertų tyrimas, analizuojant etninės kultūros pateikimo, perteikimo, mokymo ir

sklaidos tendencijas, parodė, kad vyrauja pomodernistinis požiūris – t. y., nepriešinant ir nepabrėžiant tradicinių ir modernių dalykų priešpriešos, o atvirkščiai – greta vienas kito vyksta du procesai – autentiškumo, kuo glaudesnio sąlyčio su tradicine kultūra siekis ir noras sušiuolaikinti tradiciją, išlaikant ir perteikiant jos esmę.

Veiksniai, darantys įtaką moksleivių požiūriui į etninę kultūrą

Ugdant moksleivius, supažindinant juos su etnokultūrinės tradicijos ypatumais ir, pagaliau, formuojant teigiamas nuostatas tos kultūros atžvilgiu, reikia žinoti ugdymo sąlygas ir veiksnius, kurie turi ar gali turėti įtakos ugdymo procesui. Etninės kultūros mokytojų ekspertinis tyrimas tai ir padėjo atskleisti.

Štai pagrindiniai veiksniai, darantys įtaką moksleivių etnokultūrinio ugdymo sėkmei:

* praktikos arba tiesioginio emocinio santykio su etnokultūrine tradicija lygmuo;
* etninės kultūros pažinimo lygmuo ir apimtis;
* visuomenės/aplinkos nuostatos etninės kultūros atžvilgiu;
* motyvacinė sistema mokykloje;
* subjektyvūs veiksniai – mokytojo asmenybė.

Išvardytų veiksnių nelaikytume visaapimančiais ir galutiniais. Ir išvardyti jie ne pagal svarbumą ugdymo procese. Tiesiog jie išryškėjo nagrinėjant visą tyrimo medžiagą.

Praktikos arba emocinio santykio su etnine kultūra svarbą jau nagrinėjome, todėl išsamiau aptarsime kitus veiksnius, daugiau ar mažiau veikiančius moksleivių požiūrį į etninę kultūrą.

Moksleivių požiūriui į etninę kultūrą ir, suprantama, paties etnokultūrinio ugdymo sėkmei ir kokybei įtakos turi tai, kiek jie supažindinti su tradicija, ar turi ir kiek turi praktinių ir teorinių žinių ir įgūdžių. Štai, atsakydamas į klausimą „*Koks folkloras moksleiviams labiausiai patinka? Kas patinka labiausiai? Kas nepatinka?“*, mokytojas pažymi:

Nepatinka, jei nežino, nepažįsta, o kai susipažįsta – labai patinka sutartinės – ir giedamos, ir instrumentinės, patinka šokti liaudies šokius – ypač berniukams, liaudiški pasakojimai, įvairūs nutikimai (noriai pasakoja tarmiškai, jei nebemoka, tai mokosi tarmės) (P. A. 50 m.).

Taigi susipažinimas ir išmokimas keičia išankstines neigiamas nuostatas folkloro ir etninės kultūros atžvilgiu. Čia vertėtų prisiminti ir pakartoti ankstesnio sociologinio tyrimo išvadas, kurios sako, kad *ten, kur yra veikli etnokultūrinė bendruomenė (etnokultūros būrelis, ansamblis ar vyksta kitokia etnokultūrinė veikla), daugiau moksleivių yra nusiteikę aktyviai etnokultūrinei veiklai, tradicinės kultūros akceptacijai ir internalizacijai.*[9]

Kitas svarbus dalykas, kurį pastebi beveik visi apklausti pedagogai, – tai prastas etninės kultūros įvaizdis, negatyvi visuomenės (ypač žiniasklaidos) nuostata etninės kultūros atžvilgiu. Tai savo ruožtu formuoja ir neigiamas moksleivių nuostatas etninės kultūros atžvilgiu. Aplinkos (šeimos, žiniasklaidos, draugų) nuomonė lemia moksleivių požiūrį į etninę kultūrą. Mokytojų klausėme: „*Kas moksleivius atstumia nuo etninės kultūros?“* Dauguma ekspertų pažymėjo neigiamą visuomenės nuostatą etninės kultūros atžvilgiu:

Įsivaizdavimas, kad tai yra atgyvena. „Nu mes jau šitų babos dainų tai nedainuosim,“ – sako vienos Šiaulių mokyklos mokiniai, kai muzikos mokytoja uždeda paklausyti liaudies dainų įrašus ir sako, jog dabar mokinsimės šitą dainą (M. J. 25 m.).

Visų pirma atstumia įsivaizdavimas, kad etninė kultūra yra labai sena, neįdomi, nepopuliari, svetima, tolima ir net kvailoka. Žinoma, siekiant suteikti elementarų etnokultūros žinių pagrindą, negalima viso proceso paversti sausu mokslu (L. J. 39 m.).

Nusistovėjusi nuomonė, kad visa tai yra atgyventa, mums nebereikalinga, senolių išminties nepaisymas, degraduojančios šeimos nuomonė (P. A. 50 m.).

Dalyvaujančiųjų nepalaiko didžioji dauguma visuomenės. Neigiamą įtaką daro žiniasklaida, ypač televizija. Iš Lietuvos televizijos sklindantys mūsų tautinę kultūrą niekinantys pasisakymai jokiu būdu nesuteikia jiems stiprybės (B. R. 44 m.).

TV humoristinėse laidose rodomi nevykėliai, nevykėlės ar kitokie kvailiai, „pasipuošę“ „tautiniais kostiumais“, atviras tyčiojimasis iš mūsų kaimo ir jo žmonių, turint potekstėje mintį, kad miesto gyventojai „protingesni“ už gyvenančius kaime bendrataučius (V. V. 32 m.).

Taigi mokytojai atkreipia ypatingą dėmesį į visuomenės nuomonės ir ypač žiniasklaidos svarbą formuojant moksleivių nuostatas etninės kultūros atžvilgiu.

Su bendru visuomenės požiūriu į etninę kultūrą susijęs ir pačios mokyklos bendruomenės požiūris. Todėl mokytojai daug dėmesio skiria mokyklos aplinkai ir pabrėžia jos reikšmę bei įtaką etnokultūriniam ugdymui. Respondentai pažymėjo, kad moksleivių požiūris į etninę kultūrą labai priklauso nuo motyvuojančios sistemos mokyklose. Motyvuojančia sistema yra įvardijamas nepertraukiamas, ištisinis, sistemingas etnokultūrinis ugdymas. Jis ir formuoja teigiamas arba neigiamas moksleivių nuostatas etninės kultūros atžvilgiu.

Mūsų mokykloje nėra sistemos, motyvuojančios etnokultūrinei veiklai 8–12 klasėse. Šiose klasėse nėra nei

pasirenkamojo etninės kultūros dalyko, nei neformalaus ugdymo sistemos, todėl jau 7–8 klasėse moksleiviai nejaučia jokios domėjimosi etnine kultūra perspektyvos, kas mokytojų darbą daro beprasmį (S. A. 53 m.).

Savo ruožtu ten, kur ta motyvuojanti sistema egzistuoja, gaunami pozityvūs rezultatai:

Mūsų mokykloje tai reti atvejai. Aktyviais etnokultūros mėgėjais tampa ne visi, bet, esant reikalui, gali prisikalbinti beveik kiekvieną mūsų mokyklos mokinį tapti etnokultūrinio renginio dalyviu (Š. S. 69 m.).

Manau, atstūmimas galimas tik tada, kai nėra sistemingo ugdymo, šiuolaikiško požiūrio į tautos kultūrą, pozityvaus derinimo su vertybėmis, tarp jų ir su krikščioniškomis, nesistengiama sudominti ir pan. Jei mokykloje bus tik vienas būrelis, bus tik vienas žmogus, jaučiantis didelę pagarbą tautos kultūrai, sunku bus įžiebti vaikų meilę etninei kultūrai. Suteikę pagrindus pradinio ugdymo etape, šiame vaikų amžiaus tarpsnyje, kuomet vaikas ypač imlus, viskuo domisi, atkartoja, džiaugiasi, nesigėdija šokti, žaisti, dainuoti, galėtume tikėtis, kad ir vėlesniame amžiuje jis neatstums tautos kultūros (K. G. 57 m.).

Vien tik dėstymo metodais mokinių nepatrauksime. Būtina iškovoti sistemingą etninės kultūros ugdymą, įvedant privalomas pamokas, o tada jau susėdę ir gerąja patirtimi pasidalysime (K. G. 57 m.).

Vertindami etninės kultūros mokymo efektą, poveikį moksleivio asmenybei ir bendram požiūriui į etninę kultūrą, mokytojai ne sykį pabrėžė mokytojo asmenybės reikšmę mokymo/ugdymo procese. Tai atsispindi ir ugdymo proceso poveikio moksleivių nuostatoms etninės kultūros atžvilgiu vertinimuose. Atsakydami į klausimus apie etninės kultūros dėstymo poveikį moksleivių požiūriui į etninę kultūrą mokytojai pabrėžia subjektyvių veiksnių reikšmę ugdymo procesui:

Taip, turi. Daug kas priklauso nuo mokytojo, kaip jis dėsto, kaip sugeba patraukti, prikaustyti dėmesį. Jei mokytojas tampa autoritetu ir draugu, tuomet vaikai priima ir jį, ir jo dėstomą dalyką (M. J. 25 m.).

Tai priklauso nuo to, kas ir kaip ją dėsto. Jei dėstantysis tiki tuo, ką daro, ir daro tai profesionaliai – tai veikia teigiamai, jei ne – atvirkščiai (B. R. 44 m.).

Be abejo, didelis. Jei mokytojas pats turi didelę kompetenciją, didelę meilę tautos kultūrai, jei visa bendruomenė dega šia idėja, tai pagarba tautos kultūrai tikrai bus įžiebta vaikuose ir net tėvuose (K. G. 57 m.).

Savo, neįspraustą į rėmus. Mokytojas turi degti pats, o metodiką sugalvoti (S. E. 59 m.).

Mokytojo asmenybės ir asmeninio angažuotumo svarba pabrėžiama atsakymuose apie etninės kultūros pateikimo mokykloje būdus ir formas. Štai į klausimą „*Koks folkloras moksleiviams labiausiai patinka? Kas patinka labiausiai? Kas nepatinka?“* pateikiamas toks atsakymas: „*Gali patikti visoks, esmė – pateikimas* (S. E. 59 m.).

Siekdami nustatyti veiksnius, darančius įtaką etnokultūrinio ugdymo efektyvumui, mokytojų prašėme pasidalyti savo darbo patirtimi pateikdami klausimą: *„Kas moksleivius patraukia etninėje kultūroje?“*

Apklausti ekspertai ir čia pažymėjo, kad etninės kultūros patrauklumas labai priklauso nuo mokytojo asmenybės, jo profesinių pajėgumų ir kompetencijos:

Svarbiausia – mokytojo kompetencija, dalyko išmanymas ir sugebėjimas jį pateikti patraukliai bei sudominti mokinius, charizma, puikūs komunikaciniai gebėjimai, pedagogo atsidavimas mokiniams ir meilė šiam dalykui. Pradžioje svarbu parinkti tokį repertuarą, kuris mokiniams būtų nesunkus, lengvai suprantamas, o vėliau galima sunkinti. Labai svarbu su mokiniais bendrauti neformalioje aplinkoje (organizuoti stovyklas, žygius, iškylas, taip užmezgant geresnius santykius ne pamokų metu ir tobulinant bendravimą) (S. J. 28 m.).

Asmenybės. V. Rutkūnas ☺ (K. Č. 46 m.).

Mokytojo asmenybė, daugialypiškumas, gili ir įvairiai pateikiama programa (S. E. 59 m.).

Panašūs atsakymai gauti paklausus „*Kas moksleivius atstumia nuo etninės kultūros?“* Štai keletas būdingų atsakymų:

Pedagogo nekompetencija, nemokėjimas bendrauti, per griežtas būdas, nemeilė vaikams ir etninei kultūrai.

Negebėjimas įrodyti, kodėl tai reikalinga ir negebėjimas uždegti. Šiais laikais kito kelio tikriausiai nėra, nes gyvename antitradicinėje visuomenėje, kurioje visos etninės vertybės sunaikintos. Pradėti nuo nulio – be galo sunku ir sudėtinga. Tai ne mokyklų problema, bet valstybės politikos (S. E. 59 m.).

Iš mokytojų patirties matyti, kad etnokultūrinio ugdymo sėkmę lemia ne vienas veiksnys, o visa jų puokštė – pradedant nuo tiesioginio tradicijos perdavėjo – mokytojo kvalifikacijos ir asmenybės, per praktiką ir pažinimą, padedant mokyklos bendruomenei, ir pozityviai visuomenės nuostatai savosios kultūros atžvilgiu. Pasirinkimas įmanomas tik tuomet, kuomet visuomenėje (ypač tarp jaunimo) yra suformuota teigiama nuostata etninės kultūros atžvilgiu. Daugelis mokytojų mano, kad pagrindinis stabdys etninės kultūros pozityviam suvokimui ir įsavinimui yra neigiama visuomenės reakcija į etninę kultūrą kaip į seną, nemadingą, atsilikusią. Todėl vis dar siekiama įrodyti etninės kultūros svarbą ir reikšmę jaunosios kartos ugdymui.

Išvados

- Sociologinis etninės kultūros mokytojų-ekspertų tyrimas atskleidė metodines nuostatas, kurių rekomenduojama laikytis moksleivių bendrojo lavinimo įstaigose ugdant moksleivius.
- Iš tyrimo duomenų matyti, kad labiausiai moksleivius patraukia praktinė veikla, kuomet jie išmoktus dalykus gali pritaikyti praktiškai. Ekspertai siūlo vengti teoretizavimo, kuomet etninė kultūra yra pateikiama tik teoriškai, nederinant pamokų su praktine veikla.
- Moksleivio požiūris į etninę kultūrą ir etnokultūrinio ugdymo efektyvumas priklauso nuo motyvuojančios sistemos mokykloje. Motyvuojančia sistema yra įvardijamas nepertraukiamas ištisinis etnokultūrinis ugdymas, apimantis visus ugdymo etapus. Tai ir formuoja pozityvias moksleivio nuostatas etninės kultūros atžvilgiu.
- Etnokultūrinis ugdymas mokykloje neatsiejamas nuo visuomenės ir joje vyraujančių nuostatų etninės kultūros atžvilgiu, kurios ne visuomet palankios, dažnai formuoja jos, kaip atgyvenusios, prastos, įvaizdį.
- Tyrimas atskleidė subjektyvaus faktoriaus – mokytojo asmenybės svarbą etnokultūriniam ugdymui. Etninės kultūros dalykas, apimantis kultūros vertybių visumą, padedančią išlaikyti tautinį tapatumą bei savimonę, reikalauja ne tik profesinio išmanymo, bet ir asmeninio angažuotumo ir atsidavimo.
- Tyrimo medžiaga leido išskirti dvi etninės kultūros perteikimo kryptis – autentifikaciją ir modernizaciją. Autentifikacija susijusi su pastangomis kuo tiksliau perteikti tradiciją, artinant ją prie natūralios raiškos sąlygų – naudojant tradicines raiškos formas, kuriant folkloro bendruomenes, švenčiant senąsias šventes gamtoje ir pan. Modernizacija – tai tradicinės kultūros artinimas prie šiuolaikinės kultūros raiškos terpės inovacijomis, keičiant ir pritaikant šių dienų poreikiams, naudojant šiuolaikinės kultūros raiškos priemones ir stilistiką.

NUORODOS:

1. Tyrimo metodu buvo pasirinktas sociologinis ekspertų tyrimas, pasitelkiant anketinę apklausą ir pusiau standartizuotą interviu. Apklausti įvairiose šalies vietose dirbantys etninės kultūros mokytojai, dabar mokantys moksleivius etninės kultūros arba anksčiau turėję etninės kultūros pamokų.

   Tyrimo atranka rėmėsi keliais parametrais. Siekta, kad atrinkti etninės kultūros mokytojai atstovautų visiems Lietuvos etnografiniams regionams, būtų dirbę ir su kaimo, ir su miesto įvairių klasių moksleiviais, kad imtis atspindėtų įvairaus amžiaus ir pedagoginės patirties grupes. Anketinės apklausos ir interviu būdu buvo apklausti 25 etninės kultūros mokytojai. Respondentų amžius – nuo 25 iki 69 metų. Darbo etninės kultūros srityje patirtis taip pat skirtinga – nuo kelerių iki dvidešimties metų. Visi apklaustieji turi arba turėjo etninės kultūros pamokų, dauguma (21 mokytojas) – vieną arba kelis vaikų folkloro ansamblius. Apklausti mokytojai buvo dirbę ir su miesto, ir su miestelių ir kaimo moksleiviais iš įvairių Lietuvos regionų (Žemaitijos, Aukštaitijos, Dzūkijos, Mažosios Lietuvos, Suvalkijos), mokė etninės kultūros 1–12 klasių mokinius.
2. Lietuvos Respublikos Etninės kultūros valstybinės globos pagrindų įstatymas. Iš: *Valstybės žinios,* 1999 spalio 1 d., Nr. 82.
3. TRINKŪNIENĖ, I. Etninė kultūra mokykloje: mokytojų patirties tyrimas. Iš: *Liaudies kultūra,* 2010, Nr. 4 (133), p. 21–29.
4. ČEPIENĖ, I. *Lietuvių etninė kultūra: raidos įžvalgos*. Vilnius, 2008, p. 294.
5. TRINKŪNIENĖ, I. Etninė kultūra ir neformalus ugdymas: mokytojų patirties tyrimas. Iš: *Liaudies kultūra,* 2010, Nr. 6 (135), p. 46–53
6. KUZMICKAS, B. Tradicijos ir inovacijos: ką įgyjame ir ko netenkame. Iš: *Kultūros barai,* 2011, Nr. 6, p. 2.
7. MARTINAITIS, M. *Laiškai Sabos karalienei.* Vilnius, 2002, p. 63.
8. HONKO, L. *Tradition and Cultural Identity*. Turku, 1988, p. 131.
9. TRINKŪNIENĖ, I. Etninės kultūros išlikimo strategija šiuolaikinėse bendruomenėse. *Filosofija. Sociologija,* 2007, T.18, Nr. 4, p. 17.

Ethnic Culture at School: Tradition and Modernity

Inija TRINKŪNIENĖ

Sociological teacher-expert research in ethnic culture identified some trends to be followed by ethnic culture teachers at secondary schools.

The research suggests that students are mostly drawn by practical tasks providing them with skills they can use later. The experts advise against strictly theoretical classes which fail to bring theory and practice together.

Students' attitudes to ethnic culture and the efficiency of ethnic culture teaching depend on the motivation system provided by the school. Continuous ethno-cultural development provided at every stage of secondary education which is said to create positive attitudes among students towards ethnic culture.

Ethno-cultural movement is intertwined with dominant attitudes towards ethnic culture in the society, which are often counter productive because they foster a negative image of the ethnic culture and rather see it as out of date and second rate.

The research also suggests that an important role is played by the subjective factor, namely the personality of the teacher. Teaching ethnic culture the subject that embraces the entirety of cultural values and helps sustain the national identity as well as national self-awareness naturally requires not only professional sophistication, but personal engagement and dedication, too.

The research revealed two effective ways of teaching ethnic culture: authentification and modernisation. Authentification is associated with passing on the authentic tradition and bringing it closer to its natural conditions, that is, using traditional forms of expression, creating folklore communities, celebrating traditional festivals in natural environments, etc. Modernisation is associated with bringing ethnic culture closer to contemporary culture by innovations, adapting it to contemporary needs and using contemporary form of expression as well as contemporary stylistics.

Lietuvos socialinių tyrimų centras, Saltoniškių g. 58, Vilnius, LT-08105, el. p. inija@romuva.lt

Gauta 2011-09-29, įteikta spaudai 2011-12-12

Zanavykų tekstilės tradicijos

Asta VENSKIENĖ

NĖNIENĖ, Inga. Zanavykų tekstilės tradicijos. XIX a. – XXI a. pradžia. Kaunas: Technologija, 2010, 432 p. Tiražas – 450 egz.

Knygynuose pasirodė dar viena solidi dr. Ingos Nėnienės monografija. Joje išsamiai pristatomas Zanavykų krašto tekstilės paveldas, audimo tradicijų ypatumai, atskleidžiamas žmonių požiūris į audimo amatą ir rankų darbo audinius. Dažniausiai kaip bendras suvalkiečių (sūduvių) palikimas zanavykų ir kapsų materialusis ir dvasinis paveldas nagrinėjami kartu. Šioje monografijoje zanavykų tekstilės tradicija išskiriama iš bendro suvalkiečių (sūduvių) etnografinės grupės konteksto ir analizuojama kaip atskiras kultūrinis ir ekonominis reiškinys. Parodomi lokalios geografinės teritorijos audimo ypatumai, vietinė zanavykiška tradicija bei jos santykis su suvalkiečių (sūduvių) etnografinės srities ir visos Lietuvos audimo tradicijų raida. Solidžios apimties monografijoje analizuojama audinių žaliavų, audimo technologijų, estetinio skonio, simbolinių prasmių raida bei kultūrinių, ūkinių, ekonominių pokyčių įtaka audinių naudojimo ir audimo tradicijai XIX a. – XXI a. pradžioje.

Tokių plačių chronologinių ribų medžiaga nagrinėjama pasitelkus gausius ir labai įvairiapusius šaltinius bei literatūrą. Rašydama apie laikotarpį iki XX a. antrosios pusės, autorė daugiausia rėmėsi skelbtais ir neskelbtais archyviniais duomenimis, įvairiuose Lietuvos muziejuose sukauptais zanavykų tekstilės pavyzdžiais. Muziejinę medžiagą ji analizuoja chronologiniu, kiekybiniu, kokybiniu aspektais. Pristatomos zanavykų tekstilės kaupimo muziejuose aplinkybės, eksponatų pasiskirstymas pagal laikotarpius bei saugomų tekstilės pavyzdžių kiekis Lietuvos muziejuose. Besidomintiems zanavykų krašto tekstile bus ypač naudingi detalūs duomenys apie Lietuvos muziejuose saugomus zanavykų drabužius, audinius.

XX a. antrosios pusės – XXI a. pradžios zanavykų audimo tradicijų analizė paremta tyrinėtojos etnografinių lauko tyrimų metu surinktais naujais duomenimis. Etnologė fiksavo ne tik zanavykų pasakojimus, požiūrius, bet dokumentavo ir jų turimus namų darbo tekstilės gaminius, fotonuotraukose įamžino audinių panaudojimą buitiniuose interjeruose, proginėje, šventinėje, sakralioje aplinkoje. Taigi monografijoje išanalizuota ne tik muziejuose saugoma zanavykų tekstilė, bet ir žmonių namuose turimi tekstilės pavyzdžiai, kurie vargu ar pateks į muziejų fondus. Todėl ši knyga visų pirma reikšminga tuo, kad joje užfiksuotas ir tokiu būdu išsaugotas XX a. antrosios pusės – XXI a. pradžios zanavykų tekstilės paveldas.

Verpėja Albina Kreivaitienė iš Palubių k., Griškabūdžio s. 2005.

Monografiją sudaro trys platūs skyriai: „Audimo tradicijos“, „Audinių raštai“ ir „Zanavykų tekstilė: etnokultūrinio tapatumo raiška ir ieškojimai“. Audimo tradicijos apžvelgiamos pradedant žaliavomis, iš kurių buvo audžiami namų gamybos audiniai. Autorė aprašė pluošto, jo apdirbimo raidą. Žaliavos bei jų apdirbimo kaita nagrinėjama ekonominių, ūkinių krašto raidos procesų kontekste. Daug dėmesio skiriama linų ir vilnų apdirbimo, verpalų paruošimo, jų dažymo procesui. Aprašomi linų pluošto apdorojimo, verpimo įnagiai, audimo staklės ir jų užtaisymas, pasiruošimas audimui. Audinio užmetimo, pasiruošimo audimui procesas aprašytas taip išsamiai, tarsi skaitytum audimo vadovą, kurį gerai perpratus galėtumei sėsti į stakles ir pradėti austi.

Audėja Elena Pečiulienė iš Kluoniškių k., Zapyškio s. 2005.

Nors atliktų lauko tyrimų metu respondentai tvirtino, kad „audė kiekvienuose namuose“, tačiau akivaizdu, kad audėjų gebėjimai ir meistriškumo lygis buvo nevienodas. Autorė pastebėjo, kad paprastuosius audimus – dvinyčius, keturnyčius – mokėdavo austi beveik visos kaimo moterys, o sudėtingesnius – raštuotuosius – išmanydavo tik kelios. Pastarosios dažnai mokydavo kitas audėjas, kaip reikia užtaisyti audimo stakles, suverti siūlus į nytis ir pan., tokiu būdu tarp bendruomenės narių buvo dalijamasi patirtimi. Autorė fiksavo ir naujai atsiradusius audimo žinių įgijimo būdus. XX a. pirmojoje pusėje šalia tradicinio žinių perdavimo iš kartos į kartą, dalijimosi patirtimi giminės, kaimo bendruomenės rate, atsirado ir institucinis mokymas. Austi buvo išmokstama arba audimo įgūdžiai tobulinami mokyklose ar specialiuose kursuose. Šis procesas buvo susijęs su siekiu gaivinti, skatinti namudinius amatus ir turėjo reikšmės išlaikant audimo tradicijos ilgaamžiškumą.

Rašydama apie zanavykų krašto audėjas ir audėjus, I. Nėnienė siekė, kad prisiminimai apie tuos žmones išliktų kraštiečių atmintyje. Monografijoje pateikiamos pavardės audėjų, kurios 1910 ir 1911 m. pristatė savo darbus Lietuvių dailės parodoms Vilniuje, bei XX a. 2-ojoje pusėje – XXI a. pradžioje audusių audėjų pavardės, kurias autorei pavyko užfiksuoti lauko tyrimų metu. Taip pat mėginama keisti populiarioje ir mokslinėje literatūroje paplitusią nuostatą, kad Lietuvoje su namų tekstile susijusius darbus dirbo išskirtinai moterys. Monografijoje atkreipiamas dėmesys, kad vyrai taip pat verpė bei audė audeklus, juostas arba padėdavo moterims prie audimo. Nusistovėjusi nuomonė, kad tai „moteriški“ darbai, vertė juos to plačiai neviešinti.

Tradiciškai buvo audžiama dažniausiai žiemą, ankstyvą pavasarį bei griežtai paisoma šventinės darbo drausmės. Sovietiniu laikotarpiu, pasikeitus žmonių gyvenimo ir darbo sąlygoms, audimui dažnai nebelikdavo laiko. Austi žmonės galėjo tik laisvu nuo tiesioginio darbo metu, laisvalaikio sąskaita. Autorė pastebėjo, kad dažnai austa savaitgaliais, šventinėmis dienomis, vakarais ar naktimis. Taigi audimo laikas tapo nereglamentuotas, kartu nunyko ir su audimu bei laiko dimensijomis susiję tikėjimai, draudimai.

Tyrinėtoja, remdamasi pateikėjų patirtimi, išskiria tris pagrindinius audimo XX a. tikslus, kuriuos norėčiau vadinti priežastimis. Jos iš dalies yra tarpusavyje persipynusios bei skirtingais XX a. laikotarpiais buvo nevienodai svarbios. Poreikis aprengti šeimą ir apsirūpinti buitine namų tekstile buvo svarbiausia audimo priežastis apytikriai iki XX a. pirmosios pusės. Vėliau, buityje įsigalint pramoninei tekstilei, vis rečiau austa namų ūkio

reikmėms, neliko būtinybės austi kiekviename namų ūkyje. Tačiau žmonėms buvo ir tebėra svarbu, kad tam tikromis progomis naudojami audiniai būtų austi rankomis. Taigi kai kurioms audėjoms audimas tapo profesija, pragyvenimo šaltiniu. Žinoma, visais laikais buvo audėjų, kuriems audimas teikė malonumą, tenkino jų meninius, kūrybinius polinkius, tačiau ryškiausiai tai atsiskleidė XX a. antrojoje pusėje, kai kūryba ir saviraiška dažnai tapdavo pagrindine audimo priežastimi. Buvo audžiama nesiekiant ekonominių tikslų, tiesiog savo malonumui. Tyrinėtoja ne tik nustatė audimo priežastis, motyvaciją, bet ir parodė, kaip ji keitėsi kintant žmonių gyvensenai, ekonominėms sąlygoms, ūkio pobūdžiui, estetinėms nuostatoms, etnokultūrinėms aspiracijoms.

Audiniai žmones lydėjo (ir tebelydi) visą gyvenimą, nuo gimimo iki mirties. Vienoki audiniai skirti žmogui šiame pasaulyje sutikti, kitokie – iš jo palydėti. Jie naudojami kasdienėje buityje ir per šventes, tiek linksmomis, tiek liūdnomis progomis. Šventiniai iškilmingi ar gedulingi interjero audiniai atlieka ne tik praktinę, estetinę, bet ir simbolinę funkcijas. Analizuodama tekstilę kasdieniame bei šventiniame gyvenime ir ritualuose, I. Nėnienė pastebėjo, kad kasdienis ir šventinis interjerai visų pirma skyrėsi audinių kokybe, jų puošnumu. Kai kurie audiniai buvo naudojami tik šventiniu laikotarpiu ar atėjus garbingam svečiui. Monografijoje aptariami namų gamybos audiniai tradiciniuose ir šiandieniniuose interjeruose, parodoma jų istorinė kaita, audinių formos, paskirties, prasmės transformacijos. Audinių paskirties kaita akivaizdžiausiai atsiskleidžia per nebenaudojamų aprangos dalių pritaikymą interjero puošybai. Pastebimos naujos, ypač išryškėjančios XX a. antrojoje pusėje simbolinės tradicinių interjero audinių vertės. Jie naudojami kaip pagarbos praeičiai, šeimos nariams ženklai bei etniniai simboliai. Tačiau iš autorės lauko tyrimų matyti, kad XXI a. namų darbo tekstilė interjeruose jau retai benaudojama. Ji dažniau sutinkama tik kaimo vietovėse gyvenančių vyresnės kartos žmonių namuose.

Iki šių dienų rankų darbo audiniai zanavykams tebėra svarbūs šeimos papročiuose, per vestuves, laidotuves, įsimintinų datų ir progų metu. Monografijoje išsamiau nagrinėjama tekstilės reikšmė, jos paskirtis, panaudojimo būdai XX a. antrosios pusės – XXI a. pradžios vestuvių ir laidotuvių papročiuose. Vieni audiniai nunyksta, juos keičia kiti, visiškai nauji ar tik naujai interpretuoti, bet namų darbo tekstilė tebėra dovanojama, naudojama apeiginiuose kontekstuose, jiems suteikiamos simbolinės prasmės.

Monografijoje analizuojama ne tik buitiniuose, bet ir sakraliuose interjeruose naudota rankų darbo tekstilė. Autorė aptarė bažnyčiose naudotus įvairius užtiesalus – calūnus, kilimus, takus, kurie puošė altorius, stalelius, grindis, šarvojimo vietą ir kt. Pastebima, kad spalviniai jų deriniai buvo parenkami pagal apeigų pobūdį bei liturginį kalendorių. Kaip įdomiausius bažnytinės tekstilės pavyzdžius autorė išskyrė juostų kilimus, kurie XIX a. pabaigoje būdavo siuvami iš rinktinių juostų. Šiuo metu bažnyčiose dar yra išlikusių vėlyvesnių, remiantis juostinių kilimų tradicija, austų ir siuvinėtų kilimų, kuriuose naudoti juostų raštai, o jų kompozicija primena susiūtų juostų kilimą. Etnologė konstatavo, kad bažnyčių interjeruose taip pat sparčiai

Žinių pateikėja Zofija Pečkaitienė (dešinėje) ir mokytoja Daiva Palukaitienė. Panovių k., Kudirkos Naumiesčio s. 2006.

mažėja namų darbo tekstilės, tačiau ji vis dar išlieka svarbi religinėse procesijose. Kaip tautiškumo ir tradicijų tąsos simboliai jose naudojamos austos juostos, vėliavos, tautiniai rūbai.

Be gausios etnografinės medžiagos, autorė surinko ir nemažą pluoštą su tekstile, jos gamyba susijusio folkloro – tikėjimų, prietarų, mįslių, posakių, patarlių, priežodžių, dainų ir kt. Tačiau, kaip parodė lauko tyrimai, su audimu susiję tikėjimai ir prietarai XX a. antrojoje pusėje zanavykų krašte jau buvo nunykę, o ir dainuodavo audėjos retai. XXI a. pradžioje žmonių atmintyje išlikusios tik kai kurių dainų nuotrupos.

Aptardama audimo raštų kilmę bei sklaidą, tyrinėtoja pastebėjo, kad audėjos raštais keisdavosi. Jos kartodavo bei savaip perkurdavo senųjų audinių raštus, taip pat kopijuodavo pamatytus kituose namuose arba bažnyčioje. Audėjos pasidarydavo patikusių raštų brėžinius. Monografijoje pateikiami tokių brėžinių pavyzdžiai, paaiškinama jų braižymo ir ženklų sistema. Autorė analizuoja ir akademinių, mokomųjų leidinių, periodinės spaudos, televizijos bei visos žmogų supančios aplinkos įtaką audinių raštų kūrybai. Pastebima, kad XX a. audėjos naudojosi ketvirtajame dešimtmetyje ir vėliau išleistomis knygomis apie audimą, audinius bei jų raštus. Rėmimasis etnografinio, etnologinio, menotyrinio pobūdžio leidiniuose paskelbtais tradicinės tekstilės pavyzdžiais padėjo išlaikyti tęstinumą, tradicinius raštus, o prie naujoviškesnių raštų atsiradimo nemažai prisidėjo sovietmečiu „Dailės“ kombinatui audusios ir jo užsakymu raštus kūrusios audėjos. Knygoje taip pat nagrinėjamos ir žmonių migracijos bei audimo raštų, technikų paplitimo sąsajos. Anot autorės, XX a. antrosios pusės zanavykų tekstilei nemažą įtaką turėjo į šį kraštą gyventi atvykusios dzūkės.

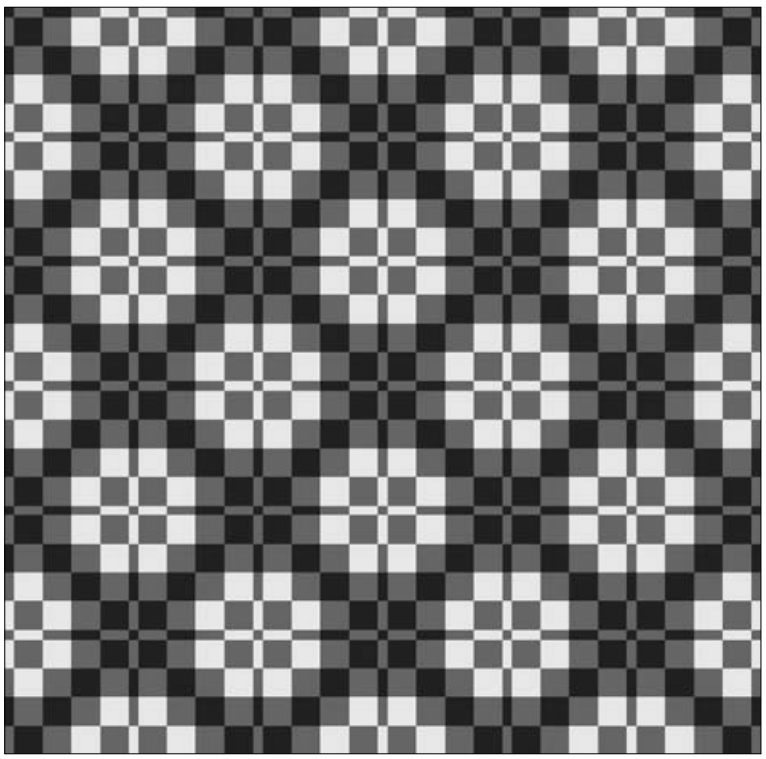
Nagrinėdama audimo raštus ir būdus, etnologė visą namų gamybos tekstilę suskirstė į interjero audinius ir drabužių audinius. Interjero audiniams priskiriamos lovatiesės, bažnytiniai užtiesalai, šarvonės, staltiesės, rankšluosčiai, patalynė, gūnios, dekiai, sienų kilimėliai, takai ir kilimai. Taip pat apžvelgiami sijonams, liemenėms, prijuostėms, skarelėms, užsupalams skirti audiniai ir juostos.

Daug dėmesio skiriama audimo technikai, tuo svariai papildomi iki šiol atlikti etnologiniai audinių tyrimai, kuriuose audiniai technologijos aspektu tyrinėti nepakankamai. Monografijoje pateikiama ne tik profesionalus tyrėjos audimo technikos bei technologijos aiškinimas, bet ir zanavykų krašto audėjų pasakojimai. Taip sugretinant parodomi akivaizdūs kaimo audėjų ir pramoninio audimo technologų bei audimo tyrinėtojų sampratų apie audimo techniką skirtumai. Audėjos, aktyviai dalyvaudamos audimo procese, jį suvokia ne schematiškai, o jusliškai. Audimo būdas apibūdinamas remiantis audžiant atliekamais veiksmais, audinio faktūra ir pan.

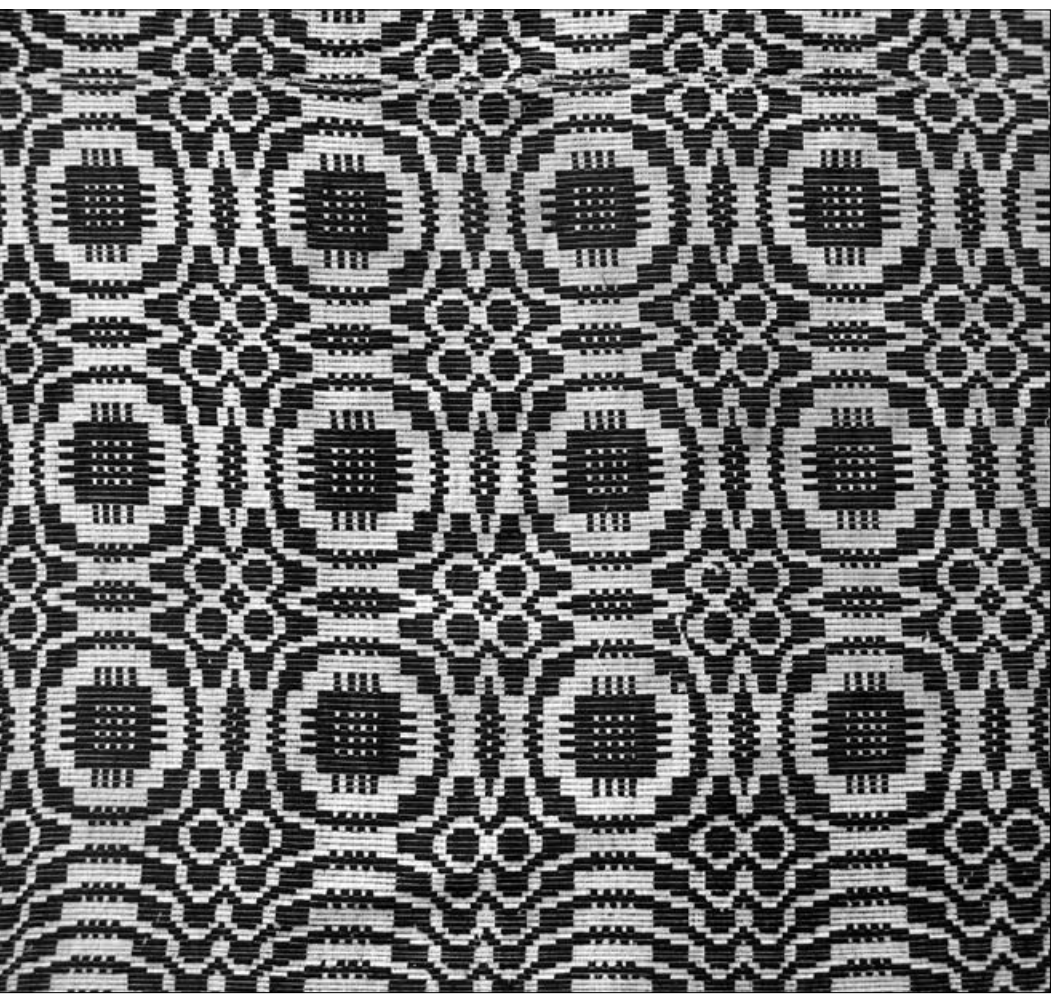
Marija Mercaitienė su savo giminės audinių palikimu. Giedručių k., Šakių r. 2005.

Zanavykų interjero tekstilė pristatoma labai išsamiai. Esant didesniam audinių pavyzdžių kiekiui, autorė atlieka jų audimo būdų, spalvų paplitimo statistinę analizę (pavyzdžiui, lovatiesių, rankšluosčių). Nagrinėjami ne tik būdingiausi, „senoviškiausi“, bet ir mažiau paplitę, vienetiniai individualios kūrybos audinių raštai, taip atskleidžiant konkrečių audėjų kūrybiškumą. Analizuodama interjero tekstilę, autorė parodo audinių žaliavos, formų, spalvų, raštų ir jų kompozicijos istorinę raidą ir kaitą nuo XIX a. iki XXI a. pradžios. Sužinome, kokie ornamentai, spalviniai deriniai zanavykų buvo mėgstamiausi vienu ar kitu laikotarpiu. Nagrinėjamas ir audinių daugiafunkciškumas bei funkcinė kaita. Pastaroji dažniausiai įvyksta audiniui (drabužiui) praradus pirminę funkciją. Manyčiau, kad geriausiai tai

Katpėdėlės keturnyčių *šmikinių* raštuose.

Marcelė Pikžirnienė. Lovatiesės fragmentas. *Šmikinis* raštas. XX a. V–VI dešimtmečiai. *Ingos Nėnienės nuotraukos.*

atskleidžiama aptariant interjero tekstilę – pvz., drabužis tampa po mirusiuoju ar karstu tiesiamu užtiesalu arba sieniniu kilimėliu ir pan. Keičiantis žmonių gyvensenai dalis interjero audinių nunyko, kiti – pakito, buvo pritaikyti prie naujų poreikių, atsirado ir visiškai naujų. Vieni audiniai kito išlaikydami tradicinę formą, raštų kompoziciją ir pan., o kiti pasikeitė iš pagrindų ir galimai tapo naujų tekstilės tradicijų pradininkais.

Anot autorės, kaimo moterys medžiagas drabužiams, ypač kasdienės paskirties, audė iki XX a. vidurio. Kalbėdama apie aprangą, autorė trumpai apžvelgė zanavykams būdingus drabužius ir plačiau apsistojo prie jų audinių analizės. Palyginti su pastarąja, zanavykų dėvėtų drabužių aptarimas atrodo kiek mažiau pavykęs. Kita vertus, autorės tyrimų objektas buvo audiniai, o ne drabužiai. Kaip ir nagrinėjant interjero audinius, pateikiama nuosekli konkretiems drabužiams siūti skirtų audinių raštų, audimo technikų, spalvinių derinių analizė. Labai išsamiai nagrinėjamos juostos. Kadangi zanavykai labiausiai mėgo rinktines juostas, todėl joms ir skiriama daugiausia dėmesio. Analizuodama rinktinių juostų ornamento vietinį supratimą, autorė atkreipė dėmesį į sunkumus, su kuriais tenka susidurti tyrėjui. Respondentų pateikiami motyvų pavadinimai labai įvairuoja, dažnai vienu ir tuo pačiu pavadinimu vadinami keli skirtingi ženklai, be to, pavadinimai yra nestabilūs, jų kaita priklauso nuo individualios pateikėjo sampratos, amžiaus ir kt. Vis dėlto autorei pavyko užfiksuoti nemažai vietinių motyvų pavadinimų, nustatyti jų konstravimo logiką, kuri atspindi zanavykų mąstymo būdą, asociatyvų suvokimą, vaizduotę. Išskiriami bei išsamiai (kiekybiškai ir kokybiškai) analizuojami labiausiai zanavykų pamėgti ornamentų motyvai, pateikiamos jų schemos, todėl kiekvienas skaitytojas gali lengvai identifikuoti aprašomą motyvą ir jo variantus. Tyrinėtoja praplėtė Vytauto Tumėno pateiktą juostų ornamentų tipologiją, papildydama ją naujais, „zanavykiškais“ pavadinimais. Palygindama kapsų ir zanavykų juostose naudotų ženklų paplitimą, autorė pastebėjo lokalinių skirtumų ir išskyrė zanavykų juostose dažniausiai naudotus ženklus. Taip pat nagrinėjama juostų kompozicija,

spalviniai ypatumai. Atkreipiamas dėmesys į jau XX a. pradžioje pradėjusius kisti juostų audimo tikslus bei besikeičiančias jų funkcijas. Juostos pradėtos austi specialiai parodoms, laidotuvėms, vestuvėms, jubiliejinėms šeimos šventėms bei plačiai naudotos buitiniuose ir sakraliuose interjeruose kaip dekoro elementai. Praktinę juostų paskirtį vis labiau keitė simbolinė. Pasikeitęs juostų naudojimas bei atsiradusios naujos techninės galimybės sparčiai keitė ir jų išvaizdą. Juostų žaliavos, išmatavimai, spalvų deriniai, ornamentai ir jų kompozicija ypač pasikeitė XX a. antrojoje pusėje.

2005–2006 m. lauko tyrimų metu I. Nėnienė fiksavo tradicinės tekstilės paveldą zanavykų šeimose. Buvo domimasi, kiek ir kokios rūšies rankų darbo audinių žmonės turi, kokio „senumo“ tie audiniai, kas juos audė ir kodėl jie šeimose išliko, kokia jų šiandieninė reikšmė. Paaiškėjo, kad gana daug respondentų turėjo vienokių ar kitokių rankų darbo audinių. Daugiausia išlikę namų gamybos lovatiesių, staltiesių ir rankšluosčių, o kitų audinių aptikta gerokai mažiau. Paprastai tai pačių respondentų arba jų šeimos narių išausti audiniai. Dabartinė jų paskirtis veikiau simbolinė negu praktinė. Autorė pastebėjo, kad XX – XXI a. pradžioje rankų darbo audiniai vertinami kaip suvenyras, atminimo ir pagarbos šeimai, giminei, istorijai ar tradicijai ženklas. Audimo amatas, tradicinė tekstilė respondentų buvo suvokiami kaip etnokultūrinė vertybė, kurią reikia puoselėti, išsaugoti ir perduoti iš kartos į kartą. Tačiau iš respondentų pasisakymų matyti, kad namų darbo tekstilę jie suvokia kaip praėjusio laikmečio realiją ir silpnai arba visai nesieja su dabarties kultūra: „prisiminimai, kaip žmonės gyveno“, „kad neužmirštų tėvų ir senelių, kaip dirbo“ ir pan. Suprantama, kad nunykus namų darbo tekstilės būtinumui platesniu mastu audimo tradicijos atgaivinti neįmanoma. Siekiant bent iš dalies atgaivinti šią amato rūšį, anot vienos respondentės, „reikia atgaivinti norą“, kitaip tariant, integruoti namų darbo tekstilę į XXI a. kasdienybės ir švenčių realijas, suvokti ją kaip reikšmingą dabarties kultūros elementą. Deja, daugumą lauko tyrimų metu autorės kalbintų audėjų nustojo austi XX a. 7–9 dešimtmečiais, taigi natūrali tekstilės amato raida zanavykų krašte pamažu baigiasi.

Tiek etnografine, tiek lingvistine prasme vertingas autorės pateikiamas etnografinis tekstilės žodynas, kuris atspindi XIX a. antrosios pusės – XXI a. pradžios zanavykų šnektos leksiką. Jis sudarytas naudojantis spausdintais ir archyviniais šaltiniais, autorės atliktų lauko tyrimų duomenimis. Sugretinus šaltinių duomenis, matyti, kokios žinios užfiksuotos ekspedicijoje, kokie žodžiai dar nebuvo patekę į zanavykų šnektos ir lietuvių kalbos žodynus, kokie iki šiol fiksuoti tik kituose regionuose. Žodyną sudaro 546 specifiniai tekstilės terminai, iš kurių 43 iki šiol dar nebuvo publikuoti. Autorei pavyko užfiksuoti ir keletą naujų, tik zanavykų vartojamų terminų, vienas jų – šmikinis. Šiuo terminu vadinamas audimo būdas, kuris kitose Lietuvos vietose žinomas kaip diminis, lomstinis ar pluoštinis. Nagrinėdama pavadinimų kilmės ypatumus, autorė pastebėjo, kad nelietuviškos kilmės žodžiais daugiausia vadintos aprangos dalys, puošybos detalės, kai kurie interjero audiniai. Tačiau norėtųsi gilesnės, išsamesnės terminų kilmės analizės, nes pateiktame žodyne svetimybių tikrai nemažai. Bet greičiausiai autorė šį darbą paliko kalbininkams. Žodyne galime aptikti pluošto apdirbimo, verpimo, siūlų vijimo, audimo įrankių pavadinimus, su audimo procesu susijusius terminus, verpalų, audinių, raštų, aprangos dalių, nėrinių ir kitų puošybos elementų pavadinimus bei jų paaiškinimus.

Monografija gausiai iliustruota. Joje yra 373 brėžiniai, 311 nuotraukų ir kitokios vaizdinės medžiagos – žemėlapių, lentelių, diagramų, paveikslų. Labai vertingas yra gausus XIX – XX a. interjero audinių bei juostų audimo raštų rinkinys, kuris audėjoms suteiks praktinės naudos. Darbą su tekstu palengvina knygos gale pateiktos asmenvardžių, vietovardžių ir teminė tekstilės žodyno rodyklės.

I. Nėnienės monografiją galima pavadinti tam tikru metraščiu, kuriame įamžinama XIX – XXI a. pradžios zanavykų krašto tekstilės istorija. Kol kas tai vienintelė knyga, kurioje taip išsamiai bei visapusiškai pristatoma zanavykų audimo tradicija nuo pat žaliavų paruošimo iki audinio ir jo simbolinio, apeiginio įprasminimo. Manau, kad ši monografija svariai papildo lietuvių tekstilės tyrinėjimus bei yra reikšminga pastanga išsaugoti ir gaivinti zanavykų audimo tradicijas.

PUBLICATIONS

Zanavykai Textile Traditions

Asta Venskienė presents Inga Nėnienė's academic monograph *Zanavykai Textile Traditions of the 19th and the Beginning of the 21st Century.* The monograph analyses the development of textile traditions of a small geographical territory in the Southwest of Lithuania which is attributed to an ethnographic area of Suvalkija. The monograph is distinguished for the abundance of facts, thoroughness as well as a comprehensive analysis of the weaving tradition. The discussion about weaving starts with descriptions of the preparation of raw materials and finishes with textiles, their applications and explanations of their symbolic meanings. A wide range of interior textiles and a set of patterns of woven sashes is reproduced. The monograph significantly enriches the research of Lithuanian textile. It is beneficial to anyone vaguely or thoroughly interested in textiles of the Zanavykai area or those inspired to revitalize its textile traditions.

„SUKLEGŲ“ spiečiai

Juozas ŠORYS

Tokia svaiginanti nepasiduodančiųjų rudens melancholijai nuotaika… Vasara praėjo, cirkas išvažiavo, karuselės ėmė drėgti ir girgždėti, bet rugsėjo galo – „bobų vasaros“ atšvaitai žaidžia įdegusiuose ir darganų dar nenuskalautuose veiduose, antracitu žibančiose akyse, paleistų koserių tonuose… Tuo metu „šiuolaikinį žvilgsnį į folklorą“ ne tik muzikaliajai jaunimėlio kastai, bet ir prijaučiantiems „vidurinėliams“ beigi visai žiliems „pagyvenusiems“ išpažino prieš penketą metų susicukravusios naujosios Kauno „Suklegos“.

Pasak rengėjų interneto puslapio, „šis festivalis – bandymas Lietuvoje po vieno festivalio pastoge aprėpti įvairius muzikinius stilius, projektus, kurių atraminis taškas – etninė kultūra. (…) Renginio dalyvių muzika apibūdinama labai įvairiai: intelektualusis folkloras, postfolkloras, folkdžiazas, modernusis folkloras, „world music“, „new age“. (…) Projektas sumanytas kaip tęstinis tarptautinis festivalis, vykstantis kas metai.“ Iš to paties informacijos šaltinio dar galėjome sužinoti, kad jį organizuoja Kauno etninės veiklos klubas, globoja (kuo ir kiek?) Kauno miesto savivaldybė, o didysis rėmėjas – Kultūros ministerija. Kadangi žinios apie šį ne tik Lietuvos mastu žinomą ir tęstinumą išlaikiusį renginį dėl lėšų stokos per masines informavimo priemones neplatinamos, todėl tikslingesnio jo žinomumo platesnei publikai ir gausesnio visuomeninio rezonanso gali viltis tik naivuoliai, kita vertus, sunku šiais laikais ir tikėtis, kad reklaminių klipų sugundytos į jį plūstelėtų fanų grupuotės. Kaune „Suklegų“ reklama senamiestyje šmėkštelėdavo tik apie jų buveinę – Ryšių istorijos muziejų, bet buvo, be abejo, riboto poveikio – tarsi jaunuoliškus hormoninių audrų spuogus tepliotum briliantine žaluma (zelionka). Atvykėlius domino ir šalia Kauno rotušės įsikūręs muziejus. XVI a. pastatyti du mūriniai svirnai seniau buvo skirti sukrauti eksportuojamiems grūdams, o XIX a. juose veikė arklių pašto stotis, XX a. pradžioje – pirmasis miesto muziejus.

Ryšių istorijos muziejaus salėje muzikuoja „Marga muzika“. Tomo Raginos nuotrauka.

„Lygaudės“ vyrų daina.

Naujoji (ar jau senoji – penktuosius metus toje pat vietoje?) „Suklegų“ erdvė pačioje senamiesčio širdyje sodriai vibravo istorine, kultūrine ir urbanistine apsuptimi. Be rotušės, greta arkivyskupijos katedra, kurija, kunigų seminarija, Perkūno namai, Maironio literatūros muziejus, netoli – Nemuno ir Neries santaka, kurion mediuoti kelią tiesia bruku grįsta Kumelių ir M. Valančiaus gatvės, atsispyrusios nuo „Kauno pilies“ mikriukyno telkinio ir įsidėmėtinai kilnios užeigos nepakartojamu pavadinimu „Upe žemyn“. O jei upe aukštyn, jei aukštyn gegnes, dailidės, anot XX a. pabaigos jaunimo literatūros kumyro ir atsiskyrėlio Džeromo Selindžerio? Ir išties nulipus nuo Kumelių gatvės grindinio akys nežinia kodėl kyla dangop ir – tyčia ar ne? – Kauno katedros vakarinio galo parūdijusių plytų sienoje užtinka medines dureles (angą vėdinti palėpę, langą, stebyklą?), kurios lyg ir teigtų, kad klegėtojų po Saule būna daugel, o va protą ir širdį beigi akis kliudančių meistrų (šiuo atveju – kuo įvairiausių muzikuotojų) – reta.

Nors į festivalį paprastai atbraukiama paklausyti nesuvaržytos, betgi vis tiek giliau tautiškai motyvuotos muzikos be ryškesnių gradacijų, tiesiog į muzikos ir šniokščiančios (arba praėjusios) jaunystės šventę, bet vertinamoji kinivarpa kažkur po momeniu vis tiek mala ir sijoja įspūdžius bei krūpčioja iš pasitenkinimo (arba ne). Drungnumo nerasta, juolab kad ankšta muziejaus salikė beveik išimtinai plazdėjo laisvomis jauniklių garbanomis, šalikais, karščiu tvoskiančiais atlapotais stangriais vyrukų kaklais ir monumentaliomis merginų iškirptėmis, replikomis, saikingu „didžiosios kaimynės“ *matu* ir juoko šuorais… O kiti tūnojo didžiulio, rausvais ir balsvais akmenimis išgrįsto muziejaus kiemo pasieniais ir kalbėjosi/pokštavo/sapaliojo niekus/krizeno/vapėjo, *s gorla* patraukdami vaisvandenių ir patikliai dėbsodami į kiemo viduryje ant specialiai išgrįsto postamentėlio sustingusio karietos važnyčiotojo kaktą. Už jos – gal prietemoje tūnantis ekipažas ir kiti (ne)viešieji ryšiai? Trumpai sakant, seniai nesimačius – beveik privalomas bendravimas (ir gal atskiravimas nuo įgrįsusios minios?), laisvieji buitiškai filosofiški svarstymai, nerišlių murmelių votuliojimas, šėliojimas, laistymasis žodžiais ir totaliai klegęs suklegęs jaunatviškos muzikinės fiestos pojūtis. Laikinųjų namų iliuzija.

„Spiečius“, susispietęs Vilniuje, bet retokai nosytes į viešumą iškišantis ansamblis, nes jo nariai, anot gerai informuotų mamyčių, dirba ar ne 53 darbuose, turėjo būti seno, gero tradicinio folkloro lokomotyvu, duodančiu toną visam ir visokiam įmanomam festivaliui. O jiems kas? Davė! Ir magaryčių dar prie publikos ir sceninės ansamblio sandoros pridėjo – kauniečiai ir „laikinosios sostinės svečiai“ bisuodami drūčiai atkočiojo plaštakas po šešių kadrilio š*triopų*. Juk ne veltui mergikės ir bernaičiai suplukę strikinėjo! O kur dar instrumentinis kapelinis grojimas, bendrai ansambliečių bei keturių merginų atliktos dainos – gyvos ir įtikinamos nuoširdumu, su tiksliais melodiniais pasažais ir ritminiais kirčiais. O trys iš keturių (savaip net trys keturiose!) merginų – sesutės Kriščiūnaitės – buvo ne tik pasirodymo emocinės ir muzikinės pusiausvyros „laikytojos“, bet ir saikingai soluojančios dainų vedėjos bei (Lauksmina) žemaitiškojo ugningojo kadrilio, šokamo dviem porom, „lenciūgėlių“ ir „malūnėlių“ sukėjos (su partneriais).

Po gyvybe trykštančio „Spiečiaus“ ketvirtadienio „Jaunimo atlikėjų vakare“ (beje, įmanoma suprasti ir atvirkščiai – kad kažkokį abstraktų jaunimą atlikėjai „atliko“ ar „padarė“?) nedidukę programą parodė jau gana įmetėję jaunuoliai – sutartinių giedotojų grupė „Kadujo“ ir Raimondas Binkauskas. „Kadujo“ (vadovė

– etnologė Laura Lukenskienė) gyvuoja jau (ar tik?) trejus metus, teigiama, kad „moterys kilusios iš skirtingų etnografinių regionų, atlieka įvairų folklorą, tačiau pastaruoju metu daugiausia dėmesio skiria sutartinėms. Poilsis giedant sutartines repeticijų metu derinamas su audringesniu gyvenimu įvairiuose folkloro renginiuose. Giedojo, regis, raiškiai, dailiai, bet jų pastangos vis dėlto liko antrajame pasirodymo plane, nes po moterų, dėvinčių įvairių krašto regionų vizitines korteles – tautinius kostiumus įsidainavimo į meninį vyksmą (trumpaamžė pasaulio darnos kūrimo pastanga?) įsitraukė gongu ne bombinęs, bet subtiliai grojęs R. Binkauskas. Ir – iškart puikiai! Dermės „sukrito“ saviton vienovėn, dažnukart soluojant būtent vyriškajam *jan* pradui; teko nusistebėti, kiek naujų raiškos subtilumų gebėjo perteikti ir retokas „linijinis“ gongo mušimas, ir įvairūs jo krebždesiai/šiugždesiai/šnarėjimai. O dėl sutartinių giedotojų kilties iš skirtingų ir nutolusių Lietuvos kampų vis kirbėjo abejonė, ar visada dera ir prasminga sulieti vienon giesmėn širdingą aukštaičių lyrizmą su žemaičių kieto charakterio metaliukų gaidelėm, suvalkiečių plačiabalsiu lyg orėn vyrų išėjimu ir agnaus dzūkių gerumo ribėjimu? Juolab kad sutartinių tradicija išliko būtent dabartinių aukštaičių, iš tikrųjų – sėlių, regione, tad, pavyzdžiui, kryžeivių atidaužytam žemaičiui maloniausia ir natūraliausia klausyti kupiškėnių, rokiškėnių, biržiškių, zarasiškių, uteniškių sutartuvininkių. Bet juk dabar visur pirmu smuiku griežia šiuolaikinis miestuosna suvažiavėlių folklorizmas su dauginiais miksais, interpretacijomis, jungtimis ir atskirtimis – pasakys bet kuris prakutęs etnomuzikologas (kurių kursą Muzikos ir teatro akademijoje vis sunkiau besurinkti)! Ir tai bus tikrosios realybės atspindys, bet… Neguldo ant menčių net ir paskutinis neatremiamas tokių šnekučių argumentas, kad sutartinių giedotojų (ir tyrinėtojų) grupė – išties flagmanė „Trys keturiose“ – irgi nevienalytė, miestietiška, sudaryta iš įvairiausios kilmės giedotojų. Taip, bet… Alus juk irgi būna išraugintas ir išvirtas ant ugnies bei supilstytas į taras (arba ansamblius) iš kelių Lietuvos regiono bravorų!

Po to šurmuliavo „Kukumbalis“ iš Merkinės, „jau dešimt metų įgyvendinantis savo vizijas ir regėjimus (…). Būtent etnokultūra ir suformavo pagrindinį „Kukumbalio“ veidą, šalia kurios atsidūrė ir dainuojamoji poezija bei folkloro interpretacijos (…)“. Beje, grupės pavadinimas sietinas su šio krašto Kukumbalio pelke, iš kurios aplinkos ir prigimtinės terpės įvairiais lopais durstomas esą mistinis personažas ir taip pavidalą esą įgaunanti grupė. Ir ką – visai gražiai skeryčiojosi ir muzikavo, žinodami, ką daro ir kam skiria programinį nuoširdumą. Pagrojo beigi padainavo, mokamai šiuolaikindami tradicines dainas. Ypatingai nenustebino, neišsišoko, kiek trūko įvairovės ir profesionalumo, bet „vežė“ folkloro iš pirmų lūpų interpretacijos, priimtini padirbiniai, pasukiojimai ne tik prieš blausias salės šviesas ir publiką, bet ir prieš žymiai monstriškesnius darinius – civilizaciją ir miestus (šiuo atveju, tarkim, *miasto Kowno*).

Neprastai grojo ir grupė iš Zarasų „Mindrauja“. Tai septynių jaunuolių grupė, muzikuojanti tik trejus metus ir mananti, kad prie jos meninio augimo ypač prisidėjo dalyvavimas baltų kultūros festivalyje „Mėnuo juodaragis“. Parengtoje programoje jaunikliai muzikantai ir dainininkės – laumės ir velniai – „stengėsi pažadinti mitines būtybes kiekvieno klausytojo širdyje“. Atrodo, kartais jiems tai pavykdavo.

Pirmąkart festivalyje pasirodė „Kurkuria band“. Pasak „Suklegų“ tinklalapio, „jauni, talentingi ir perspektyvūs jo nariai prie folkloro prisiliečia nedaug, bet visa tai daro su didele meile.“

Vienas iš labiausiai įstrigusių festivalio kulminacinių taškų – Vinco Bundzos žemaičių kalba atliekamos dainuojamosios poezijos programa. Kelių salę iki tylos spengsmo nutildžiusių dainų atlikėjas nesusilaukė priekaištų, kad žiūrovai „nemuok rokoutėjs žemaitėška“, priešingai, gal kai kuriuos „serijiniais žmonėmis tapusius“ (ne)užmirštuolius paskatins išgirsti tebeaidinčias po smegenų skliautais protėvių kalbos vibracijas. Akustinės gitaros iš rankų nepaleidusiam V. Bundzai, praėjusiam ir nemenką folklorinio dainavimo mokyklą įvairiuose Vilniaus folkloro kolektyvuose, talkino cimbolais, armonika, smuiku, gitara pritarę bičiuliai.

Tradicinis dambrelis ir savitas požiūris į jį daug fanų pritraukė į ukmergiškio Egidijaus Darulio ir jam talkinusio pasvališkio Alberto Bartašiaus šeimos muzikavimus (pritarė ir „Mindrauja“). Įvairūs dambrelio garsų išgavimo aspektai buvo papildyti kanklių, puslapinio ir kt. retesniais skambesiais. Pasiutusios dermės!

Apie festivalyje dalyvavusius tris rumšiškietės Vitos Daunytės-Braziulienės vadovaujamus Kauno jaunimo kolektyvus „Lygaudė“, „Ale va“ ir „Devyni“ – atskira kalba. Mano galva, ši ne tik širdimi, bet ir protu žaižaruojanti moteris ir jos suburti ansambliai yra unikaliausias ir kiaurai nepakartojamas reiškinys Lietuvos jaunimo folkloro kolektyvų padangėje! Ko imasi, tai ramiai, subtiliai, bet su aistra ta užsispyrėlė mokytoja padaro – originaliai, natūraliai, nuoširdžiai, elegantiškai, su humoru ir šilumą publikai įžiebiančia ugnele, gebančia ir su patriotine gaida „jaunuosius senius“ kiloti nuo suolų ir kone su ašaromis akyse bandyti pritarti ir pavymui vapėti dainų žodžius apie esmines ir niekada nepasenstančias vertybes – Tėvynę, dainą, papročius, miškus,

upes, namus, meilę... „Ypač išsiskiria jų vyriškas dainavimas, suvirpinantis daugelio klausytojų širdis“. Grupė „Devyni“ – pats šviežiausias ir trapiausias tautos mokytojos V. Braziulienės meninių užmojų ir individualybių paieškų tvarinys. Įdomu, kad jo sudėtis koncertuose nuolat kinta, bet neperžengia magiškojo devyneto ribų. Ansamblio dalyviai programose derina gerai išugdytus vokalinius sugebėjimus su sumaniu instrumentų (ypač smuikų ir kanklių) pasitelkimu.

Kauno jėzuitų gimnazijos folkloro ansamblis „Ale va“ veikia nuo 1997 m. Nuo įsikūrimo prabėgus keturiolikai metų pasikeitė kartos, bet jis išliko toks pat gyvybingas ir nerimstantis ieškodamas naujų formų ir stilių sąlyčių. „Ale va“ domisi ne tik tradicine lietuvių kultūra – groja liaudies instrumentais (smuikais, būgnais, lumzdeliais, skudučiais, armonika, dūdmaišiu, basedla, bandonija), dainuoja dainas ir su šėlu šoka folklorinius šokius, bet ir pasirinktą tradicinį repertuarą savitai interpretuoja ir žaismingai improvizuoja. Prie folkloro dera ir džiazo, roko, repo, regio ir kitų muzikinių stilių elementai.

Trečiasis V. Braziulienės ir Jono Misevičiaus suburtas ansamblis „Vygaudė“ gyvuoja nuo 2004 m. „Ansamblio nariai domisi lietuvių etnine kultūra (...), taip pat moderniai interpretuoja lietuvių folklorą, aktyviai dalyvauja savo mokyklos – VDU „Rasos“ gimnazijos bendruomenės gyvenime – švenčia kalendorines šventes, rengia vakarones ir gimnazistams, ir gimnazijos svečiams, prisideda prie Kauno kultūrinio gyvenimo įvairinimo, koncertuoja užsienio šalyse.“

„Suklegų“ jaunimo dieną tradicine vakarone užbaigė 2004 m. Kaune susibūrusi kapela „Lipk ant sienų“, kuri pirma grojo tik vakaruškose ir „Bernelių užeigoje“, bet dabar aktyviai dalyvauja folkloro festivaliuose, šventėse, kuo įvairiausiuose renginiuose. „Linksmi ir pašėlę, dažnai vadinami „scenos chuliganais“, jie nenustygsta vietoje ir kurpia naujus projektus, kurie padės išsaugoti tradicinę lietuvių kultūrą.“

Penktadienį prieš vakarinį koncertą Povilo Stulgos lietuvių tautinės muzikos instrumentų muziejuje vyko lenko Valdemaro Szczygelio paskaita apie keltišką fleitą (goldfinch vnistles), jos kilmę, istoriją, gamybą.

Antrajame „Suklegų“ koncerte pirmiausia skambėjo grupės „Marga muzika“ moderniai atliekama lietuvių, rusų, lenkų, baltarusių, ukrainiečių, serbų, žydų ir kt. tautų folkloro muzika, pajvairinama netradicinių instrumentų muzika. Prie antrojo koncerto dominantės pamažu priartino grupės „Saulės broliai“ atliekamos keltiškos melodijos (nuo lėtų dainų iki „kraują kaitinančių“ džigų). Styginių kvartetas „Gjangsta“ iš Estijos Tartu universiteto estiškas smuiko melodijas irgi siejo su keltiškąja tradicija, be to, papildomai sugebėjo suaktualinti mums retesnę mandolinos ir gitaros skambėjimo specifiką. Lenkų grupė „Strays“ vėlgi įspūdingai

Ukmergės ir Pasvalio dambrelininkai groja kartu su „Mindrauja“ (Zarasai).

„mirko“ airių, škotų, bretonų muzikoje, be to, jų grupės narys Adamas Sznabelis grojo savos gamybos keltiškomis fleitomis bei dūdmaišiu, kuriam oras grojimo metu pučiamas ne burna, o ranka. Airišką ir skandinavišką folkroką su aitriu ukrainietišku temperamentu ir savitu folkloru susiejo grupė „Spiritual seasons“.

„Suklegos“ šiemet suklego jau dvyliktą kartą ir nenuvylė – išgirdome daug geros ir įvairiapusės muzikos, festivalio lygis nuolat auga, tęsiamos buvusių bei kuriamos naujesnės švenčių tradicijos. Visa tai džiugino, tik kiek šlubavo informacinė festivalio erdvė – nebuvo išleistos ne tik gausiau informatyvios, bet ir elementarių žinių suteikiančios programėlės apie šventės kolektyvus, personas, istoriją, organizatorius ir kt., netgi „Suklegų“ portale www.suklegos.lt pateikiama informacija buvo perdėm „skylėta“, pasikartojanti, kai kur netgi kelerius metus neatnaujinta, o dalyvių sąraše žiojėjo neatleistina nepagarba besidomintiems „Suklegų“ fanams neprisistačiusių ansamblių „juodosios skylės“ (kolektyvai tinklalapio dešinėje išrikiuoti juodame fone)... Trūkumams ištaisyti reikia ko? Ir ašvieniui aišku – noro, pinigų ir visuomenės dėmesio.

Prieš festivalį kalbėjausi su Kauno kultūros centro „Tautos namai“ etninės veiklos kuratore Asta VANDYTE ir mokytoju, folklorininku, tarptautinio modernaus folkloro festivalio „Suklegos“ organizatoriumi Artūru SINKEVIČIUMI.

Kokios buvo Kauno tautiškai nusiteikusių žmonių, prijaučiančių folklorui, nuotaikos tada, kai dar tik brandinote sumanymą pirmą kartą surengti modernaus folkloro festivalį „Suklegos“? Kodėl jį darėte?

Asta VANDYTĖ. Tuo metu tradicinis folkloras jau pamažu rimo. Jo pakilimas po 1988–1989 m. jau buvo atslūgęs, jis po truputį darėsi ne toks populiarus. Žmonės jau taip masiškai nebėjo į šventes, renginius, festivalius, nors, žinoma, kas seniau folklorą mylėjo, tų meilė ir neišblėso. Tie, kurie buvo lyg ir neapsisprendę ar nesusivokę, pasuko kitur arba tapo abejingi. Kita vertus, jau buvo praėję keleri metai, kai Veronika Povilionienė su Petru Vyšniausku buvo pradėjusi rengti naujoviškų folkloro interpretacijų koncertus. Tada folkloro bendruomenėje ir apskritai viešumoje buvo kilę daug ginčų, kurių esmė – reikia tokio folkloro ar ne? Kaip galima ir kodėl reikia naujaip interpretuoti folklorą? Tos diskusijos nėra nutilusios, tik pasidariusios žymiai ramesnės, paremtos tvirtesniais argumentais, pavyzdžiui, kad įvairių pavidalų, netgi labai modernus folklorinis muzikavimas yra teigiamas reiškinys, nes skatina domėjimąsi muzikos ir papročių tradicijomis. Tuomet tie projektai man atrodė labai gražūs, jų sumanymo idėja patraukli. Gal nebuvau užkietėjusi tradicinio folkloro tikratikė, bet tai atrodė įdomu. Be to, jau buvo pradėję atsirasti ir kitokių jaunimo grupelių, kurių vien tradicinės muzikos grojimas nebetenkino. Pavyzdžiui, tada formavosi Andriaus Morkūno vadovaujama „Keisto folkloro grupė“, kuri pirmosiose „Suklegose“ surengdavo atskirus koncertus. Supratom, kad modernesnis žvilgsnis į folklorą nėra labai blogas, todėl ir ėmėm kalbėti apie tai, kad Kaune reikia surengti panašaus pobūdžio festivalį. Norėjosi šią išryškėjusią tematiką apžvelgti plačiau, pasižiūrėti, kas naujo vyksta, pavyzdžiui, ar galimas folkloras chorinėje muzikoje ir kituose žanruose. Manėme, kad tai turėtų būti plataus ir naujoviško požiūrio į folklorą ir muziką apskritai festivalis, bet besiremiantis folkloru, nevengiant rimtosios muzikos, šokio ir kitų menų pasireiškimų. Tuomet prieš kelerius metus remiantis folkloro improvizacijomis buvo sukurta šokio teatro trupės „Aura“ programa. Žodžiu, užmojai buvo platesni nei vien žvalgytis, kas ką naujesnio yra nuveikę.

Kokiose organizacinės kultūros struktūrose radosi „Suklegų“ sumanymas? Juk negalėjo keli susibėgę radikalūs folklorininkai vien savo įkarščiu visa tai užkurti?

Tada veikė Kauno etnokultūros centras, jame dirbome trise – direktorė Asta Zmitrytė, Edita Juozaponytė ir aš, tiesa, dar besimokydama puse etato dirbo Lina Vilienė. Na, susigalvojome tokį „Suklegų“ festivalį ir surengėme.

Bet juk ne tuščioje vietoje – prieš tai organizavote tradicinio folkloro festivalius „Atataria lamzdžiai“ ir kitus?..

Taip, bet rimčiau ėmėme darbuotis po 1994 m., kai įvyko minėto centro reorganizacija. Pirmosios „Suklegos“ iš esmės buvo priimtos gerai – tiek publikos, tiek viešosios opinijos, tiek specialistų. Išryškėjo bendra nuostata, kad tokį keistoką ir nesušukuotą festivalį būtina tęsti. Todėl kas dveji metai rengėm dar kelis festivalius, tiesa, vis po trupučiuką kintančius – tiek dalyvių pasirinkimais, tiek idėjos gryninimo požiūriu. Žinoma, kad labiausiai jo raidą lėmė finansinė situacija, o pinigų juk visiems ir visada trūksta.

Bet kas lėmė sumanymo esmę, ar tai, kad tradicinis folklorizmas iš gatvių jau buvo grįžęs į siaurus entuziastų ratelius, ar labiau norėjosi bendrakultūrinių iniciatyvų, folkloro galimybių plėtimo pastangų? Reikėjo išbandyti naujas folkloro funkcionavimo formas?

Bet juk ne festivaliai jas kuria... Jie tik vietos, kuriose tos formos pasirodo, išlenda į viešumą... Ir nieko iš esmės festivalis nelemia – svarbu kryptingas entuziastų darbas, noras kurti savaip.

Bet procesą dažnai stabdo tai, kad nėra galimybių „išlįsti“, pasirodyti, kiek jau pasiekta, pasitikrinti, ar geru keliu einama?

Taip, svarbu jiems duoti sceną, viešumą, kad ir kiti pasižiūrėtų, bet... Tikrai nemanau, kad jei ko nors nerodysi, tai to visai ir nebus. Bus, tik gal per didesnius išbandymus.

Manau, kad „Suklegos“ naujiems kolektyvų dariniams ir postūmių atsakingiau reikštis suteikdavo?

Nežinau, nenorėčiau taip sakyti – gal perdaug susireikšmintume. Žmonėms idėjos kyla nepriklausomai nuo to, ar į juos kas nors žiūri, ar ne. Tiesiog jie taip nori groti. Beje, surengtose trečiosiose ir ketvirtosiose „Suklegose“ netgi specialiai mažiau kreipėm dėmesio į Lietuvos postfolko muzikantus, o norėjome labiau išplėsti pažinimo erdvę, pasidairyti, kas darosi platesniame pasaulyje. Be to, kėlėme kartelę – kažką nereikšmingo interpretavusiems ar su senu bagažu važiavusiems, tik pasirodyti norintiems dėmesiomanams pasakėme ne. Siekėme, kad vyrautų profesionalesnės grupės, ir, manau, tuo požiūriu festivalis buvo pastebimai ūgtelėjęs. Siekėme tarptautinio skambesio – iš kitų šalių pasikviesti geresnius kolektyvus. Juk ir mūsiškiams reikėjo parodyti, ką pasaulyje iniciatyvūs muzikantai daro... Juolab kad pasaulis ir tada, ir dar labiau dabar yra kupinas ir net persisotinęs panašios muzikos. Tiesą sakant, gal net norėjom parodyti, kad ir kiti stebuklų nerodo, tiesiog vyksta atrankos ir atmetimo procesas.

„World music“ jungia viską su viskuo ir miksų kokteiliai užtvindo pasaulį... Remiasi ir folkloru, ir kuo tik nori, tai, žinoma,priimtina iki tam tikro estetinio lygmens, iki tol, kol ištrinamos žanrinės ribos, kol įdomu, bet kartais norėtųsi atidesnio žvilgsnio į folkloro ištakas, specifiką, esmę.

Po kokių šešerių metų ir vėliau „Kauno džiazo“ festivalyje pamatėme beveik tas pačias mūsų „Suklegas“, tik jie daugiau pinigų turėjo ir galėjo rimtesnius muzikantus pasikviesti.

Tai gerai žinoma folkdžiazo atmaina, bet „Suklegose“ juk būta ir kitokių – folkroko, elektroninės muzikos, visokių egzotiškų būgnytojų, popso...

Pirmuosiuose festivaliuose stengėmės net iš „populiariosios“ pusės pervilioti žiūrovus, kuriems vien žodis folkloras suko vidurius, taip pat patraukti jaunąją kartą. Bandėme, pavyzdžiui, kviesti ŽAS, bet tikslingai užsakinėdami mūsų norimus kūrinius ir taip vos ne priversti į juos pasižiūrėti per mus dominančią prizmę. Trumpai sakant, nenorėjome apsiriboti vien kai kam patinkančiais muzikos stiliais, bet rėmėmės pamatiniu vertybiniu žvilgsniu į folklorą. Ir į tuos, kurie bent viena koja į jį atsispiria, norėjosi, kad būtų nors šiek tiek atpažįstami motyvai ir temos. Prie koncertų dar bandėme priderinti ir įvairius meninius vyksmus – parodas, renginius.

Ansamblio „Ale va“ lyderė Daugailė Braziulytė.

O šiuo metu „Suklegos“ tarsi vėl susitraukė iki riešuto ar gemalo pavidalo, kuris betgi turi galimybių augti kitose vystymosi vijose. Tavo manymu, ko dabartiniam festivaliui stinga?

Aišku, ko – pinigų. Nors ir nesinori dejuoti... Ir dėmesio – ne tik respublikinių institucijų, bet ir pripažintų folkloro autoritetų.

Dar kartą prisiminkim, kaip radosi „Suklegų“ pavadinimas, logotipo piešinys, žanrinio apibrėžimo formuluotė?

Dėl tų autoryščių būtų sunku ką nors konkretaus pasakyti, nes inkubaciniu laikotarpiu visos keturios sėdėjome ir „mėtėme idėjas“. Tai, atrodo, vadinasi „protų mūšis“? Galop iš daugybės variantų susikratė „Suklegos“.

Atrodo, kad tau tas žodis ir išsprūdo?..

Gal, bet kas dabar gali atsiminti? Mėtėme mintis, kol bendrai už kažko užsikabinome. Norėjosi trumpo,

paprasto, lietuviško žodžio, kuris išreikštų sumanymo esmę. Tai, kur visi subėga ir šneka, groja, dainuoja folkloro pagrindu (bet ką ir bet kaip, kol pati muzika visa sustato į tam tikros krypties estetines vėžes). Ir laikosi vienos šakos, todėl ir festivalio ženkle – medžiukas su žmogiukais, ant skirtingų jo šakelių pakibusiais, bet sutelpančiais, žiūrinčiais vieni į kitus ir susišnekančiais, susiklegančiais. Dėl ,,Suklegų" ženklo nesiginsiu – ir idėja, ir grafinis vaizdas yra mano.

O šiaip manau, kad ,,Suklegų" festivalis yra panašus į gyvenimą – su potvyniais ir atoslūgiais. Vienu metu buvom pasiekę beveik rimtą europinį lygį – kvietėmės prestižines grupes ir muzikantus, pavyzdžiui, garsią džiazmenę iš Bulgarijos... Jei gali pasikviesti žymias muzikinio pasaulio asmenybes, iškart išauga festivalio statusas, tada ir salės būna pilnos... Ir per įvairius viešosios nuomonės lygius nuvilnija informacija – o, ,,Suklegos" šiemet buvo puikios! O tada ir kaulyti pinigų kitiems festivaliams surengti žymiai drąsiau gali.

Vėliau mūsų susibūrusi grupė išsiskirstė. Įsiminė, kaip darniai tvarkėme organizacinius reikalus – kiekviena turėjome savo atsakomybės barą ir žinojome, kad vieni kitais galim pasitikėti, kad bus tvarka. Nieko nereikėjo tikrinti ir pertikrinti...

Bet kartais geri dalykai yra linkę virsti priešingybėmis, nes tavo minėtos pulsacijos niekada nesustoja – vėliau ,,Suklegos" patyrė krizę, buvo kone beišnykstančios...

Kai minėtą centrą prijungė prie Tautinės kultūros centro, kuris buvo pavaldus Kauno švietimo skyriui, pasikeitė ponas, o tai iš esmės atsiliepė ir ,,Suklegoms". Bet tai buvo ne blogiausias atvejis, nes visada norisi, kad būtų kuo daugiau jaunimo, o mokyklose jį lengviausia sutelkti į su etnine kultūra susijusius renginius. Be to, galima įtraukti ir dar gana žalias jaunimo grupes, skirti joms atskirus koncertus, bet, žinoma, kai į tai orientuojamasi, krenta festivalio lygis.

Metams einant pasikeitė festivalio organizavimo grupė ir kiti bendradarbiai, jau buvo atėję ,,kontrolės" laikai, kai bet ką darant turėjau kaip tikrinanti dublerė kartu išliūliuoti visas organizacines smulkmenas... O tai yra nepakeliamai sunku, ypač kai žinai, kaip galima dirbti, turbūt pavargau ir pasitraukiau, pakeičiau darbą, išėjau iš Tautinės kultūros centro.

Vienu metu, regis, ,,Suklegos" visai nebevyko ar vyko mėgėjišku formatu?

Buvo vienu metu toks pertrūkis... Vėliau smagu buvo sužinoti, kad festivalį perima Artūras Sinkevičius su savo bendraminčių grupe iš Kauno etninės kultūros klubo ir tautine kapelija ,,Lipk ant sienų". Ir dabar, nors ir visai kitoks, festivalis funkcionuoja tuo pačiu pavadinimu ir ženklu.

Kuo dabar kitokios ,,Suklegos"?

Svarbiausia, kad jos vyksta. Džiaugiuosi jų atgimimu, kasmet jos vis tvirčiau surėstos, brandesnės menine programa, žinoma, jei tais metais būna iš ko rinktis... Jaunimas groja, dainuoja, vis naujų įdomių svečių pakviečiama, žodžiu, girdisi modernaus folkloro entuziastų suklegos. Džiaugiuosi, kad lemtingu metu jaunimas perėmė festivalį.

Kokia situacija nuvedė ,,Suklegas" į aklavietę?

ARTŪRAS SINKEVIČIUS. Tuo metu Tautinės kultūros centras vis dar organizavo šį festivalį, bet labai vangiai, minimalų – vos vienos dienos koncertą, nors seniau jis buvo užaugęs beveik iki maksimalaus Kauno sąlygomis lygio. 2006 m. – pertrauka, o vėliau visai nebevyko. Tada mes, keli bendraminčiai, kapelos ,,Lipk ant sienų" nariai, susirūpinome, kad jis nunyks – juk festivalis jau turėjo ir nišą, ir ,,veidą", ir savitą repertuarą, ir fanų.

Įkūrėme Kauno etninės kultūros klubą ir tam, kad dėl finansavimo nekiltų papildomų sunkumų su TKC, festivalio pavadinimą ir logotipą užregistravom kaip prekinį ženklą, prieš tai suderinę su A. Vandyte. Stengėmės išlaikyti ne tik formaliuosius dalykus, bet ir stilių, kiek galėjome, laikėmės tęstinumo. Kai pirmąkart atradau ,,Suklegas", man buvo apie aštuoniolika metų.. Atsimenu, tada Kaune pirmąkart gyvai pamačiau grupę ,,Ilgi" – įsigijęs jų įrašų per naktis brūžindavau... Ir pačiam kilo idėjų bandyti perdirbinėti folklorą. Iki tol atrodė, kad yra tik tradicinis folkloras ir kad jis gali būti tik toksai, kokį visur matem, bet, pasirodo, jis gali būti įvairiai transformuojamas – man tai buvo sukrėtimas iki pamatų.

Jau keliose ,,Suklegose" esi matomas kaip dabartinės idėjos autorius, organizatorius, kolektyvų kvietėjas, koncertų vedėjas, apskritai ,,gaspadorius". Ir kartu esi užsimaskavęs po minėto klubo ir kapelos ,,Lipk ant sienų" pavadinimais. Kas realiai esi? Koks tavo vaidmuo naujose ,,Suklegose"?

Tas vaidmuo – nuo pradžios iki galo viską pačiam padaryti ir už viską, kas gerai ar prastai išeina, atsakyti, bet, žinoma, man daug padeda kapelos ,,Lipk ant sienos" bendražygiai, kurie juridine kalba ir yra tie patys Etninės kultūros klubo nariai. O direktoriauju dažniausiai taip – po koncertų tualetuose šiukšles surenku... Aišku, turim ir pagalbininkų, daug savanorių iš jaunimo, moksleivių tarpo. Tie pavarginantys, bet malonūs rūpesčiai man prie širdies, jų nesikratau, o viskas realiai prasideda, kai jau į festivalį pradedu kviesti grupes iš Lietuvos ir užsienio. Dažnai būna, kad žmonės, su kuriais tarėmės viską daryti kartu, nesugeba pakeisti planų ir tada pačiam tenka verstis kaip išmanai. Nenoriu sakyti (taip iš tikrųjų nėra),

kad visa pats pasidarau, bet... Pernai labai žmona padėjo, bet dabar turim du vaikus, tačiau būna ir taip, kad sakau: ,,Duok, palaikysiu vaiką, o tu man išversk tekstą“. O apskritai festivalis, toks, koks yra, susidėjo mano galvoje. Va, matote, buvę ,,Gilės“ folkloro ansamblio nariai nešioja kėdes, kiti pasitinka svečius ir palydi, kur reikia, ir tokių, neatlygintinai padedančiųjų yra nemažai.

Kapeloje ir klube esame keturi vyrai, todėl ir festivalio idėjas bei eigą drauge apmąstome, padiskutuojame.

Naujųjų ,,Suklegų“ katile šiemet verdi jau penktą kartą. Kas per tą laiką jo receptūrose pasikeitė, kokia buvo raida?

Ansamblio ,,Gjangsta“ (Estija) ,,styginiukai“. Rolandos Blinovaitės nuotraukos.

Festivalis pamažu keičiasi. Grupės, grojusios prieš penkerius metus, pavyzdžiui, ,,Ale va“, bręsta, profesionalėja, taip keisdamos ir ,,Suklegų“ ,,veidą“. Manau, kad jų muzikinis lygis vis labiau kyla.

Jau pernai ir šiemet galime pasigirti pasikeitusiu scenos vaizdu, apšvietimu. Įėjo Ryšių istorijos muziejaus, mūsų gero partnerio, direktorė ir nustebusi pasakė, kad pagrindinė festivalio salė net kvepia folkloru, o iš tikrųjų kvapas sklido iš šiaudais sceną puošiančių paketų. Daug investuojame į apšvietimą, nes folkloras tuo aspektu dažniausiai būna taip nuvertinamas... Ai, čia folkloras... Tris mikrofonus pastatė ir pasiuskit... Jei ką sakai, atsako – garsiau dainuokit... Nerimta. Ne, garso valdytojai turi profesionaliai atlikti darbą. Pavyzdžiui, jei atlikėjas savo sumetimais dainuoja tyliai, publika vis tiek turi išgirsti kiekvieną jo balso niuansą. Jau pernai įgarsinimas buvo aukščiausio lygio, žmonės buvo patenkinti, nes nebuvo per garsiai, o girdėjosi puikiausiai. Anksčiau kai kas sakydavo, kad neištveria per didelio garso, bet iš tikrųjų tokiu garsu buvo bandoma paslėpti jo nekokybiškumą. Manau, ir šiemet visi liks patenkinti, tiesa, šiemet įgarsinsim ir muziejaus kiemą, kad muzikos galėtų klausytis ir tie, kurie nenori stumdytis salėje ar tiesiog joje netelpa. Vaikštinėji sau, bendrauji ir viską girdi, kas dedasi scenoje. Juk festivalyje susitinka seniai nesimatę žmonės ir, natūralu, nori pabendrauti.

Kokiu principu į festivalį kvieti kolektyvus? Sakei, kad ne visi tinka, ne visi telpa, bet kokie tie neabejotini atrankos kriterijai?

Kiekvienais metais norisi pakviesti naujų ir įdomių kolektyvų, bet būna ir taip, kad ir praeitais metais koncertavusieji pasako, kad turi naują projektą. Gerai, sakau, parodykime jį ir šiemet, jei geras... Šiaip yra ir pastovių, beveik kiekvienose ,,Suklogose“ dalyvaujančių grupių. Kai kuriems sakau – šiemet pailsėkit, kitiems metams subrandinsite geresnę programą. Visokių atvejų būna, kartais tenka tiesiau pakalbėti, kartais geriau pasitelkti diplomatiją.

Bet kitas pripažintas grupes, pavyzdžiui, ,,Keisto folkloro grupę“, retokai beišvystame?

,,Keisto folkloro grupė“ mums vadovaujant yra dalyvavusi festivalyje, bet pastaraisiais metais nesu nei matęs, nei girdėjęs, kad jie sukurtų kažką naujo... Gal tiesiog tas kolektyvas šiek tiek prigeseęs, bet dirbtinai jį gaivinti neišeina. Žinoma, kitam festivaliui juos atkakliau kalbinsiu, kad parengtų naują programą. Juk vis dėlto tokio pobūdžio grupių Lietuvoje nėra daug, todėl turime jas branginti.

O kokios yra tos prioritetinės grupės, kurios dalyvauja beveik kiekvienų metų festivaliuose? Kuo jos tave paperka?

Yra grupių ir pavienių atlikėjų, kurie kuria labai intensyviai. Pavyzdžiui, Egidijus Darulis (ir jo draugai) su dambreliais kasmet pristato vis kitokią programą,

naudoja retas visokių dambrelių savybes, pasitelkia kitus instrumentus, kartais – egzotiškus. Žiūrovai žino, kad išgirs kai ką „fantastiškai nerealaus“... Turi ką parodyti, todėl ir kviečiu.

Kviečiantis užsieniečius vyksta gyvas bendravimas, kartais įdomių kolektyvų pasiūlo festivalyje dalyvavusios grupės, su kuriomis vėliau ryšiai nenutrūksta. Šiaip tų pačių užsieniečių grupių antrą kartą kviestis nesinori, net jeigu jie ir labai gerai groja.

Pastebėjau, kad naujosiose „Suklegose“ ėmė dominuoti keltiškoji (airių, škotų) muzika. Ar tai prioritetas?

Tiesiog tai mano silpnybė... Geras klausimas, bet... Reikėtų nuo tos muzikos kiek atsiriboti, bet, kita vertus, ji labai graži, labai ją mėgstu. Neturėdami užtektinai pinigų, negalime pasikviesti geros ir tikros škotų ar airių grupės, todėl vis parankiojam tokią muziką grojančių kaimyninių šalių muzikantų, tarp kurių būna ir labai talentingų. Šiemet kvietėmės kolektyvų iš Lenkijos, Ukrainos, Estijos. Antrojo vakaro koncertą skyrėme tokiai muzikai, džiaugiuosi, kad ji turi nemažai fanų. Pažadu, kad kitąmet keltiškosios muzikos nebeišgirsite, duoklė jau bus atiduota.

Vartydamas programą matau, kad iš Lietuvos dominuoja jaunatviški, ugningi kolektyvai... Ir nereikia juk dirbtinai ramstytis švietimiečių pagalba, organizacinėmis priemonėmis, kad jie burtųsi ir kurtų priimtiną muziką?

Taip, šiuo metu jaunimas festivalyje dominuoja. Mestelsiu akmenį profesionalams... Daugelis jų užsikelia nerealias, pagal mūsų biudžetą, kainas, todėl kai kurių „neįperkam“, o jie kartais atvažiavę tiesiog atlieka darbą, neretai neįdėdami į pasirodymą širdies, aišku, tiksliai, profesionaliai, bet šiek tiek mechaniškai. O jaunimas dar daug ką daro ne visai brandžiai, bet užtat su kokiu noru, užsidegimu, žibančiomis akimis! Todėl kartais jie, neprofesionalai, yra įdomesni ir labiau paveikiantys, uždegantys publiką.

Kita vertus, „Suklegos“ – nekomercinis festivalis, šiemet atsisakėme net ir pigiausių bilietų, nes norime, kad ateitų kuo daugiau žmonių, ypač jaunimo. O jaunimo grupės festivalyje sutinka groti už minimalų honorarą, iš esmės tik tokį, kuris kompensuotų kelionės ir kitas techninio pobūdžio išlaidas.

Šiemet festivalyje kiek pasigendu žanrinių skirtukų – girdime apskritai įvairaus pobūdžio muziką, bet ji ryškiau neskyla į folkdžiazą, folkroką, folkelektroninę muziką, jų miksus... Trumpai sakant, jaunimo grupės žanrų neišgrynina... Kada pasimuzikavimas galėtų virsti apibrėžtesniais reiškinukais?

Gal išryškėja tebesižavintis jų požiūris į folklorą – jie nelabai drįsta į jį kėsintis ir keisti, perdaryti, pritaikyti mūsų laikams. Jie folkloro esmės nekeičia, tik įvelka į kiek kitos formos marškinius. O, tarkim, folkdžiazo kryptis... Klausai Antano Foko grupės programą „Vilniaus bokštai“ su Lietuvos televizijos bendu, – gerai, profesionaliai atlikta, folkloras derinamas su džiazu, bet manęs ta muzika „neužkabino“. Tokia muzika nelabai ir tilptų į nusistovėjusį festivalio standartą. Kita vertus, jo ribos plečiasi, šiemet, pavyzdžiui, programa papildyta žemaitiškai atliekama dainuojamąja poezija.

Jau suplūktas festivalio pagrindas, nusistovėjo nuostatos, sukauptas patirties įdirbis, bet kokią matai būsimų festivalių viziją, ko norėtųsi siekti?

Manau, kad pagal dabartinį finansavimą darom visa, ką galim, kad optimaliai realizuojam esamas galimybes. Ko dar norėtųsi? Didesnių koncertinių erdvių Kaune, nors ir dabar esam arti centro, greta viešbučiai, geras privažiavimas. Dabartinė koncertų erdvė Ryšių istorijos muziejuje mums labai patinka, tik salės erdvę norėtųsi dvigubai į šonus ir pusę karto į priekį praplėsti... Tada jau tikrai niekur nesižvalgytume.

O „atgal į gamtą“ nesinorėtų? Kuo, pavyzdžiui, „Suklegos“ skiriasi nuo festivalio „Mėnuo juodaragis?

„Mėnuo juodaragis“ yra platesnis ir mastais, ir atliekama muzika. Kita vertus, visos grupės, kurios šiemet gros „Suklegose“, yra dalyvavusios ir festivalyje „Mėnuo juodaragis“. Ir atvirkščiai. Mes draugiškai bendraujame ir bendradarbiaujame su Ugniumi Lioge. Ne konkuruojame, o pasidalijam, ką geriausio turim. Kita vertus, pastebima festivalių specifika, jų – vienokia publika, pas mus – kitokia. Ir perdaug suartėti jie negali, nes „Mėnuo juodaragis“ – ne folkloro, o apskritai baltų kultūros festivalis, o mes liekame suktis folkloro orbitoje. Norime, kad muzikantai grotų folkloru paremtą muziką.

Kalbamės Baltų vienybės dieną, – šiemet pasigendu latvių kolektyvų....

Latviai šiemet „gavo atostogų“, nors praeitais metais buvo atvykę. Baltų neužmirštame... Šiemet užtat išvysime estus, nors jie mums tik Baltijos šalių pusbroliai. Kam išties reikia baltų, tie nebus nuskriausti – ir scenoje, ir salėje dominuos natūralieji „baltieji“ baltai – jaunieji lietuviai.

CURRENT AFFAIRS IN ETHNIC CULTURE

The Swarm of “Suklegos”

Juozas ŠORYS reviews the contemporary folk festival “Suklegos” that took place in autumn 2011 in Kaunas. The folk event organiser, Asta VANDYTĖ, and the current director of the festival Artūras SINKEVIČIUS talk about the development and expectations of the festival. The main goal of the organisers is to promote contemporary creative output in the vein of authentic folklore.

„Kur Namunalis tyliai sruvana, sana Vyžona proeitį mana“

Kartais dingteli, kad galėjau nesutikti išskirtinės Panemunio apylinkių asmenybės – Monikos Tuskienės. Ji – ne mokslininkė ar visuomenės veikėja, bet stebina proto šviesumu, nuoširdžiu patriotizmu savo kraštui...

2008 m. leidykla „Versmė“ surengė etnografinę ekspediciją buvusiame Panemunio valsčiuje. Apsigyvenom Pandėlyje, bet tik baigiantis ekspedicijai nugirdau apie Pūškonių kaime gyvenančią moterį – „iškalbi ir galva kaip kompiuteris.“ Nepaisydama ypatingo rugpjūčio karščio, plačiu dulkėtu vieškeliu pėsčiomis patraukiau jos ieškoti. Kelias buvo tolimas. Monikos vienkiemį išvydau vakarėjant, kai jos eglynėlio viršūnėse jau migdėsi strazdai. Ramybė ten – lyg ant Dievo delno. Nedidelio mėlyno namelio, apaugusio meirūnais, anužiais ir barkūnais, durys buvo praviros... Monika, pasirodo, visada laukia svečių. „Kaip gerai, kad atėjai!“ – buvo pirmieji niekada iki tol nematytos moters, sulaukusios jau devyniasdešimt penkerių metų, žodžiai. Esu gyvenime sutikusi daug pagyvenusių žmonių, stebinusių nuovokumu, išmintimi, atmintimi, bet Monika! Ji puikiai susipažinusi su Lietuvos ir gimtojo krašto istorija, moka daugybę padavimų, legendų, iš atminties pilte išpylė Maironio balades, poemas „Nuo Birutės kalno“, „Jūratė ir Kastytis“, „Kęstučio mirtis“, „Čičinskas“, „Raseinių Magdė“, beveik visą Vyčio Nemunėlio poeziją, ankstyvoje vaikystėje iš dėdės išgirstus eiliuotus pasakojimus, pačios sukurtus eilėraščius ir dar, ir dar... O pokalbį pradėjo nuo „brungiausių ailutų“ – nežinomo, užmiršto, bet seniau plačiai šalyje garsėjusio autoriaus eiliuoto teksto tarminio deklamavimo: „Aš oprošyčiau dungaus galybas ir sutvarimo viso grožybas: / Kaip brąsta grūdas, kaip noksta šiaudas, kaip žuvalytas upėly maudos.“

Į Vilnių neišvažiavau. Kitą rytą vėl sėdėjau Monikos gryčiutėje. Šį kartą kalbėjome apie jos gyvenimą. Pasakojo, kad neseniai atsiėmė eglynėlį. Rytais pavieškelio grioviuose prisirauna tankiai pridygusių eglaičių ir kaišioja savo miškelio proskynose. Laisto, gina nuo greitaaugių miško žolių, persodinėja... Kukliai paminėjo, kad iš viso jų pasodino daugiau nei penkis tūkstančius... Atšiauriomis žiemomis per pusnis miškelio stirnoms, šernams vaikiškomis rogelėmis veža grūdus, daržoves. Vedžiojo mane po savąjį riešutyną ir pasakojo – šitas lazdynas sodintas, kai sūnus Algiukas ėjo į kariuomenę, šitas – kai vyresnysis baigė mokslus, anas – kai dukros į miestus išvažiavo. Trečioji mūsų su Monika diena buvo paskirta atsakinėti į mano sudarytos tradicinio maisto anketos klausimus. Daug ką prisiminė kuo smulkiausiai: kokia karti buvo pelų duona, koks gardus sitninis ragaišis-pakišuolis arba sitniena duona (iš pusiau valcuotų kvietinių ir ruginių miltų), ką pavalgėje (kamarėlėje) motinyta krovė žiemai, koks „pogastas“ buvęs giminaičių, draugių vestuvėse... Viską detaliai, sklandžiai nupasakojo, tik viena bėda, kad, kai užsiminiau apie tikėjimus, burtus, spėjimus, Monika atsainiai numojo ranka: „Niekai, baikos...“ Ji pasakojo tik tai, ką pati patyrusi, kuo įsitikinusi... Pateikiu Monikos Tuskienės pasakojimų ištrauką, kaip ji sako – „iš man gyvėnimo.“

Monika Tuskienė-Kalpokaitė su tautosakos rinkėja Nijole Marcinkevičiene. 2008.

Nėko posauly aš napavydžiu, vėno tik doikto
mon labai gaila –
Kodėl namoku ošei rašyti, kaip kad tė ponai
plunksnų vadžioti.
Aš oprošyčiau dungaus galybas ir sutvarimo
viso grožybas:
Kaip brąsta grūdas, kaip noksta šiaudas,
kaip žuvalytas upėly maudos.
Aš suskaityčiau, kėk yr žvaigždėlių, kurios
noktybas dunguj lėpsnoja.
Aš surokuočiau, kėk yr margėlių, kurios kas
rytų gražiai dainuoja...
Nėko posauly aš nepavydžiu, vėno tik doikto
mon labai gaila –
Kodėl namoku ošėn rošyti taip, kaip tė ponai plunksnų
vadžioti...

Mon brungiausios ailutas. Ošėn visų gyvėnimų norajau gyvėnimo grožybas, savo, tėvėlių, kaimynų vorgus ir džiaugsmus išguldyt unt popėriaus. Tai dabar paklausykit ir mono žodžius užrošykit. Saniau, kaip soko, buvo ūlyčioj šiaudais dingtos gryčios. Sanoj tavų gūžtoj 1913 matais ir aš gimiau. Po matų jau stotamas trobas – vėnkėmį. Mono sėnėlis tornovo Polėpio dvori kukorium. Kai jau kėla trobas, tai sėnėlis grįžo, kod podatų tėvėliam, o ponas užu gėrų tornybų dova sėnėliui mėdžioklinį šunį – Midonų. Tai jau didala dovana – ūlyčioj nėkas tokio šunio naturajo, gudrus nanusokomai. Trobų dar buvom naisistotį, tai mon, kaip kūdikėliui, košytį virdavo kėmi unt trikojo. Tas poniškas šuva su visu rundėliuku nusitraukia košytį tolyn, palaukia, kol praaušta, tadu išada, opsilaižo ir toliau prė ugnalas mėga. Naatimsi, naprimuši – pono dovanotas. Momyta soko, voikas olkanas rėkia, raikia vėl vyrt – ir nėr kadu... Sėnėliui ponas dovanojo Midonų, ir iš mėdalyno ogrodnykas, pono įsokymu, iškosa dvidėšimt obalų ir vėnų kriaušį. Sėnėlis pasodino sodų užu gryčios, ir šita pono dovana nėšė mums džiaugsmų ir paloimų gomuriui visų gyvėnimų.

Dar ne visas trobas spėjo pėrkėlt vėnkėmyn – prosidajo Didysis koras ir mono tėvėlį poėma koran. Iš grėtimos gryčios kaimynų irgi pošaukė koriuomanan, tai jaunos motarys paliko su mažais voikais. Manu, buvo povosaris, tai momyta su kaimynku Jozėni kolbas, rokuoja sovo vorgus, o mas kaip voikai – šokam, ulbaunam unt klono po žydinčiu krauši, džiaugiamas šilumos sulaukį. Vada jau mus momyta nomo, ir motau, kad napožįstomas vyriškis bavaik bagti pribaga prė mūsų, momytį opkobino, bučioja... Tai, kod ir kėturių matų buvau, suprotau, kod bučioja momytį, tai nablogas žmogus. Ir mani poėma unt runkų, pokėla, pobučiovo. Mono širdala tuk tuk tuk... Momyta soko: „Voikėli, grįžo tėvėlis iš koro“. Namoku nusokyt to džiaugsmo! O kėk jis buvo trumpas!

Tėvėlis buvo šaučius. Jom natako nė šautuvo runkos poimt – taisa koraivių botus. O tė botai – kruvinais kulnais, dulkati, apskrėtį pūliais... Ir opsikrata tėvėlis džiovu... Kod ir ligotas, bat trobas dar stota, tai vožiovo povosarį, kovo manėsį, lotalių. Stogų dingė šiaudais, tai raikėjo dat lotalytas prispaust šiaudams. Vožant lotalytas važimas įsmuko Vyžonon – povosaris, lodas jau plonas ir neotlaikė. Orklys do užsimušė unt lodo, o važimas įsmuko ir nuskindo Vyžonoj. Tai nėgi paliksi – įbrido lig juostos lodinian undėnin, išmata unt lodo lotalas, bavaik važimų išmata unt krunto. Parvožiovo jau visas malynas, otgula ir po manėsio, gaguży 1919 matais, mira.

Mon buvo pinki matukai, bat atsimanu, kod suajo kaimynai, sustūma stolus. Unt stolų – didali bliūdai sudati, mėdiniai šaukštai aplinkui pamotyti. Vėnom bliūdi kopūstai, kitom kropėna. Sėmia visi iš vėno bliūdo, o mūsų tėvėlio nėra... Žiūriu, komoroj, siauroj boltoj lovytaj, guli. Misliu, ko gi jom momyta volgyt nanunaša, visi volgo... Tėk tasupratau. Tėk tasupratau, bat Didysai koras mon, voikėliui, atroda kaip slibinas dėvyngolvis ir liko prisiminimose visom gyvėnimui.

Par Pirmų pasaulinį korų vokėčiai viskų atojėma. Žmonas buvo olkani. Momyta soko: „Nupjovam rugius, gubos sustotytos, tai nat kvėpia duonu. Prėtamoj, su kvortūku apsisiautus, nuainu, įlandu gubon, vorpos bant kėk polinkį, poimu vorpų tarpu dalnų, prisitrinu kvortūkan grūdų su polais, bagu takina pas voikus. Isijoju, išvardu voikom tai dėnai buzalį – ir vėna dėna prostumta...“ Manu pati, kai par tų korų vėnų meitėlį nupanatų įsivora vokėčiai iš tvorto unt kėmo, nušova ir otsigulį nusifotogrofovo. Ošėn dar maža buvau, pinkių matukų, tai žiūriu pro lungų, kas toliau. Įsivada ovytį, korvytį... Kitais matais nabalaukia, kol atais – nupanajo, nusivaža miškan, išprovija, išrūkė tų masų, sudajo ušėčkan, uždingė dugnu ir krūmi poslapa, žobais uždajo. Užpusta. Nuaina, isitraukia kokių poltį lošinių ar kumpį, vėl užpusta... Skilundį tai saugojo orklio žlobėlin, katukas vadinosi. Tai padoro su dvėm dugnais. Padajo tų skilundį, viršuj pošarais uždajo ir isaugojo. Prė vokėčių buvo didala prėvola, tai rugius kuliant, važant vis koju kur su dirsam otsistuma prėkin kur gėrėsnius ir noktį kėk prosibloškia Tai nuvogtų grūdų kubiliokų šoni praslo įkišė tarpu padų ir isaugojo. Atajo vokėčiai, ravizuoja: vėnų padų ištraukė, kitų – žiūri, ar daug grūdų. Grūdų nadaug tarodo, tai užrošė mažiau pyliavos. Taip ir išgyvano tik par sumonumų.

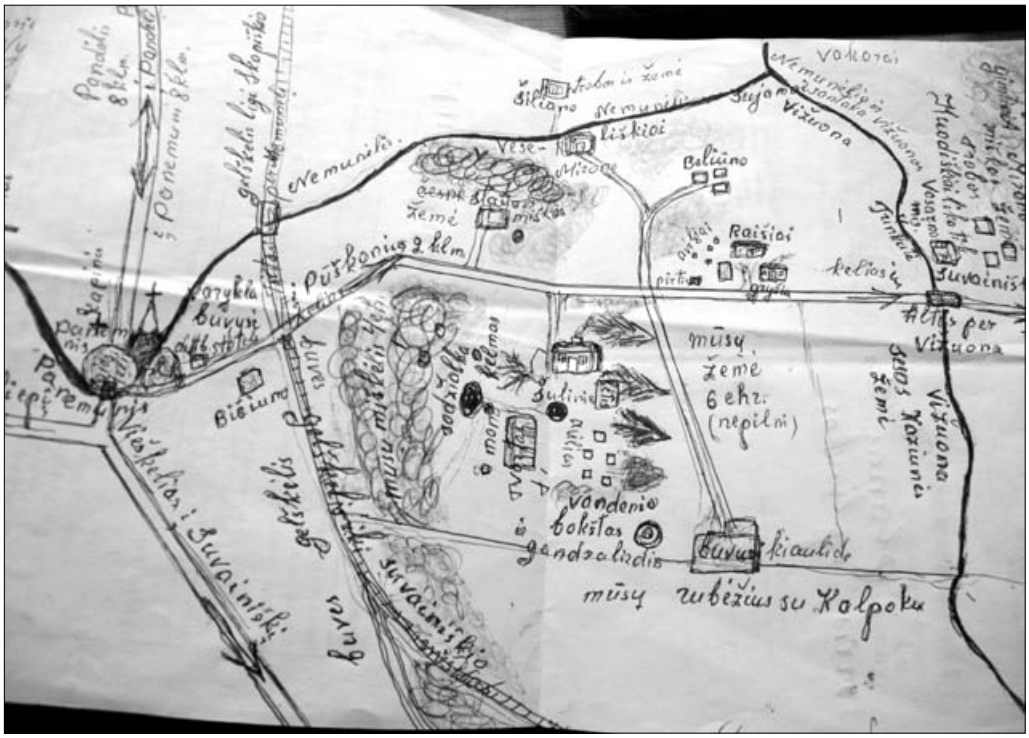
Momytas dada Palėpio Kliaugu, promintas Potėčka, baroštis, namokytas žmogus apė Didįjį korų, apė didalas baisybas sudajo savo mintis, tai aš daugumų moku:

Prošau visus paklausyti, kų oš turiu posakyti:

Lėtuvos žamala švinta uncikristo gėrmano buvo užimta.
Sokė jis mum kaip iš rošto ir oruodus mūsų kropšto.
Napakoko jom bulbėlių, rakia šaukia – duok grūdalių.
Korvių pėnų jie surijo ir kiaušinių duoti spiria.
Po kiaulmigį šniukštinaja ir paršiokus rašinaja.
Nepakoko jėm paršiokų, surijo jie ir Lėtuvos tėliokus...

Kad vokėčių koreiviai, žundorai visur krotydavo, pinigų ieškodavo, nažinojo, kur dat, tai vėnas žmogus markes sukišė šunio užpokalin. Čia tikra taisyba:

Užnamunio žundorius pribuvo,
Už odagos šunio posėmis traukė markes įsitvaris,
Posilinkis šiknon žiūri, kod šuva gol markių turi.
Visųnokt po šiknų noršė, pokol visas isitraukė.
O oš ir pots jų naturasiu, dėl voinos jų posidasiu.
Rokiškin unt Krėzonto nuvožiovo visi, po šunės modolį govo,
Kai po šunės modolį govo, tai Polėpin ir doktorai otvožiovo.
Pradajo gydyt no šiltinas:
Un Daugėlai mus suvora – ko tik golo napodora.
Visėm pėčius jė prapjova, padlas pūlių mum prikrova,
Kaip prodajo pečiai tinti, nabažinom, kaip batrinti.
Vėl doktorai šitaip tora, vogštėry mum suvora.
Kaip unt vogšterio suvora, visas duris užklijovo.
O kai tų smolų užkūra, visi pakloj otsidūra,
Panėmuny dožinojo margos, motarys išbagiojo.
Kaip tik motarys išbagiojo – ir gėrmanai ti nujojo,
Dvori pirtį jė padora, mėsto vyrus susivora.
Liepa visėm pilvus skusti, nėr ko didžiai nusigųsti.
Katrė plaukų vėnų kerpa, kitėm nėt okis opvalka.
Vokėčiai buvo švorūs, jė dora kaip ir dezinfekcijų ir mon tris roputas dova...
Panemunaj Padbėgalis, provarda Gaidys, tas tai tikras žoltys –
Skūru rūru užusiūtas, soko, raitorijoj būta.
Šit užgirdo, otpūkštoja, Juodupas lėtinantas otvožiuoja.
Privožiovo in Čedosų božnyčių, unt tų Dievo ovinyčių.
In božnyčių jis įajo ir vorgonus pašt pradajo.
Soko, kas mon kitas posakis, kod pas moni vėna okis.
Aš vorgonus pomotysiu, aš juos visus sudroskysiu.
Po to prodajo skūras nėšti, kiti poskui vėžte vėžti.
Nėpakoko jėm vorgonų, susikrova ir liktorius.

Monikos Tuskienės sudarytas jos „gyvenimo“ ir apylinkių žemėlapis.

Kol saula suspindajo – Lėtuvos kariuomana pogolbon atajo.
Kai pogolboj atajo, visus prėšus nugalajo.
Visus toli juos nuvijo – dabar mas jų nababijom.
Do prė Šiauliais jė sustojo, dvi nadėlias ti raudojo:
Kas dabar mum raiks doryti, kaip mum Lėtuvon sugrįžti?
Ne tu bjauryba, viso pilnas tau surungė visas vylnas.
Kad tu, brudai, nesulauktum, kod Lėtuvon otsitrauktum!
Nabarysi mum kiaušinių, jau gana pjauti mum golvijų,
Nabatvarsta nėko naujo, nabagėrsta mūsų kraujo.
Pirma korvių pėnų gėrat, dabar, borzdas susitvarj,
Po šalis tųsot, bloškot, net no golvos plaukus droskot.
Nabanori jė kiaušinių, džiaugias tik, kad govį botvinių.
Tai botviniam liūdnos dėnos – net spaudžia pilvų prė sėnos.
Ir tom pilvui dabar golas, kad naba toks yra storas.
Pasibaiga toj baisyba, alė tikra čia taisyba.
Buvo šitas eilėraštis ilgėsnis, bat oš poti susitrumpinau, buvo ir apė ponėnkas...
Kotrų ponėnkų posidobojo – mūsų turtus jai dovonojo.
Ir posokis „Main Gote ir rytoj in mon pribūte...“

Polėpio Kliauga, provordi Potėčka, posokorius, kėk jis posokų visokių mokėjo! Nuduoda, kod ne posokos: „Gol jūs požįstat, nėtoli Ponėmunėlio gyvano Stolnyčiota... Ji sovo ausym girdajo, kaip pono jautį zokrostijonas popjova.“ Ir pradas: „Prė božnyčiai dvoras būna ir tom dvori ponas gyvana, o božnyčiai kunigas ir vorgonykas

tornauja. Kaip jau mokytasni, tai daugiausia draugauja. Vožiuoja kunigas su vorgonyku po Žolinas otlaidų pas ponų unt pėtų, pokėlaj pono banda gonos, o prėšaky jautis rėbus, grožus, nat šonai blizga. Kunigas soko: ,,O kod šitokį jautį popjovus, tai būtų masos kolnas, kėk būtų kilbosų!“ Pokalbajo ir posibaigė. Po bolio ryto porgrįžta nomo, kunigas otsigula, isimėgojo. Kėk pobuvus ataina vorgonykas ir soko: ,,Ainam masos dolytis!“ ,,Kokios gi masos?“, – isigundo kunigas. Vorgonykas soko: ,,Taigi tu sokei, kod šitų jautį popjovus būtų kolnas masos... Ošei papjoviau, dobar raikia tik posidolyt masų.“ Nusgundo kunigas – kų onas podirbo! Nu, gotava – podirbta ir podirbta... Ponas pomoto, kod povogtas jautis, skuba pos kunigų, kod po pomoldų iš untbonos kunigas poskelbtų – mož kas mota, kas pono jautį povogė. Kunigui visos blusos pomira, batgi raikia skelbt. Moži kas mota, girdajo, kas povogė didįjį pono jautį. Tai dobar vorgonykas no viškų soko: ,,Ošei žinau.“ Ponas ložaj sadi ir šaukia: ,,Po pomaldų atbak ko graičiausiai klabonijon ir mon sokyk, kas tas navidonas...“ Po pomaldų klabonijoj už stolo sada ponas, klėbonas ir vorgonykas. Rokuosis. ,,Nu tai sokyk, kaip ti buvo?“ Nugi taip ir taip. Soko: ,,Vožiuojam į pono dvorų, kunigas ir soko, kod šitų jautį popjovus tai būtų kolnas masos. Ošei posiprošiau zokrostijonų, šitų jautį porsivadam, popjovam, posidolijom masų. Tiktai vienų šikinžornų [tiesioji žarna – N. M.] nagolim posidalyt. Tai įsikundom vėnas iš vėno golo, kitas – iš kito ir traukiam. Traukiam, traukiam, šikinžorna nutrūko, ošei kaip dajau golvų į sėnų ir nubudau...“ Ponas kod popyko: ,,Durniau, tu mon sovo sopnų sokysi!“ ,,Nu, oš kų žinojau, tų posakiau, nėko namalavau.“

Kaip tom Potėčkos eilėrošty sudata, vokėčiai ir ponovoliu gyda žmonas, o mūsų žmonas por vorgų, napritėklių, ba doktorų mira počioj jaunystoj. Mono tėvėlis, kaimynas. Ir mamytas brolio žmona numira gimdydama šėštų voikų... Sanybaj kėk Dievas dova, tėk ir buvo voikų. Nabaspajo kavot. Silpnėji išmirdavo, stiprėji išlikdovo ir tavų runkos liko nasutoptos krauju. O jai mira, nabuvo laiko vėrkt, runkas iš skausmo laužyt – svorbu buvo, kod pokrikštytas. Bus onėliukas, dunguj užtorytojas... Poskiau iš kaimynkos sužinojau, kod mono dadina, kaip kod Vingių Kotra, nukrito no važimo... Soko, vėžė dobilus su vyru. Buvo sausa vosara – dobilana sudžiūvus, kėta. Ji myna važimų, vyras krova ir orklys (kos ti žino, gol musa įkundo, o gol vyras šokėm usimojo) truktarajo, žnaktarajo motariška unt kėtos žėmas, posigodino. Koimynka soko, buvo šaštodėnis, pirtį kūrinom, tai oš do kvėčiu – otaik pirtin. Soko, kur gi oš aisiu... Pasikėla spudnyčių – kod morškiniai visi kruvini... Mislio, kod isisirgs. Jos motina buvo bobuta pribuvaja, toj otojo, soko, isikraujos ir bus garai. Bant tris dėnas laukė, o poskui ištino, įsipūta. Motos, kod garai nainas, tai tadu vėžė Rokiškin, tai daktaras posokė: ,,Kom gi mirštunčių otovėžėt?“ Nukraujovo. Vyras poliko su vaikais. Lauko dorbai ir gyvuliai, ir ūkėlis tvorkyt, pinki voikai moži. Skolbimas, liobimas – viskas unt jo pėčių... Sunku žiūrat. Bijojo naujų počių parvėst – opė pomotas daugiausia soko, kod piktos, skriaudžia nošloičius, močiaka – blogyba. Sonybas daina:

Posimira motinyta mūsų mylimiausia
Ir pradajo nabakįsti tėvėlis tikriausias.
Soko, nėko jūs nadirbat, tiktai duonų ryjat,
O mon klausunt tokių žodžių ošaralas byra.
Močiaka, pojėmus bliūdų, pripila botvinių
Ir podajo mums, nošloičiams, tumsiai, po lintynu.
Potaralius sukolbajom, ošoras nusišluostom, volgyti pradajom...

Bat kitos išeitės nabuvo. Giminas supiršo iš Ponamunėlio margų. Ošei noriu posokyt gėrų žodį ir pomotai – porvada pomotį ir pošvėsėjo gryčios lungai ir voikų vaidai. Nušluosta nošloičiam ošaras, iškuopa utalas, opirangė švoriais rūbaliais, kod ir sulopytais, rūpinos kaip sovais...

Por sovo gyvėnimų tako motyt nė vėnų doktorų ir šundoktorį. Prė Pondėlio, Zopločiaus dvori, gyvano ūkinykas Zaborskis. Daug apė jį tako girdat, bot nabažinau, or jį povodint gėru doktoru, or šundoktoriu. Bot daugiau tako girdat, kod Zaborskis gėras doktoras, nė vėnų koni iš numirusių prikėla... Turadavo gyvulių, tai, jai kom priraikia, sada, kod ir su šūdinais čabotais, otjoja – nabuvo kadu sustvorkyt... Vėnų kortų jis lig pusai nurangis motarį – ligonį, klauso, opžiūrinaja... Soko, įajis jo tornas, dvoriškis, pronašė, kod korva sunkiai vodas, kod raikia pogolbos. Išbago, poliko šitų motarį pusnogį, išlakė poskui ūkinykų prė gyvulio... Po kėlių volundų otajis ir klausia: ,,Tai ko gi tu čia pusnogė sadi?“ Buvo ir ūkinykas, ir daktoras, ir vėtrinorius, tai kod ir gobus, bat visokių istorijų žmonas apė jį posakojo. Soko, opėracijas dorydavo ir vėtoj norkozas unt sėnos buvo posikobinis bizūnų, ir du stiprūs vyrai turi ligonį... Jai naboiškinti – rėkte rėkt goli, bat nasimuistyk. Jai ni – bizūnų pogrėbs no sėnos, tai uždos kortų, kitų ir guli kaip po norkozo… Visodu raitas jodovo prė ligonio, prė gyvulio.

Zaborskio sūnui buvo golvoj ouglys. Soko, kod jis dėnų noktį apė tai golvojo ir žmonai nėko nėsokis posiryžo pots tų ouglį išpjaut. Noktį posikvėta sūnų sovo kobinėtan ir ėma oparuot. Golvos kaušų nuėmis, su peiliu posilinkis, jo žmona prosdora duris – kaušas nuimtas, kraujas...Sūnus mira, žmona išprotajo... Sunkus žmogaus likimas... Po Zaborskio doktoru buvo vokėtys Štrausas, bat žmonas vodino jį Mėlnykioku... Štrausas prė Naujasodas turajo pasistotis undeninį molūnų, o sūnus laido mokslos, doktaruos. Kaip isimokino, tai gavo

poskyrą Pondėlin doktoraut, žmonas jį Melnykioku nuo to ir vadino... Gėras doktoras buvo, tai po kėk laiko iš didalas pogorbos pradajo šaukti nė Mėlnykioku, o doktoru Štrausu. Buvo, kol rusai užajo. Lobai gėras doktoras.

Mūsų koimynystaj būta doktorų. Už Vyžonos, Kodiškių vėnkėmy, gima ir gyvano ministras pirminykas Vlodas Mironas. Mirona saso Kauni ištakėjo už Slovicko, jis buvo lobai turtingas, turajo rėstoranų. Jų vėnas iš sūnų, Slovickiokas, susipožino su studėnti – corienės Jokotarinos Ontros onūki. Ji mokinos Kauni unt duntistas. Opsivada. Kitas sūnus mokės unt doktoro, tai kai porvožiuodovo Kodišky, opžiūradavo mono Lėnytį, jos okytas buvo nėsveikos...

Jokotarinos onūkės – sunkus likimas. Jos počios žodžiais sokunt, rusų koreiviai jos motinų išprėvortovo jai motunt ir nušova jos dvorėly nėtoli Biržų, o gol Rygoj... Olga spajo pobėgt. Kauni slopstas, bodovo. Mironus, ministro brolio šeimų, kai išvėžė, tai poliko tuščias dvorėlis. Jokotarinos Ontros onūkė Olga čia otsikrausta. Iš prodžių nėkam nėko nėposakojo, po pusas matų posokė, kad ji – Jokotarinos Ontros onūkė, Zubovaita.

Gyvano vorgingai. Grybovo, ogovo ir vėžė Kaunan, kod tik voikus išmoitintų. Cukraus nėbuvo, tai burokus virdavo, maišydavo dėl soldumo su girtuoklam... Posisadavo sklypėlį miežius. Iškulia ir pėsčia du kilometrus naša Ponėmunan molūnan. Sumola rozovai ir tų miltų pusmaišį timpia lig traukinio, vėžės Kaunan. Buvo olkani. Už Vyžonos gyvano tokia Borbuta, ji daug matų tornovo pos Mironus, tai, soko, Slovickiokai kai augo, buvo labai išrunkūs: jai svėstas vokarykščias, tai išmata, jai bulkuta nė šindėn kėpta, tai išmata orklių tvortan. Tai ji sokydovo – nėvykit Dievo mėdin, kod naraiktų bodaut. Taip ir nutiko. Nėžinomi Vėšpatės kėliai.

To Borbuta pos mum Kūčias volgė, tai sokydavo, kod kolba gyvuliai... Posakos. O volgymas toks – tik kortų motuose. Kūčiai – šustiniai. Ovižų počių geriausių, švorių prisisama, tai nusijoji. Pėčius korštas, išluosto su pušiniu šluotu, laitas švorus polieka. Todu pila sluoksnį korštam pėčiun ovižų, kod jos iškėptų. Šokinėja, sproga jos tinai, kvėpia gryčia. Ovižos šoka, ir mas, voikai, šokam, kod bus šustinių. Iškėpina, tai todu sumola. Tuos ovižienius miltus su šiltu undėniu, truputį posūdytu, sumaišai ir podirbi šustinius. Sudorai kukulius kaip cėpėlinus – ir volgai su undėniu posoldintu. Kūčioms provijasi madaus, tai labai skonu, jei ne – tai su cukrum. Kūčiom ovižinį kyselį raugdavo. Dadavo rūgt, tai, atsimanu, mamyta posoko pogarsiai: „Mania!“ Aš atsiliepiu, tai soko: „Išlupk! Tagu rūgsta gėru rūgščiu!“ Matai, posoko – išlupk, kad kyselis išrūgtų, tagu rūgsta gėru rūgščiu... Kyselis labai tiko su dirbtiniu madum. Kūčiom visodu būdavo dirbtinis madus. Voliūgas tokis opvolus – kilogromas madaus. Atpjauni pusį. Sirupo dirbtinio buvo prė ovižinio kyselio ir tėp prė ko tiko. Kai voikai buvom, tai mamyta Kūčiom parvaža to rudo sirupo iš Pondėlio. Prėš Kalėdas nevožiuot Pondėlin turguj – tai buvo nusikaltimas. Kur dobar porkas, tai buvo okmėnim grįsta aikšta, ir orklys prė orklio sustotyta su prėkėm – skaistaturgis prėš Kalėdas. Suvožiuodovo iš kėlių paropijų: Ponėmunio, Čėdosų, Suvainiškio, Plotkų, Pondėlio. Linktas tas porkas – no vėnos pusas mūsų poropija, iš kitos – Suvainiškis, Kozliškis, Čėdosai... Kėkvėnas koimas turajo sovo vietas. Prėš Kalėdas būtinai parvaždavo sirupo, madaus, pyrogo.Turgose žiemų būdavo davoliai šolta, raikia pordovinat ir daratis – turgovoja iki sutims. Rogėsa sušųla, tai aina pos žydus arbotos. Vėnais matais įsisteigė „pavosarininkai“ švintoriuj už mūro arbotinį, tai goli pasėdat, sušilt, arbotos išgėrt. Vietos davoliai – goli su giminam pasikalbat, tai žmonas džiaugės ir traukė visi Pondėlin. Jaunimas važiuodavo, kod paspociruot, naujos požintys, artaja mėsėdas, nugi tai privasdavo prė piršlybų ir žėnybų. Tavai turgovojas, o jaunimas spociruoja... Tai Kūčiai turi madaus, rudojo sirupo... Dar buvo silkės, žuvis, grybai, kvėčiai, poborstyti cukrum, pupos, žirniai, plotkos... Visi volgiai ba pėno, ba masos. Šėno unt stolo – būtinai. Užkloja stoltėsi ir poskui traukiam šėnų, tai jei dvišokis – ištėkės marga tais matais. Aidavo margiotas po Kūčių paklausyt, iš kurios pusas šunys loja, iš tos pusas sulauksi sovojo bėrnėlio. Molkų atnėšt glabėliais, nėskaičius pomėst ir skaityt. Jei pora – ištėkėsi tais matais. Kūčių stabūklas posibaiga, Kalėdas atšokom. No Kalėdų iki Trijų Karolių vadinosi šventovokaris. Nėko nėdirbo: nėvėrpt, nėmėgzt, nėaust... Susirinkdavom pos mum ar kitom kiemi, kur gryčios didasnas, ir žaidžiam tai rotukų, tai vėl kokius žaidimus, mįslas mina, visokių prasimono prokoskų. Šventovokario pabaiga, ir vėl prė kosdėnių dorbų sugrįžta, vėl dienos ilgėja.

Papasakojo Monika Tuskienė-Kalpokaitė,
g. 1913 m. Pūškonių kaime, Panemunio valsčiuje,
Panevėžio apskrityje.

Parengė Nijolė Marcinkevičienė

PEOPLE TELL

“Where the Nemunas Quietly Pushes its Waters, the Vyžuona Remembers its Past”

Nijolė MARCINKEVIČIENĖ introduces out of the ordinary a personality, Monika TUSKIENĖ, who she met near Pandelis town (Rokiškis Region). She is not a public figure, but surprises with her insights and sincere patriotism. Her stories throw some light on the enlightened village and town people.

LIETUVOS KULTŪROS MINISTERIJA
LIETUVOS LIAUDIES
KULTŪROS CENTRAS
LIAUDIES KULTŪRA 2011 Nr. 6 (141)

Žurnalas leidžiamas nuo 1988 metų,
kas du mėnesiai

Redakcijos adresas:

Barboros Radvilaitės 8, LT-01124 Vilnius
el. p. liaudies.kultura@llkc.lt

Vyriausioji redaktorė

Dalia RASTENIENĖ, tel. 261 34 12
el. p. lkredaktore@llkc.lt

Skyrių redaktoriai:

Dainius RAZAUSKAS – bendrieji kultūros klausimai, mitologija,
tel. 261 31 61

Saulė MATULEVIČIENĖ – bendrieji kultūros klausimai, tautosaka,
tel. 261 31 61

Liudvikas GIEDRAITIS – etnologija, folkloras, etninės veiklos realijos,
tel. 261 31 61

Juozas ŠORYS – etnologija, tautodailė, etninės veiklos realijos,
tel. 261 31 61

Beatričė RASTENYTĖ – korektorė-stilistė
Kompiuteriu rinko Audronė RAKŠTELIENĖ
Maketas Martyno POCIAUS
Reziumė į anglų kalbą vertė Eglė KAČKUTĖ-HAGAN

Redakcinė kolegija:

Prof. habil. dr. Audrius Beinorius, Vilniaus universiteto Orientalistikos centras, Universiteto g. 5, LT01513 Vilnius

Prof. habil. dr. Simas KARALIŪNAS, Lietuvių kalbos institutas, Antakalnio 6, LT2055 Vilnius

Doc. habil. dr. Ingė LUKŠAITĖ, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius

Habil. dr. Nijolė LAURINKIENĖ, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, Antakalnio 6, LT10308 Vilnius

Dr. Alė POČIULPAITĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius

Prof. habil. dr. Daiva RAČIŪNAITĖ-VYČINIENĖ, Lietuvos muzikos ir teatro akademija, Gedimino pr. 42, LT01110 Vilnius

Irena SELIUKAITĖ, Lietuvos kultūros ministerijos Regionų skyriaus vedėja, J. Basanavičiaus g. 5, LT01118 Vilnius

Doc. dr. Krescencijus STOŠKUS, Vilniaus universitetas, Didlaukio 27, LT08303 Vilnius

Dr. Žilvytis ŠAKNYS, Lietuvos istorijos institutas, Kražių 5, LT01108 Vilnius

Vida ŠATKAUSKIENĖ, Lietuvos liaudies kultūros centras, Barboros Radvilaitės g. 8, LT01124 Vilnius

Dr. Vykintas VAITKEVIČIUS, Klaipėdos universitetas, Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, Tilžės 13, LT 91251 Klaipėda,
el. p. vykintas.vaitkevicius@gmail.com

Dr. Marija ZAVJALOVA, Ленинский проспект 32-а, Институт славяноведения, Российская Академия Наук, Москва 117334, Россия,
el. p. marija_z@mtu-net.ru

© „Liaudies kultūra“

Steigimo liudijimas Nr. 152
Pasirašyta spaudai 2011 12 12

Formatas 60×90/8
Rinkta kompiuteriu. 11 sp. l.
Tiražas 560 egz.

Lietuvos liaudies kultūros centras
Barboros Radvilaitės 8, LT01124 Vilnius
http://www.llkc.lt

Spausdino UAB „Grafija“, Sėlių g. 3a, Vilnius

TURINYS:

Savaiminė visuomenė prieš totalitarinį režimą – Sąjūdžio ištakų tyrimai. Saulės MATULEVIČIENĖS pokalbis su politikos sociologe doc. Aine RAMONAITE ..... 1 •

LAUREATAI

Ėjimo pėsčiomis būtinumas. 2011 metų Valstybinė Jono Basanavičiaus premija – archeologui dr. Vykintui VAITKEVIČIUI. Parengė Juozas ŠORYS ..... 10 •

MOKSLO DARBAI

Dainius RAZAUSKAS. Iš baltų mitinio vaizdyno juodraščių. AUŠRINĖ (ir VAKARINĖ) ..... 17 •

Teresė JURKUVIENĖ. Tautinio kostiumo kilmė ir prasmė ..... 26 •

Stanislovas ČEPINSKAS, Rasa BERTAŠIŪTĖ. Kaimo sodybų tvarkymas ir reguliavimas tarpukario Lietuvoje ..... 40 •

Eugenija KRUKAUSKIENĖ. Lietuvos akademinio jaunimo nuostatos: religingumas, gamtos mitologijų vertinimas ..... 52 •

Inija TRINKŪNIENĖ.Etninė kultūra mokykloje: tarp tradicijos ir modernumo ..... 59 •

LEIDINIAI

Asta VENSKIENĖ. Zanavykų tekstilės tradicijos. Apie Ingos NĖNIENĖS to paties pavadinimo knygą ..... 68 •

ETNINĖS VEIKLOS REALIJOS

Juozas ŠORYS. „Suklegų“ spiečiai ..... 74 •

ŽMONĖS PASAKOJA

„Kur Namunalis tyliai sruvana, sana Vyžona proeitį mana“. Monikos TUSKIENĖS pasakojimas. Parengė Nijolė MARCINKEVIČIENĖ ..... 83 •

VIRŠELIUOSE: Marija Liugienė. Sodas „Metų laikai“. 2009. Šiaudai, rišimas, 60x60.

Bronė Gricienė. Sodas. 2008 m. Šiaudai, rišimas.

Redakcija nereikalauja, kad diskusinio pobūdžio nuomonės sutaptų su redakcijos nuomone.